

MILAN KAVGIĆ

PAPUK PLANINOM

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

9

Odgovorni urednik
potpukovnik
MENSUR SEFEROVIĆ

MILAN KAVGIĆ

PAPUK PLANINOM

OSAMNAESTA SLAVONSKA
NARODNOOSLOBODILAČKA UDARNA
BRIGADA

NARODNA ARMIJA
Beograd, 1969.

Brigada je odlikovana:

Ordenom zasluge za narod sa zlatnom zvezdom

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem

STROJ U MIJAČIMA

Pokret prema Mijačima — Ofanziva odgovor na ofanzivu — Prinova u porodici brigada — Rat kroji ljudske sudbine — »Slučaj« partizanke Zorke — Komesar Slobodan

Prvih februarskih dana 1943. godine dve kolone su se sa dve strane kretale prema Mijačima, selu gotovo izgubljenom u nedrima Psunja. To su bili Prvi i Drugi slavonski partizanski odred.

Naredba za taj pokret došla je iznenadno i pripreme nisu dugo trajale. Uostalom, ti se borci obično ne svlače niti izuvaju, većinom su opasani, i sve što imaju to je na njima — privezano, pričvršćeno, okačeno, zakrpljeno. Ali kao i uvek u takvim prilikama zakon borbe ne dozvoljava da se planovi o akcijama saopštavaju dok za to ne dođe vreme.

Kolona odmiče. Sve dublje u Psunj. A Psunj je planina senovitih gudura, žuboravih brzaka, gotovo dve godine partizanski zaklon.

Mnogi od nekadašnjih seljaka — žitelja tog kraja a sada boraca partizanskih odreda, čije su se kolone razvukle kao crne brojanice, znaju da su rubovi te planine uvek prvi na udaru pustarske žege i studenog severa. Sada je to pejzaž okićen mrazom i injem palim po pocrneloj divljoj krušci, mušmuli i oskoruši. To je šikara u koju ne ulazi ništa osim divljači.

Dve kolone kao da idu u neizvesnost. Samo su članovi štaba odreda tačno znali cilj marša i samo su oni razmišljali o naredenju dobijenom od štaba Treće operativne zone NOV i POH. A ono je glasilo:

»Radi formiranja naše nove XVIII NO brigade javiće se u štab zone komandant odreda, politkomesar i njihovi zamjenici na dan 9. ov. mj. prije podne. Odred treba da bude sav skoncentrisan i da se u to vrijeme nalazi na sektoru Ožegovci — Koturić.

U sastav odreda pozovite i Bilogorsku četvu. Mi ćemo je također još danas pozvati i ona će već 8. ov. mj. biti u Gornjim Borkima.

Odluku o formiranju brigade za sada treba držati povjerljivo. Borcima treba kazati da je pokret radi vrlo važne stvari«.

Kraj 1942. i početak 1943. godine nagoveštavali su nove događaje na jugoslovenskom ratištu i u razvoju revolucije naroda Jugoslavije. Brz razvoj oružane borbe i naziranje nove društvene zajednice jugoslovenskih naroda pokrenuli su okupatora i sve njegove sluge na novi napor, dotad najveći, da bi zaustavili i uništili taj pokret i proces.

Dvadesetog januara 1943. neprijatelj počinje tzv. četvrtu ofanzivu. Više od 90.000 neprijateljevih vojnika okomljuje se na glavne snage NOV koje su u to vreme bile južno od Save, na teritoriji Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine.

U tim teškim i dramatičnim trenucima Vrhovni štab NOV i POJ naređuje svim ostalim snagama NOP Jugoslavije da počnu ofanzivna dejstva, pre svega na glavne komunikacije, i da tako onemoguće prebacivanje i manevrisanje neprijateljevih jedinica.

Snage Narodnooslobodilačke vojske Slavonije su se odmah odazvale pozivu i stupile u akciju. One su to i mogle s obzirom na širinu i snagu pokreta u tom delu zemlje.

Pošto je formirana Dvanaesta (Prva slavonska) brigada 11. X 1942. godine, na Papuku je od 25. do 27. decembra održano partijsko savetovanje. Jedna od najvažnijih odluka donetih na tom skupu bila je da

se odmah pristupi formiranju Prve slavonske divizije NOVJ.

Već krajem decembra su pored Dvanaeste brigade formirane Šesnaesta i Sedamnaesta slavonska brigada, a 30. decembra sve tri jedinice ulaze u sastav prve slavonske tj. Četvrte divizije NOVJ. To je bio istorijski događaj za pokret u Slavoniji.

U to vreme je prilično velik deo Slavonije bio oslobođen. Na slobodnoj teritoriji je vojnopozadinska vlast bila vrlo aktivna. Razgranata mreža partijskih organizacija, NOO, organizacija AFŽ, i drugih bila je veoma značajna mobilizatorska snaga u narodu.

Krajem 1942. u Slavoniji su postojala 4 okružna i 18 kotarskih i gradskih komiteta KPH sa 108 organizacija. U organizacijama je bilo 893 člana Partije i 408 kandidata. Pored toga, postojala su 4 okružna komiteta Skoja. U partijskim i operativnim jedinicama je bilo 447 članova KP i 40 kandidata.

Osim partijskih organizacija postojala su 4 okružna NOO i AFŽ, 14 kotarskih i 315 NOO i 230 AFZ.

Štab četvrte slavonske divizije je 24. januara uputio štabu Prve proleterske NOU divizije pismo ovakvog sadržaja: »Naša divizija je mlada (20 dana otkako je formirana). Mi nemamo tako veliko iskustvo kao vi, ali smo puni poleta i želja da postanemo kao vi... Od formiranja pa do današnjeg dana imali smo teških i krvavih bojeva. Borba za likvidaciju neprijateljskog uporišta Voćin trajala je 6 dana, od 5. do 11. januara. U tim borbama uništili smo 2 tenka, zaplenili 6 teških mitraljeza, 10 puškomitraljeza, 20 snajpera, 320 pušaka, 2 minobacača, 50.000 metaka, zarobili smo 220 domobrana ... U borbi smo ubili 136 bandita ... Kad su bande fašističkih okupatora napale našu slobodnu teritoriju sa ciljem da ometu rad našeg Anafištičkog vijeća narodnog oslobođenja napustili smo sve naše operativne planove u Podravini i pokrenuli se da presečemo okupatoru glavnu saobraćajnu arteriju.

Pohrlili smo na glavnu prugu Beograd — Zagreb, jer je tu najosetljivije mesto i jer ćemo napadima na uporišta koja se nalaze na pruži privući na sebe jedan deo okupatorskih bandi i time vama olakšati operacije ...»

U tim okolnostima je donesena odluka o formiranju još jedne slavonske brigade — OSAMNAESTE.

Ljudima koji su nekada išli Psunjom od Požege ili od Pakraca nije padalo na pamet da se zadrže u selu Mijačima udaljenom samo kilometar od raskrsnice Bučko-Kamensko. A i što bi se ko zadržavao u selu sa četrdesetak kuća, selu koje je odvajkada živelo oskudnim životom. Ali ljudi su imali običaj da kažu: »Možeš proći ceo svet, sve njegove široke strane, ali ako nisi bio u Mijačima i odatle pošao u tamni i šumoviti Psunj — nisi osetio šta je bogatstvo i dar prirode.«

Sada, u ovo prohladno jutro 11. februara Mijači su sasvim drugačije izgledali. Stotine partizana i partizanki iz gotovo svih krajeva Slavonije stigle su ovde, gde je trebalo da bude formirana nova brigada.

Partizani su se celo to jutro muvali oko skromnih seoskih kućica, stisnutih prozora i po šljivicima sa crnim ogolelim stablima. Na nekoliko mesta gde su bile komore dizao se dim, a svuda unaokolo osećao se miris vatre, kazana i mleka.

Ima neke osobite draži u tome kada se nakon dužeg vremena više partizanskih jedinica okupi na jednom mestu. Borci se začas izmešaju i počnu da traže poznanike, prijatelje, rođake, raspituju se o porodici, kući, selu i drugovima. Priča se o utiscima iz borbi, pokazuju zaplenjene stvari i oružje. Odmah padaju u oči oni sa šmajserima, novim puškomitraljezima ili oni koji su u »gane« novim neprijateljevim uniformama. San svakog borca je da ima što bolje oružje i što novije odelo.

Borci Bilogorske čete su svojom ođećom skrenuli pažnju na sebe. Gotovo svi su imali jednoobraznu uniformu i svi su nosili karakteristične troroge kape. Ali za razliku od ostalih boraca Prvog i Drugog odreda, koji su na svojim kapama imali samo petokraku zvezdu, Bilogorci su u zavisnosti od toga koje su nacionalnosti bili, ispod petokrake imali i nacionalnu zastavu: Hrvati — hrvatsku trobojku, Srbi — srpsku. Stanovništvo toga kraja je višenacionalnog sastava, većina se još nije bila opredelila za narodnooslobodilački pokret, i zbog toga je bilo potrebno umešno i lepo se ophoditi prema narodu; ljude je valjalo pridobiti za narodnooslobodilački pokret, a najviše je trebalo paziti na nacionalna osećanja.

U 9 časova jedinice su se postrojile na proplanku koji se zove Mijačke Luke okruženom visokim drvećem. Jutarnja magla tek što se bila razišla. Na pomolu je bio hladan februarski dan, ali bez snega.

Prvi odred, koji je bio na čelu stroja, predvodili su komandant Uroš Popara Grom i politički komesar Duka Balenović. Desno je bio postrojen Drugi odred. Njegov komandant je bio Jovo — Ivo Marinković, a komesar Stanko Radovanović. Na levoj strani stroja bila je Bilogorska četa. Nju su predvodili komandir Bogdan Gojković i komesar Rade Roksandić.

Najpre je pročitana naredba o formiranju brigade, a zatim postavljenja u štabu brigade, komandama bataljona i u nižim jedinicama.

Za komandanta Osamnaeste brigade postavljen je Uroš Popara Grom, dotadašnji komandant Prvog odreda, bivši učitelj u selu Krički kod Novske.

Komesar brigade postao je Milan Tomić Slobodan, student rodnom iz sela Šumetlice kod Nove Gradiške. Pre primanja te dužnosti bio je politički rukovodilac u Prvom odred.

U stroju novoformirane brigade nalazili su se prekaljeni komunisti i politički radnik Vlado Milanović

Had, poznati borac i komandant bataljona Makso Strbo, zatim komandanti Vojo Sudar i Stanko Prodano-
vić, partizan Dušan Đurić, čiji će se podvizi na bor-
benom putu Osamnaeste preporučavati u Slavoniji, a
njegova smrt na pruži Beograd — Zagreb ostati u
sećanju kao jedan od najsmionijih podviga među sla-
vonskim borcima. Tu je i Desa Bosanac Škorić koja je
preživela kozaračku epopeju, izbegla u Slavoniju i tu
se uključila u oslobodilačku borbu. Pored nje su i poz-
nati borci i bolničarke iz slavonskih odreda sestre Ko-
lijer iz Slavonske Požege, Smilja Pupavac iz Okučana
i komesar čete Milka Vukić, koja će već posle nekoli-
ko dana zbog njenih izvanrednih sposobnosti i hrab-
rosti primiti dužnost komesara bataljona.

Posle određivanja funkcija, počela je prozivka
boraca raspoređenih u jedinice brigade. Najpre zavla-
da tajac, a onda poče žagor. Iako još nisu bili prozvani,
neki borci su hteli da se priključe grupama određenim
za brigadu. Međutim, starešine su ih brzo sprečile da
odu. Kada je određen broj boraca pozvan i kada su
se postrojili po jedinicama brigade, u odredima je
nastalo komešanje: većina njih je protestovala što i
oni nisu odabrani u brigadu.

Uostalom, to treba i razumeti. Reč brigada je za
partizana, pogotovo za pripadnika odreda značila ne-
što osobito. Jer brigada je nešto što u partizanskom
ratu sve može da učini, da ostvari. Za nju nema pre-
preka. Nju ne sputavaju međe ni granice. Još nešto:
borci brigada kao da drugačije izgledaju, kao da su
svi hrabriji, iskusniji, bolje naoružani, bolje odeveni.
Uopšte, predstava o brigadi bila je romantična. Otre-
sitiji borci bi pitali svoje starešine da li su oni »slabi-
ji« borci od onih koji su otišli u brigadu, pa zbog toga
ostaju u odredima i slično. Da bi se sprečila takva disku-
sija i pravilno shvatio »stav naše borbe«, pred stroj je
izišao novopostavljeni komandant odreda Andrija
Petković Ljuti. Počeo je da govori:

»Sta ima da se ljutite, drugovi. Ova brigada se formira mesec i po dana nakon formiranja Sedamnaeste brigade. To znači da ćemo za mesec-dva formirati novu brigadu i da ćemo u najskorije vreme svi postati borci brigade ...« Njegove jednostavne reči su uticale na borce. Zagor je prestao. A borci nove brigade su se grlili i ljubili.

Tu, na poljani u Mijačkoj luci bio je i stari partizanski borac i sanitetski radnik Ivan Pašić Orle. Njegov pogled lutao je po stroju, ali se najčešće zadržavao na jednom mališanu, slabašnom i krhkom kome nije bilo više od 14 godina. To je bio njegov sin Ilija. Često se Orle pitao da li će to dete istrajati, izdržati, a naročito sada u brigadi. Ratne okolnosti učinile su da i njegov sin pođe ratnom stazom kao i mnoga druga deca ovih krajeva. On sam je jednog dana preživeo mučne trenutke kada su mu još u Prvi odred došle dve devojčice. Jedna se zvala Ruža Preradović (bila je iz nekog sela blizu Podravske Slatine), a druga Bosiljka Ratković (rođena u jednom selu kraj Pakraca). Nisu imale više od po 15 godina. Onako nejake i zbunjene, u tankim haljinicama, sa kikama koje kao da su se bile sparušile, pojavile su se u Odredu i to upravo kod njega, komandira sanitetske čete. Molile su ga da ih primi u partizane.

— Bog s vama, deco, ma odakle se vas dve stvoriste! — rekao im je Orle. — Bilo mu je smešno i da pomisli da bi te devojčice mogao videti u borbenom stroju. To im je i rekao, našta su one zaplakale. Orle je tada razmišljao: da su dečaci — još i kojekako, ali to su devojčice. U četi je već imao nekoliko druga-rica. Ipak, kao stari borac, kao čovek koji je dobro poznao prilike u tom kraju, i to od prvih ustaničkih dana, dobro je znao šta tu decu tera da napuste roditeljski dom i da pođu u šumu. Njemu je, na primer, stalno bio pred očima stravičan prizor iz malog sela Dereza: ustaše su jednog dana iznenada banule i poh-

vatale narod, zatim izdvojile devojčice, pre svega one koje još nisu stasale, odvele ih u kukuruze i silovali, a zatim tu poklali, kao pilad.

Orle je gledao pred sobom dve devojčice. I bio u nedoumici: šta će biti s njima ako ih ne primi? A one su stajale jedna do druge; prestale su da plaču i nemo su očekivale njegovu odluku. Onda ih je on zapitao da li bi mogle da se pridruže nekoj porodici u zbegu i da s njom budu dok ne prođe ofanziva. Predočavao im je teškoće ako odu s Odredom, različite opasnosti, to da mogu biti ranjene, da mogu poginuti. Ali kada je on završio, osmelila se Ružica, koja je bila nešto krupnija i otresiti ja, i rekla mu:

— Komandire, ja imam dve sestre u našoj vojsci, oslobodilačkoj. A ja sam već toliko velika da mogu izdržati sve kao i one. Radije ću poginuti pored drugova i mojih sestara nego da me uhvate živu, da me muče i... vi već znate šta se sve događa.

Posle nje je počela da govori Bosiljka:

— Druže, moji su svi nestali. Svu su moju familiju ustaše poklale u kosonjskoj crkvi i u bunar pobacali... Ja sam došla u partizane jer nemam kud. Biću dobra bolničarka. Ima u jedinici mladih kao što sam ja a ipak nose pušku. I ja ću je nositi.

Komandir je obezoružan. Ružica i Bosiljka su postale najmlađe bolničarke u odred.

Tako, eto, i sada njegov sin bio je najmlađi i najkrhkiji borac novoformirane Osamnaeste brigade.

Drugi su na svoj način doživljavali današnji dan i trenutak. I devetnaestogodišnja partizanka Zorka iz Bilogorske čete, koju su zbog njene kršnosti i izrazite lepote zvali »lepotica iz sela Topolovine«.

Ako je za komesara Radeta Roksandića bio velik doživljaj dolazak u brigadu i njegovo postavljenje za zamenika političkog komesara Trećeg bataljona te brigade, onda se to još pre može reći za Zorku, mada je i u novoj jedinici bila samo borac. Jer Zorka je

kratko vreme pre dolaska Bilogorske čete u sastav bigade preživela dramatične trenutke. Život joj je bio u pitanju. Kada bi ga bar izgubila u borbi — u ratu, ali da umre na način nedostojan pravog čoveka! Ona je bila ljupka, lepa i druželjubiva. Ali četom se sve više širio glas o tome kako je ona nemoralna. Isprva su to bile samo priče, ali pošto je pretila opasnost da postanu moralno-politički problem i da nagrizu disciplinu i čvrstinu jedinice, o tome se raspravljalo i na sastancima. Najzad se o njenom »slučaju« raspravljalo i u komandi čete. Predloženo je da se najstrože kazni, što se u takvim slučajevima činilo u mnogim jedinicama. Revolucionarno vreme tražilo je izuzetno ponašanje boraca, a slobodna ljubav je bila strogo zabranjena. Na tome su se zasnivali argumenti onih koji su tvrdili da Zorka predstavlja ozbiljnu opasnost za četu.

Međutim, komesar čete Rade Roksandić je drugačije mislio. Zato se odlučno suprotstavio tome da se prema Zorki primene takve sankcije. On je rekao da je ona u svim akcijama bila hrabar borac. Ali on je imao i drugi, jači argument. Drugovima iz komande se obratio ovim rečima:

— Mi treba da znamo da je Zorka jedina drugarica ne samo hrabar borac već i jedini partizanski borac iz njenoga sela. Zamislite koliku bismo političku grešku učinili i koliku štetu naneli pokretu celog ovog kraja kada bi se pronela vest da smo zbog nedovoljno dokazanih optužbi tako surovo postupili prema jednoj drugarici.

Njegove reči su ostavile snažan utisak, pa su i ostali drugovi ocenili da su odluku brzopleto doneli. Tako je, eto, izbegnuta jedna lična tragedija. Posle sastanka se razgovaralo sa Zor kom. Iz njenog docnijeg ponašanja se videlo koliko se vaspitnim sredstvima može postići — mnogo više nego kaznama.

Sada, u ovoj svečanoj prilici, u trenutku formiranja nove brigade, kada nekakvo čudno doimanje prožima sve prisutne, borci upitno upućuju poglede prema svojim budućim rukovodiocima — ka komandantu i komesaru brigade. Njih znaju, mahom, kao »Groma« i »Slobodana«. Ali dobro ih znaju samo borci Prvog slavonskog odreda, a gotovo su nepoznati borcima Drugog slavonskog odreda. No već po dolasku u Mi jače mnogo šta se o njima doznalo i proneo od usta do usta. Tako i o Milanu Tomiću Slobodanu, novom komesaru brigade i budućem narodnom heroju Jugoslavije.

Decembra 1941. ustaška policija je uhapsila u Novoj Gradiški mladog studenta Pravnog fakulteta iz Zagreba, oprobano i prekaljenog komunistu Milana Tomića. Kada su ga odvodili od kuće njegova majka je plakala, ali neprijatelji su ga oteli i kundakom svalili u automobil. I do tada je on hapšen i proganjan, ali se sada konačno rastajao sa svojim mladaštvom i životom u toplom roditeljskom domu.

Nekoliko dana su ga držali u zatvoru i saslušavali. U ćeliju se obično vraćao plav i pretučen. Posle jednog takvog saslušanja neki zatvorenik je ugrabio priliku da se približi Tomiću. Rekao mu je:

— Drugovi iz Okružnog komiteta ti naređuju da budeš oprezan. I misli na bekstvo iz zatvora. Ustanak je počeo. Na Psunju su partizani. Moramo stići gore što pre.

Prolazili su mučni i neizvesni zatvorenički dani. Nikada se nije znalo šta donosi dan a šta noć. Milan je kovao plan. Pre svega, bio mu je potreban novac. Kada ga je dobio preko veze, udesio je te je kupljeno dosta vina za stražare. Bilo je to 14. aprila 1942. Slušao ih je kako piju. Njegova očekivanja su se obistinila. Te noći oko 22 časa stražari su se bili opili. Počeli su da pevaju. Milan je pogledao drugove koji su bili s njim i prišao vratima ćelije. Snažno je stao da lupa

u njih. Posle nekog vremena u hodniku su se začuli koraci. Prišao je jedan stražar:

— Ko lupa?

— Ja sam, Tomić.

— Šta hoćeš?

— Zedan sam, hteo bih vode.

Nakon kratkog razmišljanja stražar reče:

— Čekaj, doneću.

Stražar se vratio. Kroz odškrinuta vrata je pružio bokal. Milan naglo otvori vrata, jednom rukom uhvati stražara za vrat, drugu mu stavi na usta i tako ga uvuče u ćeliju. Pošto su ga »smirili«, njih četvorica su munjevito upala u prostoriju u kojoj su bili ostali stražari, dohvatili su njihovo oružje, a njih svezali i zatvorili u ćelije. Posle toga Milan je otključao sve prostorije u kojima je bilo zatvorenika i pozvao ih da beže...

Drugog dana nekoliko njih je stiglo na Psunj, u partizanski odred.

Ubrzo je Slobodan izrastao iz borca u starešinu, od političkog delegata voda postao je politički komesar brigade. Takvog su ga sada gledali: uspravnog, energičnog sa crnim brčićima na mladolikom licu. Crni utegnuti šinjel davao je njegovoj pojavi nešto od onoga što simbolizuje lik hlabrog borca revolucije.

Kada se svečanost završila, kada je brigada formirana u njenom stroju je bilo 450 boraca. Od oružja su imali puške i samo 9 puškomitraljeza. I — ništa više. Od 450 boraca 30 je bilo drugarica. Kasnije je utvrđeno da u brigadi ima 90 članova Partije, i oko 150 članova Skoja. Pošto je brigada formirana od Prvog i Drugog odreda i Bilogorske čete, borački sastav Prvog bataljona sačinjavali su borci iz Prvog odreda, odnosno iz psunjskih sela. Drugom bataljonu su pripali borci Drugog odreda, to jest borci iz sela s Papuka. U Trećem bataljonu su bili borci sa Bilogore. Ali u brigadi je bilo i boraca sa Dilja, iz Slavenskog Broda, od Osijeka, pa i iz Zagreba.

BORBENO KRŠTENJE

*Prva akcija — Silom prilika lekar — Pravač Dilj —
Pao je prvi komandir čete — Pohvala Drugom bata-
Ijonu — Jedino se Vlado spasao*

Ma koliko borci koji uđu u sastav nove jedinice bili hrabri, ipak su oni u prvo vreme međusobno nedovoljno povezani. U novu jedinicu svako unosi nešto svoje, specifično: od borbenog iskustva i zasluga do običaja i navika stečenih u drugim uslovima i sredinama. Novoformirana jedinica je skup ljudi različite starosti i različitih zanimanja, ljudi iz raznih krajeva i slojeva. Jedni su već formirani ratnici, a drugi tek što su stupili u partizanske redove.

U narodnooslobodilačkom ratu, i u borbenim dejstvima u Slavoniji, stalno se potvrđivalo staro pravilo vojne veštine — da se jedinica stvara u borbi i da se u svakom novom okršaju i pobedi pa i u porazu kali. U borbi se rađa i razvija osećanje pripadnosti kolektivu, organizmu koji prožimaju borbeno drugarstvo i solidarnost, u njoj se oseća neminovnost sadejstva i uzajamnog pomaganja u svakoj prilici. Sve što se dešava u borbi, u kojoj stotine ljudi vodi ista misao i koji imaju jedan cilj, neobjašnjiv je fluid koji ljude iz različitih krajeva i sredina međusobno povezuje, zbija i čini celinom u kojoj pojedinac postaje sigurniji i oseća nekakvu čudnu toplinu.

U stvari sam čin formiranja brigade je samo mehanička, formalna potvrda nečega što tek treba da usledi. Mi jači su za Osamnaestu bili — polazna tačka.

Odatle je ona krenula na svoje ratno krštenje i na težak borbeni put.

Sutradan po formiranju, posle napornog marša preko Papuka, brigada je stigla u selo Pušinu. Dok su se jedinice odmarale i pripremale za akciju, štab brigade je razrađivao plan napada na železničku stanicu Zdence. Odlučeno je da se na toj stanici, koja se nalazi nedaleko od Orahovice, 14. februara izjutra sačeka i napadne redovan putnički voz koji saobraća na pruzi Osijek — Zagreb.

Pošto je zadatak isplaniran i pošto su im određeni zadaci, bataljoni su u ugovoreno vreme krenuli u akciju. U toku noći svaki je zauzeo položaj. Prvi je zaposeo stanicu. Iznenađeni i preplašeni službenici nastavili su da obavljaju redovnu dužnost pod kontrolom partizana. Za to vreme je Treći bataljon bio zaposeo ispostavu železničke stanice Jošava. I tu je trebalo obezbediti to da železničari normalno obavljaju dužnost, a kada voz pođe ka železničkoj stanici Zdencima da se odmah poruši pruga. Dok se čekao voz pred ispostavom je došao jedan domobran s nekom devojkom. Nikog ne primećujući i ništa ne sluteći, oni su tu zastali i tiho razgovarali. Zamenik komesara bataljona Rade Roksandić, kao i ostali partizani u zasedi, posmatrali su domobrana i neko vreme bili u nedoumici. Taj nepredviđeni došljak mogao je da napravi nezgodu. Stoga ga je trebalo »neutralisati«. Zadatak je uzeo na sebe Roksandić. On je brzo izišao iz zaklona i gotovo neprimetno se približio domobranu.

Pošto je tek svitalo te se nije dobro videlo, domobran je, pogledavši ovlaš u crvene oznake na Roksandićevom rukavu, podigao ruku i pozdravio komesara Pavelićevim: »Spremni«. Očevidno, pomislio je da pred njim stoji nekakav ustaški starešina.

Ali već posle prvih Roksandićevih reči domobran shvati u kakvu je klopku upao. Bilo je kasno.

Tačno po redu vožnje voz je prošao kraj Trećeg bataljona, čiji su borci odmah, priručnim sredstvima, počeli da ruše prugu.

Ali na železničkoj stanici Zdencima akcija nije izvedena onako kako je bilo zamišljeno. Kada je došao voz borci Prvog bataljona su munjevito upali u vagone i začas zarobili 15 ustaša. Dok su borci pretraživali vagone voz je krenuo. Niko nije bio obratio pažnju na železničare u lokomotivi, koji su, videvši šta se dešava, punom parom jurili prema Virovitici. Iznenadjeni partizani koji su bili u vagonima jedva su uspjeli da poiskaču, i, srećom, niko nije ostao u zahuktalom vozu.

Bilo je jasno da zadatak nije izvršen u potpunosti. Neuspeh je bio tim veći što ni Drugi bataljon nije porušio prugu. Voz ih je iznenadio, pa nisu mogli ništa da preuzmu kako bi zaustavili kompoziciju; ona je othuktala prema Virovitici.

Posle te akcije brigada se povukla u Duzluk, selo nedaleko od Orahovice. U koloni je bilo i 15 zarobljenih ustaša, ali prema onome što se očekivalo — to je bio neuspeh.

U operativnom izveštaju štaba brigade upućenom Trećoj operativnoj zoni povodom napada na železničku stanicu Zdence stajalo je i ovo: »Krivnjom komandanta bataljona i komesara pruga nije porušena i voz je prošao. Iako su borci i jedan vodnik tražili da se pruga ruši, oni to nisu dozvolili. Zbog toga su komandant i komesar bataljona smenjeni«.

Za političkog komesara Prvog bataljona tada je postavljen Rade Roksandić, a nešto kasnije je za komandanta Prvog bataljona imenovan Petar Romanić.

Za vreme kratkog boravka u Pušini, tj. dok se brigada pripremala za prvu akciju, u štab je kolima stigao neki seljak iz obližnjeg sela Krajne. Tražio je komandanta Poparu. Kada ga je pronašao i saopštio mu šta želi, komandant brigade je smesta pozvao komandira sanitetske čete, koji je ujedno bio i referent

saniteta u brigadi, i naredio mu da bez oklevanja krene u selo Krajnu da bi tamo pružio hitnu pomoć nekoj ženi čiji je život visio o koncu.

Kada je referent čuo o kakvoj je bolesti reč, počeo se snebivati i na različne načine izgovarati samo da ne bi išao.

— Druže Grome, — pravdao se »doktor« — jesi li ti pri sebi? Kud me šalješ? Pa ti znaš da ja nisam lekar. Šta se ja razumem u ženske bolesti... I sve ovo što ja radim — radim silom prilika, zato što brigada nema lekara. Oko otvorenih rana i snalazim se nekako, a ovo — sačuvaj me, mila moja majko, kako bi se obrukao. Ne znaš ti ovaj narod, on misli da lekar može da čini čuda.

Komandant ga ljutito pogleda i reče:

— Jesi li čuo naređenje?

— Ma jesam, kako da nisam ...

— Pa?

»Doktor« sleže ramenima i — ništa ne reče.

A komandant nastavi:

— Kad možeš voditi brigu o nama, o celoj brigadi, što ne bi mogao da pomogneš jednoj drugarici u selu. Učini što znaš, jer boljoj pomoći od tvoje ne može se nadati. A bolesnica je, kažu predsednica AF2 za slatinski srez. Da li ti je sada jasno.

Partizanski »doktor« je uzeo instrumente i nešto lekova i otišao.

U kući je bilo nekoliko zabrinutih žena. One su se veoma obradovale »doktoru«. Bolesnica, mlađa žena, bila je u agoniji, imala je visoku temperaturu. Buncala je. Jezik joj je bio pocrneo i ispucao, a krajnici se sastavili — toliko su bili zagnojani. Radi čuvanja ugleda brigade, a i zato što se to od njega očekivalo »doktor« je morao nešto učiniti. Dao je ženi injekciju, bizmut-salvarzan, dve tablete aspirina i na grudi joj stavio hladne obloge. Posle desetak minuta iz kreveta je počela da se diže para od visoke

temperature. Promenio joj je obloge. Pošto je naredio da bolesnici svako pola sata menjaju obloge, »doktor« je brzo izišao. Zeleo je da ode pre nego što bolesnica umre.

Mesec dana kasnije brigada je ponovo došla u selo Pušinu. Već sutradan je desetak drugarica iz Krajne došlo da poseti njene borce. Donele su mnogo poklona, zavojnog materijala, kolača, pića, meda i kompota za ranjenike i bolesnike. Pričale su kako se bolesnica kojoj je »doktor« pružio pomoć brzo oporavila. Pošto je ubrzo počela ofanziva, ona je oporavljena, organizovala »džadu« ispred neprijatelja. Svima je pričala kako ju je »doktor« Osamnaeste brigade spasao.

Psunj, Papuk i Krndija su »tvrdo« gorje. Granit i svetlucavi potoci. Dilj je »meka« planina. Tim krajem teče Londža, pospana i mutna.

Vinogradari na Bijelom vrhu stavljaju u vino biljku bazovnjiku da bi mirisalo. Tu su se ljudi nakon napornih radova odmarali pod ogromnim hrastovima koji okružuju dolinu Gnojnice. Livade Trčinoga i sela Stojčinovac i Sapna. Kako je tu meko i miriši javo suho granje koje nazivaju ležavina! Odatle put vodi prema izvoru reke Londže, čija voda ima čudno ime — Kamen. A dalje su Brčina, Slobodna Vlast, Levanjska Varoš i Drenja, u kojima živi seljački svet đakovštine, dobroćudan i gostoprmljiv, a sada pritisnut ratom i terorom.

U taj predeo, u takozvano diljsko područje krenula je Osamnaesta brigada. U te dane 1943. to je bio predeo u kome je ključalo od bunta. Narod je počeo da diže glavu, pokret se naglo širio.

Nekako u vreme formiranja Osamnaeste brigade obrazovano je i diljsko područje, treće po redu u Slavoniji. Područje je dobilo naziv po Dilj-gori. Obuhvatilo je, uglavnom, celu istočnu Slavoniju do Srema, sa oko 500.000 stanovnika, to jest gotovo polovinu

stanovništva Slavonije. Po nacionalnom sastavu to je šarolik živalj. Većina je Hrvata, ali ima dosta i Srba, a ima i Mađara, Čeha, Slovaka, pa i Nemaca.

Jedno od obeležja tog područja bilo je u tome što su ga sačinjavale, uglavnom, poluoslobodene i neoslobodene teritorije više kotareva (Slavonski Brod, Vinkovci, Osijek, Županja, Đakovo i Vukovar), te su njegove granice dosezale do samih neprijateljevih uporišta. Oslobođeni deo područja na koji se oslanjao narodnooslobodilački pokret bio je pošumljen i brežuljkast rejon od oko 100 km² oivičen šumom Živčanima i selima Paučjem, Borojevcima i Gradcem. Komanda područja je sa svim svojim organima i najvećim brojem skladišta i zdravstvenih ustanova bila u širem rejonu sela Paučja i šume Živčana, na prostori ne većoj od 30 km².

Zbog takvog položaja i prostranstva diljskog područja, osobito zbog velikog broja stalnih neprijateljevih uporišta na tom terenu i oko njega, partizanske snage i ustanove koje su tu bile gotovo neprekidno su ugrožavane, pogotovu u trouglu Slavonski Brod — Našice — Đakovo, odakle je neprijatelj često upadao na oslobođenu teritoriju, u prvom redu u pravcu svoje uže baze Paučje — Živčani. Pri tom je palio kuće i cela naselja; sve pred sobom je uništavao.

Područje je bilo tim osjetljivije što je njegovim južnim delom, od Batrine do Vinkovaca, prolazila glavna saobraćajna pruga Beograd — Zagreb. Na njoj je bilo mnogo jakih uporišta iz kojih je stalno čuvana. Posade tih uporišta bivale su sve jače, tako da je 1943. njih činilo oko 12.000 vojnika.

Na diljskom području Osamnaestoj su predstojali mnogi okršaji.

Teško da ima veće napasti za narod oslobođene teritorije od naoružane »bande« (tako je narod obično nazivao neprijatelja) u nekom malom utvrđenom uporištu. Uostalom, rečju »banda« narod je slikovito

okarakterisao okupatora i sve njegove sluge, a partizanske jedinice nisu pravile nikakvu razliku među njima. Kada bi se reklo — banda znalo se da je reč o neprijatelju — svejedno o kojem.

Ta mala uporišta u istočnom delu Slavonije bila su trn u oku partizanima. Neprijatelji su bili ustaše, žandari, kulturbundaši, domobrani, a oni su znali gotovo sve ljude u selima, poznavali su i zabačenije staze, pa su bili u mogućnosti da iznenada upadaju u kuće i sela i da pljačkaju i vrše nasilje.

Takvo uporište je bilo i selo Mandićevac uglavljeno među sela koja su listom bila za NOB. Njegovu posadu su činili žandari nemačke nacionalnosti. Oni su bili najaktivniji u proganjanju saradnika NOP-a na terenu. Zato štab brigade donosi odluku da Osamnaesta likvidira neprijatelja u Mandićevcu. Zadatak je poveren jednoj četi Drugog bataljona. Trebalo je u stvari likvidirati tri bunkera, jer je u njima bila većina neprijateljevih vojnika. Komandir čete Petar Trkulja i njegovi borci su relativno lako izvršili zadatak. Oni su iznenada upali u Mandićevac i bez veće borbe zarobili šest neprijateljevih vojnika. Partizani su zaplenili 1 puškomitraljez i 9 pušaka.

Treći bataljon je u međuvremenu postavio zasedu kod sela Borovika. Osnovno je bilo da se žandarima onemogući bekstvo iz Mandićevca.

Prva četa tog bataljona postavila je zasedu na putu koji je spajao ta sela, ali s boka i zaleđa osiguranje nije postavljeno. Ta se greška ubrzo osvetila: neki žandari nisu bili u bunkerima već po kućama u Mandićevcu, i oni su uspeali da pobegnu. Bežeći bezglavo naleteli su na Prvu četv Trećeg bataljona, 1 to s leđa. Došlo je do kratkotrajnog puškaranja. Poginuli su komandir čete Mirko Bižić i dva borca. Bižićeva pogibija je pogodila svakog borca brigade, jer je on bio hrabar i omiljen komandir, a mnogi su ga poznavali iz prvog odreda. Ratni put je doveo

tog mladića ispod Kozare u Slavoniju i, eto, tu se završio njegov plemeniti život. A ta nebudnost u vezi s borbenim osiguranjem bila je ozbiljna pouka borcima novoformirane brigade za ubuduće.

Tada je usledio prvi pravi borbeni ispit — napad na Levanjsku Varoš, značajno selo na putu Đakovo — Pleternica. To je već bio dubok prodor jedne kompletne brigade na neoslobodenu teritoriju na početku sremske ravnice.

Levanjska Varoš je prilično veliko selo razvučeno duž puta. U selu je bila jaka posada ustaša i žandara, a glavno uporište bili su im bunker i masivna zgrada šumarije.

Plan akcije je bio jednostavan: odmah posle oslobođenja Mandićevaca, dok se neprijatelj ne pribere, Prvi bataljon da upadne noću u Levanjsku Varoš, a Drugi da postavi zasedu prema Đakovu.

Napad je počeo 18. februara nešto pre ponoći. Dok se prilazilo selu moralo se voditi računa o tajnosti jer je noć bila veoma svetla mada snega nije bilo. Borce je štipao jak mraz. Neprijatelj je pružao neobično žilav otpor jer su bunker i bili pod zemljom, a samo su puškarnice bile iznad njene površine. I zgrada šumarije je bila dobro utvrđena i povezana saobraćajnicom s najvećim bunkerom.

U toku noći periferni bunker i su likvidirani, a ostao je samo najveći. Iz njega je neprijatelj pružao grčevit otpor. Bilo je svanulo a borba nije prestajala. Nastavila se ceo dan. Po podne se nad selom pojavilo pet aviona štuka. Počeli su da mitraljiraju. Bacili su i nekoliko lakih bombi. Ali štuke su u stvari pomogle brigadi: obrušile su se na šumariju — verovatno zato što su piloti pretpostavljali da su njihovi napustili zgradu. Posle bombardovanja banda je zaista napustila šumariju i smestila se u veliki bunker.

Sada je bio problem u tome da se likvidira taj vatreni jež, jer mu puške, puškomitraljezi i bombe

nisu mogli ništa. Rešeno je da se razvali zid zgrade šumarije. To je učinjeno. Time je napravljen prolaz kroz koji su partizani mogli da se popnu na »krov« bunkera. Nastala je neobična situacija: banda je besomučno tukla kroz puškarnice, a gore na krovu bili su partizani.

U tome je bilo i nečeg smešnjog. Jedan od partizana se proderao:

— Ej, vi dole, predajte se!

Nastade tajac, a onda — mukli odgovor:

— Ako ste toliko jaki isterajte nas, majku vam partizansku krvavu. Čekajte još koji čas, evo naših iz Đakova, a onda ćemo vas klati kao prasiće.

Ali tako se nije moglo dugo. Rešenje je pronašao zamenik komandanta brigade Ivo Marinković. On je borcima na bunkeru doviknuo da bacaju zemlju i blato na puškarnice, a drugima je rekao da pronađu bale slame. Kad su dovukli slamu razbacali su je oko bunkera i zapalili. Dim je učinio ono što nisu mogli meci. Poluugušeni žandari počeli su da zavijaju i da jedan po jedan izlaze podignutih ruku.

U toj akciji je zarobljeno 38 ustaša i žandara. Na njihovom saslušavanju je ustanovljeno da je 20 njih počinilo zločine zbog kojih su morali da budu osuđeni na smrt. Streljani su pred celom brigadom. U akciji na Levanjsku Varoš poginula su tri borca, a dvojica su ranjena. Taj uspeh je ohrabrio sve borce Osamnaeste.

Posle akcije na Levanjsku Varoš brigada se povukla u selo Paučje. Pošto su ceo dan bili na maršu, borci su se obradovali kada su čuli da će se tu prenoćiti. Bilo je to 20. februara.

Već od prvih dana ustanka Paučje je bilo poznato partizansko selo. Zbog toga su ga ustaše nekoliko puta palile, stanovništvo je postreljano ili proterano u logore, a delimično je raseljeno. Sada u njemu nije bilo meštana. Samo nekoliko kuća je ostalo čitavo

posle paljenja. Pošto je Paučje bilo na poznatoj partizanskoj saobraćajnici između istočnih i srednjih delova Slavonije, obično u njemu su se mnoge jedinice odmarale. Prostorije u preostalim kućama bile su pune slame, koja je dugom upotrebom bila pretvorena u plevu. Po njoj su gmizale vaške. Ali, uprkos tome, borci su posle večere brzo pospali kao mrtvi.

U toku noći štab brigade je obavešten da su jače neprijateljeve snage prodrle u Levanjsku Varoš i obližnja sela. Bilo je očevidno da pripremaju napad na oslobođenu teritoriju i da je Paučje jedna od glavnih meta napada.

Negde po ponoći pala je komanda: »Diži se, pokret!« Borci su brzo istrčali napolje i postrojili se. Iz kazana je kuvar već delio supu. Pošto su borci posrkali obrok komandant Drugog bataljona Makso Štrbo im je saopštio da je bataljon dobio zadatak da u zasedi sačeka jednu kolonu domobrana koja se kreće prema Paučju. Rekao je i to da će ostali bataljoni brigade biti u zasedi na drugim pravcima.

Odmah se krenulo. Posle 4 sata marša bataljon se zaustavio na ivici jedne šume. Komandir čete Drugog bataljona Simo Vučković Paun rasporedio je svoje borce. Pre toga im je naredio da niko ne sme opaliti metak dok on za to ne da znak. Položaj je bio vrlo povoljan: imali su dobar pregled okoline prema selu Đakovačkoj Breznici. Dužina položaja nije prelazila 150 metara. Tu je bilo posečenih stabala i panjeva, te su borci imali odlične zaklone. Od sela je, pored potoka i šumice, vodio put u šumu. Na tom mestu je bio usek.

Noć je bila vrlo hladna. Borci su drhtali, a vreme je sporo prolazilo u napetom iščekivanju. Već je podavno bilo svanulo kad je neko s levog krila javio:

— Dolaze ...

Neprijatelj se pojavio odande odakle se i očekivao. Ali u isto vreme među borcima se javila uzne-

mirenost: svi su očekivali da će to biti domobrani, a umesto njih jasno se videlo da su to Nemci kulturbundaši — u besprekornom stroju, sa šlemovima na glavama. Nije bilo isto boriti se s Nemcima i domobranima. Partizani su se mnogo puta u to uverili... Ali trenutak krize je brzo prošao, a onda se nestrpljivo čekalo na znak za početak borbe.

Nemci su (u koloni) prilazili sve bliže. Po svemu sudeći, nisu slutili opasnost. Kada je čelo kolone stiglo u sam usek na prilazu šumi, na desetak metara do položaja bataljona, začuo se glas komandira Pauna:

— Pali, pali, drugovi!

U isti mah borci su osuli vatru. Sve se slilo u ubitačan plotun. Među Nemcima je nastala pometnja. Jedni su popadali, a drugi su uhvatili zaklone. Ubrzo su se pribrali. Začule su se komande na nemačkom jeziku.

U toj kratkotrajnoj borbi jedna grupa Nemaca je zaobišla vod čiji je položaj bio delom u šumi. Pretila je opasnost da zaobiđu bataljon i da mu udare s leđa.

To je zapazio jedan borac iz voda, te je hitro zauzeo položaj iza velikog oborenog stabla. On je uspeo da ubije trojicu Nemaca i tako osujeti njihovu nameru.

I pored upornosti kulturbundaša i njihove nadmoćnosti, bataljon nije popuštao. Pošto je odstojanje između jednih i drugih bilo vrlo malo, vatra je bila ubitačna.

Posle nekoliko sati borbe neprijatelj se povukao. Uspeo je da odvuče neke svoje ranjenike, a na poprištu borbe je ostavio dvadeset sedmoricu. Jednog su Nemca partizani zarobili neokrznutog. Od oružja je zaplenjeno: 3 puškomitraljeza, 49 pušaka, 3 automata i drugo. Iz bataljona je jedan borac poginuo a dva su teško ranjena. To su bili drug Koruga, ko-

mandir voda, i Mito Milojević, koji je nakon dva dana umro u selu Gornjoj Pištani.

Kada su borci sakupljali oružje i opremu došao je zamenik komandanta brigade Ivo Marinković. Ne sačekavši da se postroje čestitao im je na značajnom borbenom uspehu.

Za vreme boravka u Paučju pred referenta saniteta brigade Orleta postavi se težak zadatak. On je u improvizovanoj ambulanti zatekao partizana Vlada, koga je u selu Breznici jedan ustaša nedavno teško povredio: udario ga je sekirom tako da se duboka rana protezala od brade preko grudi naniže. Tako reći, otvorio mu je grudni koš. Bilo je strašno i pogledati ga. Svi su mislili da mu nema spasa. Ali čovek je bio jak i borio se za život.

Bez obzira na okolnosti, Orle je morao da mu pomogne. Izvršio je tzv. partizansku operaciju. Radio je običnim iskuvanim lanenim koncem, trouglastom iglom i oštrim šilom sa bridovima. Konac je namazao pretopljenim maslacem, zašio njime ranu, namazao je streptazol masti i tako »skrpljenog« čoveka stegao preko grudnog koša gazom i zavojem a onda umotao čistim čaršavom.

Pošto je u toj ambulanti bilo još nekoliko ranjenika, Orle ih je zajedno sa Vladom uputio u partizansku bolnicu broj 3. To je učinio i zato da se rastereti ambulanta jer se očekivalo da će sutradan biti novih ranjenika.

Kolonu s ranjenicima natovarenim u seljačka kola pratila je jedna desetina Drugog slavonskog NOP odreda. Kolona je stigla u selo Male Londice. U blizini železničke stanice borce je iznenadila ustaška zaseda. Počeo je strašan masakr. Krvoločne ustaše su iznenada jurnule i počele da se obračunavaju s partizanima koji su, nemoćni, ležali u kolima. U njihovim rukama sevali su noževi, a iz zapenušalih usta prolamali su se divljački povici.

Vlado je bio u poslednjim kolima. Čuvši samrtno zapomaganje svojih drugova, onako umotan i gotovo bespomoćan, poslednjom snagom je uspeo da se pridigne, da se prevali preko ograde i skotrlja niz strmu padinu. Nakon preturanja zaustavio se u neakvoj uvali, u gomili suhog lišća, i tu se onesvestio.

Kada je došao k sebi pitao se koliko li je vremena prošlo od prepada. Pošto je to bio njegov kraj, iako u bunovnom i beznadežnom stanju, procenio je da do partizanskog sela Gradca ima oko tri kilometra. Jedina njegova nada bila je da stigne u Gradac.

Ta tri kilometra je Vlado prebauljao za dve noći i jedan dan. Puzio je stopu po stopu, iako su ga morili žed i februarski mraz. Ali — dovukao se do prvih kuća u Gradcu. Tu su ga ljudi pronašli. Partizanski odbor je preduzeo sve da mu pruži prvu pomoć, a zatim su ga prebacili u partizansku bolnicu. Kada je ozdravio, Vlada je ponovo ušao u ratni stroj.

Boravak Osamnaeste brigade na području Dilja i borbeni uspesi uneli su nemir u neprijateljeve redove u svim njegovim uporištima. To se vidi i iz neprijateljevih dokumenata. Zapovednik 2. domobranskog zbora general Iser u izveštaju od 7. marta 1943. godine piše i ovo:

»Na području slavonskog gorja, i to na njegovom istočnom dijelu, bili su vrlo aktivni 18. partizanska brigada i 2. partizanski odred. Ove dvije jedinice izvršile su, pored ostalog, 18. II 1943. god. jak napad na Levanjsku Varoš (18. Z. Đakovo). Slaba posada se branila dok nije podlegla daleko premoćnijim neprijateljskim snagama ...«

A glavar Sigurnosnog odjela pukovnik Osmanagić u »dnevnom izvještaju« od 8. marta 1943. godine zavedenom pod br. 64/tajno javlja u Zagreb:

»Dana 5. III oko 22.00 sati partizani nepoznate jačine napali selo Ljeskovicu (12 km j.zap. Našice). Od posade 150 domobrana partizani su zarobili oko 100 domobrana i zaplijenili jednu tešku strojnicu, jedan bacač i 150 mina«.

Osećajući se nemoćnim pred jednom partizanskom brigadom čije su manevarske sposobnosti bile vrlo velike, neprijatelj pribegava oprobanom načinu borbe — organizovanju ofanzive.

U štabu 2. domobranskog zbora na čijem je sektoru brigada operisala sačinjen je plan koji je nazvan ofanziva »Zelen«. Namera je bila da se u toj ofanzivi uništi Osamnaesta brigada i da se područje Dilja očisti od partizana.

Osamnaesta brigada i njen štab su, iako je neprijatelj bio mnogostruko nadmoćniji, zahvaljujući umešnosti i pronicljivosti rukovodstva uspeli da osujete njegov plan: brigada je jednostavno iščezla. Evo kako.

Neprijatelj je krenuo iz Osijeka, Vinkovaca, broda i Požege u nameri da na Dilju opkoli brigadu i da je tu uništi. Njegove snage su krenule iz tri pravca. Budući da su kolone išle sa tri strane, po njima su i nazvane »Istok«, »Jug«, »Severozapad«. Ukupno je bilo 8—10 hiljada Nemaca, ustaša i domobrana. Već u borbi kod Đakovačke Brežnice štab Osamnaeste je zaključio da neprijatelj nešto smeri. I zaista, pošto su dobijena još neka obaveštenja štabu Treće operativne zone je upućen iz vesta j. U njemu je pored ostalog stajalo:

»Po dobivenim podacima OK Brod, neprijatelj je sakupio devet bojni ustaša i domobrana, jednu bojnu SS trupa Nemaca i dvije art. bitnice. Neprijateljske snage su zauzele polazne položaje za napad 26. II 1943. u noći... Kako su neprijateljske snage bile dosta velike, a naši borci raspolagali sa malo municije, to se nismo upuštali, na okruženom terenu, u veće sukobe sa bandom. Naše jedinice prebacile su se blagovremeno na Krndiju«.

U stvari to je bio plan protivdejstva Osamnaeste brigade za vreme ofanzive »Zelen«. Upuštati se na rasplnutom frontu u borbu s toliko nadmoćnijim neprijateljem bila bi greška koja bi se skupo mogla platiti. Jer teritoriju Dilja i narodnu i vojnu imovinu Osamnaesta samostalna brigada i druge partizanske jedinice na tom području ionako ne bi bile kadre da odbrane od deset puta jačeg neprijatelja. Dok je neprijatelj u najvećoj tajnosti nadirao računajući na to da iznenadi partizane, Osamnaesta se prebacila na Krndiju, tako da su sve neprijateljeve snage udarile u prazno.

Osamnaesta brigada je izišla iz okruženja pre nego što je neprijatelj uspeo da stegne обруч oko nje.

Plavičasta, oštra diže se Krndija. Do danas neraskršene, njene grube kose i mrke gudure zaustavljaju severni vetar. S nje se pruža vidik na Slatinu, okićenu brkatom hrastovima, na Našice, u čijoj se pozadini preliva modrina velikih ribnjaka. Na Krndiji vetar tako romori u krošnjama stoletnog drveća da to podseća na veličanstvenu simfoniju. Samo gdekad pisak udaljene lokomotive koja mili prugom od Osijeka naruši sklad mira i odsutnosti.

Pošto je izbila na Krndiju Osamnaesta se stala pripremati za nove akcije. Već 3. marta se njena kolona nećujno spustila u našički srez s namerom da onespobori železničku prugu Našice — Osijek i Virovitica — Našice i da napadne neka manja neprijateljeva uporišta.

Njena dva bataljona su u noć između 5. i 6. marta iznenada napala utvrđeno uporište Ljeskovicu na pruzi Našice — Požega, koje je branila jedna domobranska satnija, i odeljenje žandara — ukupno oko 170 vojnika.

Iz nedelje u nedelju, iz meseca u mesec, tako reći, sve je teže bilo osvajati neprijateljeva utvrđenja, pošto ih je on gradio sve čvršće i pošto su ona bila sve

nepristupačnija. Zato ako neprijatelja ne uhvati panika ili ne pokuša da se probije, ili ako se, u najboljem slučaju, ne preda, nije ostajalo ništa drugo nego da se dobro organizovanom vatrom zaslepe puškarnice, a da na scenu stupe bombaši dobrovoljci koji će se privući pod same zidove bunkera i minirati ih. To su bila junačka dela. Teško je kroz male otvore na puškarnicama ubaciti bombe ili svežnjeve bombi u bunker. U tim pokušajima obično gine mnogo boraca, a uspeh se često ne postigne. Gledajući svoje bombaše kako padaju nadomak cilju, ili kako se grče u samrtnim mukama pogodeni kuršumima, komandanti, komandiri i uopšte starešine i sami se muče žaleći što nemaju topove i bacače. Koliko bi sve to drugačije izgledalo kada bi partizani posedovali ta oruđa. Ali to su samo želje. Eto, Osamnaesta još nema ni teški mitraljez. A kako žudno borci osluškuju njegovo ujednačeno i poštovanja vredno »štepovanje« iz neprijateljevog uporišta.

Najzad i ta se želja ostvarila — brigada je zaplenila prvi teški mitraljez. Pored ostalog i zato je štab brigade odlučio da se napadne na Ljeskovicu.

Ljeskovicica je malo selo. Njega je neprijatelj bio pretvorio u uporište radi kontrolisanja okolnih sela i da bi bilo oslonac u borbi protiv snaga NOP-a u tom kraju. Bilo je opasano niskom bunkera.

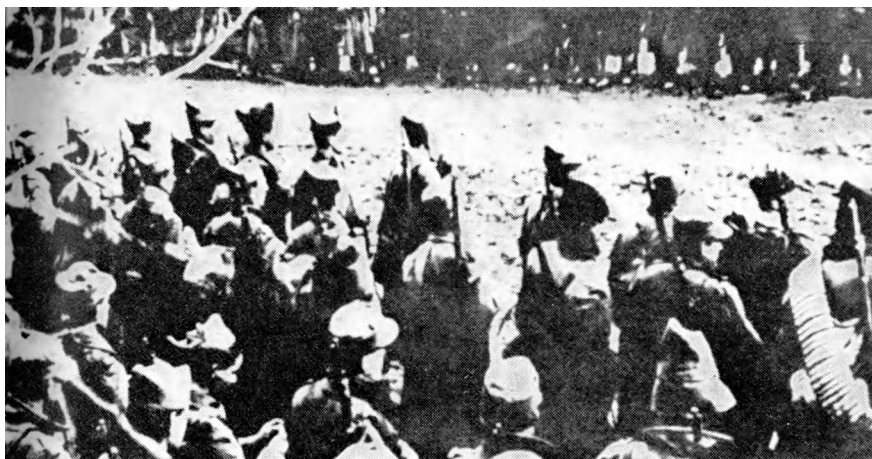
Borba za Ljeskovicu je značajna u hronologiji brigade iz posebnog razloga. To je uporište, kako se to kaže, imalo jedno ranjivo mesto, a tu okolnost je vešto iskoristila Druga četa Drugog bataljona s komandrom Petrom Trkuljom na čelu. Posada je mogla da se brani samo od onog protivnika koji bi dolazio ka selu, ali nije mogla od onog koji bi je napao s leđa, tj. iz sela. Neprijatelj je verovao da može biti napadnut samo spolja, pa je prema tome i napravio puškarnice.

Komandir Druge čete Trkulja je to znao. On je stvorio plan da najpre u jednom naletu prodre u selo,

pa da iz njega, s leđa napadne neprijatelja. Stoga se jedna grupa boraca bombaša neprimetno privukla ivici sela i bombama zasula jedan bunker. Put je bio otvoren. Četa, na čijem je čelu bio Petar Trkulja, jurila je i ušla u Ljeskovicu. Posle toga su ostali bunkereri likvidirani bez mnogo teškoća. U toj akciji je zarobljen 61 domobran. Sem toga, tu su pripadnici Osamnaeste došli do dobrog plena.

Borci su se najviše njemu obradovali.

*Stroj novoformirane Osamnaeste brigade u selu Mijačima.
11. februar 1943.*

*Članovi štaba brigade: Franjo Bajt, zamenik politkomesara
brigade, Milan Tomić, politkomesar brigade, Ivo Marinko-
vić, zamenik komandanta brigade i Uroš Popara, komandant
brigade*

*Borci slavonskih jedinica i narod proslavljaju oslobodenje
Vocino u aprilu 1943.*

*Partizanska bolnica na Lomu, jednom od vrhova Papuka
početkom 1943. godine. Narod donosi hranu za ranjene borce*

U POŽEŠKOJ KOTLINI

*U crkvu — iako klasno svesni — Velika — Podvig
bombaša Steve u Vetovu — Prvi minobacač — Četiri
skupine sa četiri strane — Priča o pupoljku — Može
li jaje na četvrtu — Popaljeno selo — Iz izveštaja.*

Početak marta 1943, u jeku velikih borbi koje su glavne snage NOV vodile u dolini Neretve poznatih pod imenom bitka za ranjenike, u Slavoniji su jedinice Četvrte divizije počele čišćenje Požeške kotline.

Požešku kotlinu je neprijatelj branio iz 17 izolovanih uporišta. Najveća od njih — sa blizu 1.000 vojnika — bila je Slavonska Požega. U ostalim, kao predstražama Požege, neprijatelj je držao posade od po 100 do 200 domobrana, ustaša ili »kulturbundaša«. U selu Velikoj bilo je, na primer oko 150 domobrana i žandara, u Kutjevu oko 200 domobrana, u Kuli i Bektežu blizu 300 Nemaca, u Poreču 80, a u Čaglinu 150 ustaša.

Sva su ta uporišta bila utvrđena za kružnu odbranu, sistem tranšeja je bio razvijen, bunker ojačani. Neprijateljeve jedinice su imale dosta automatskog oružja. Uporište od uporišta je bilo daleko prosečno 5—10 kilometara. Svakom napadnutom uporištu pomoć je mogla stići iz Požege za nekoliko sati.

Štab Osamnaeste brigade je u izveštaju od 10. marta 1943. godine za vreme od 1. do 10. marta, pored podrobnog opisa akcije na L ješko vicu, javio štabu Treće operativne zone i ovo:

»Spremljena je nova akcija za 12. III 1943. godine. Jedinice su već bile na maršu kada je stiglo naređenje iz divizije da se u akciju ne ide zbog plana koji sprema divizija«.

Sve do tog trenutka Osamnaesta brigada je bila samostalna jedinica pod neposrednom komandom Treće operativne zone. Ali sada, s obzirom na predviđenu ofanzivu Četvrte divizije na Požešku kotlinu, štab Treće operativne zone je pripojio Osamnaestu brigadu diviziji.

Štab Četvrte divizije je doneo odluku da najpre uništi uporišta u selima Velikoj, Kaptolu, Vetovu, Kutjevu i drugim, da tako NOV ovlada Požeškom kotlinom, čime bi se Požega blokirala. Od uspešnosti te operacije umnogome je zavisio razvoj pokreta u onim hrvatskim selima tog kraja u kojima do tada nije bio razvijen. Sem toga, ukoliko bi akcija uspela to bi bilo značajno i s vojnog gledišta, jer se očekivalo da će se brigade i odredi u predstojećim borbama snabdeti novim oružjem i opremom, to jest da će ih snage NOV oteti od neprijatelja.

Dok su štabovi divizije i brigada razrađivali planove bataljoni i čete su se malo odmorili. Oni su to vreme, kao i uvek, iskoristili za obavljanje različitih poslova. Reč je o tome što se za vreme predaha po četama održavaju sastanci, što se sastaju partijske ćelije, skojevske grupe i kulturno-prosvetni odbori, a redakcije zidnih i džepnih novina nastoje da u što kraćem vremenu iziđu sa svojim izdanjima pred borce. Borci koji se brinu o pisanju parola kredama ili farbom pišu po zidovima seoskih kuća najaktuelnije političke parole, a ekipe bolničara »muče« borce »partizanskim buradima« pokušavajući da urade ono što je nemoguće — da ih oslobode vaški, nemilosrdne napasti u ratu.

Po dolasku u Orahovicu^ kada se završila ofanziva »Zelen«, komesar brigade je dao direktivu da se

proučava IV glava Istorije SKP (b). Taj odeljak je inače zadavao glavobolju svim komunistima pošto je malo ko razumevao pojmove iz istorijskog i dijalektičkog materijalizma. Ali kakav bi to bio komandant ili partizanski starešina, makar da nema ni najosnovnije političko obrazovanje, koji bi priznao da ne zna, na primer, šta su »proizvodni odnosi« ili »demijurg«.

Baš tako je bilo i na času ideološkog rada u Trećem bataljonu, na kom je sekretar ćelije Rade Roksandić proučavao sa svojim drugovima upravo tu, IV glavu. On je čitao odeljak po odeljak zauzimajući stav kao da je profesor, a njegovi slušaoci, članovi štaba, klimali su glavom kao da im je sve jasno. Da bi učejne izgledalo što temelj nije, Rade je rekao:

— Dobro, drugovi, a sada da malo porazgovaramo o ovome što sam čitao.

Komandant Vojo Sudar mu odmah odgovori:

— Ja mislim, Rade, da mi nastavimo ovako: ti čitaj a ponegde, vala, i nešto objasni; mož' se desiti da neki neizgrađeniji drug ne upamti sve.

Njega brže-bolje podrža komesar bataljona Vlada Milanović Had. Tako i bi. Rade Roksandić je čitao teške i nerazumljive formulacije i definicije koje ni sam nije razumevao, a svi prisutni su mudro klimali glavama. Kada se čas završio komesar bataljona je saopštio da sada svi zajedno treba da pođu u crkvu, jer je takvu direktivu izdao komesar brigade. Bila je nedelja, u crkvi se održavala misa, a narod tog pitomog slavonskog mesta se, uprkos tome što su u njemu često boravili partizani, po običaju i ovog puta bio okupio u crkvi. Malo je ko bio »raskrstio« sa religijom.

Neki članovi štaba su začuđeno podigli glave, a jedan je upitao:

— Kako u crkvu? Jesmo li mi komunisti? Evo sad smo prorađivali Istoriju SKP (b). Ma jesmo li mi svesni ove naše borbe?

— Mi partizani moramo voditi računa o osećanjima naroda — javio se komesar. — Neprijatelj se na svakom koraku trudi da ubedi ljude u to kako su komunisti protiv crkve i protiv svega čemu je privržen ovaj narod otkako zna za sebe. Iako smo mi svesni ove naše borbe, klasno svesni, i mada smo kao komunisti raščistili s tim, moramo prići narodu i pridobiti ga. Moramo mu pokazati da smo uvek uz njega. Šta će o nama misliti ljudi kad budu videli da smo došli u crkvu?

Prisutni malo porazmisliše. Pošto više niko nije imao ništa protiv, ceo štab pođe na misu u orahovačku crkvu. Kada ih je pop video, nije znao da li da se ljuti ili da se raduje tome što među svojom pastvom vidi njih, partizane.

Velika je selo na južnim obroncima Papuka, desetak kilometara od Požege. U njoj se ukrštaju putevi koji vode prema masivu Papuka, kotlini, na zapad prema Orljavcu i na istok prema Kaptolu i Vetovu. Zauzimanjem Velike ugrozio bi se ceo sistem odbrane Požeške kotline na severu.

Prema naređenju štaba divizije, u napadu na Veliku su učestvovala Osamnaesta i Dvanaesta brigada. Osamnaesta je imala da likvidira železničku stanicu, koja je u neposrednoj blizini raskrsnice, i žandarmarijsku stanicu. Petnaestog marta uveče kolona Osamnaeste je promicala niz poslednje gudure Papuka, preko brda Mladog gaja, nastojeći da se neprimetno privuče prvim kućama Velike. Ali već posle prvih pucnjeva naslutilo se da će se neprijatelj ogorčeno braniti.

Borba za Veliku je trajala celu noć. Svanulo je, a objekti na koje se napadalo nisu bili osvojeni. Osobito žestok otpor neprijatelj je pružao sa železničke stanice. Teškoća za partizane bila je u tome što je većinu svojih uporišta u Velikoj, pogotovu bunkere, neprijatelj bio ojačao masivnim čeličnim pločama koje su u vreme stare Jugoslavije izrađene radi ugrađiva-

nja u granične bunkere. To je činilo bezuspešnim napore bombaša.

Nakon mnogo pokušaja da se zauzme stanica donesena je odluka da se ona zapali. To se pokazalo uspješnijim od svega drugog. Kada je plamen počeo da prodire u zgradu, ostavši bez nade da se mogu spasiti na drugi način, osim da se predaju, neprijateljevi vojnici su počeli da izlaze. U znak predaje digli su ruke uvis. To nisu bile ni ustaše ni Nemci već domobrani, za koje se mislilo da su slabi borci. Međutim, ovi su se pokazali okorelijim nego mnoge ustaše.

Kada je pala železnička stanica ubrzo je savladan otpor i na drugim mestima u Velikoj. Likvidirani su žandarmerijska stanica i bunkeri, jedan za drugim.

Svi su se radovali uspehu. Ali ubrzo se brigadom pronela tužna vest: dok se napadalo na jedan bunker smrtno je pogođena »lepotica Zorka« iz Topolovine. Herojski je poginula daleko od svoje rodne Bilogore.

Akcija na Veliku porazno je delovala na neprijatelja u drugim uporištima u Požeškoj kotlini. Koliko su se uplašili njihovi komandanti vidi se i iz izveštaja logornika Petričevića koji je on iz Slavonske Požege poslao svome pretpostavljenom: »Oko 11 sati u noć odjednom započeo je na selo Velika sa svih strana partizanski napadaj... Partizani, čiji se broj ne zna (neki pripovedaju pet tisuća, a neki pet stotina), bili su naoružani automatskim oružjem, teškim strojnica-ma, lakim strojnicama, a imali su i nekoliko bacača mina najtežeg kalibra... Ne može se u Veliku niotkuda doći u pomoć... Pošao je u pomoć satnik G. Ferić, ali je kod sela Češljakovac naišao na partizansku zasedu i tako je palo pet domobrana i jedan ustaša. Od Požege celo vreme išlo je domobranstvo u pomoć Velikoj, ali nije nikako moglo prodrijeti jaki partizanski pojas, koji su oni stvorili oko Velike. U borbu su stavljeni i oklopni vlakovi, no ni oni nisu imali uspjeha...«

Izveštaj je završio ovim rečima: »Nastalom ovom situacijom sam grad Požega je vrlo ugrožen. Možemo kazati da se napadaj može očekivati svaki čas, ukoliko ne dođe jača vojska da suzbije njihovu najezdu. Radi ovako nastalih prilika oko Požege, umoljavamo naslov da odmah preduzme sve kako bi nadležni uvidjeli u kakvoj se opasnosti nalazi Požega... taj naš stari grad... Naslovu je poznato da nismo nikada kukali i jaukali, ali sada je nastala situacija da se mora...«

Tako reći neposredno posle borbe za Veliku, 17. u noć, Osamnaesta i Dvanaesta su napale na selo Vetovo.

Osamnaesta je pošla u akciju s Papuka, iz jedne velike bukove šume u kojoj je bilo mesto predviđeno za odmor. Tek što se večeralo čete su, predvođene vodičima i bombašima, krenule niz južne padine planine ka Vetovu. Marš je trajao nekoliko sati.

Kao i obično, kako se kolona približavala selu tako su se sve više oglašavali psi. Pošto je bila pomrčina, mnogi borci nisu primetili da su prošli prve bašte i voćnjake i da su već u selu, u kome je bila posada od oko 50 pripadnika nemačke narodnosne skupine. A onda je planulo sa svih strana. Svetleći meci su prosecali tamu kao plameni bičevi. Srećom, neprijatelj je gađao nasumice pa iako je iznenada otvorio vatru niko nije pogoden.

Čete su stale. Borci su predahnuli i pripremili se za borbu. Vod u kome je bio borac Makso Radaković uspeo je u toku noći da zauzme nekoliko bunkera, a kada je svanulo zaustavila ga je vatra iz bunkera koji je bio u neposrednoj blizini.

Borci su zauzeli položaje u kućama kraj prozora ili pored zidova kuća i otvorili vatru. Međutim, izgledalo je da će se neprijatelj teško savladati, jer se još žešće branio nego u Velikoj. Tada je na jednom od ključnih mesta na scenu stupio u brigadi poznati bombaš Stevo. Koristeći se zaklonima i mrtvim uglovima,

oprezno je počeo da puzi prema jednom bunkeru iz kojeg je jakim dejstvom bilo nemogućno napredovanje. Ostali borci su ga štitili vatrom. Kada je prišao na nekoliko koraka do puškarnica Stevo je ustao i u nekoliko skokova primakao im se toliko blizu da je uspeo da ubaci bombu unutra. Eksplozija je učinila svoje. Otpor je odmah prestao, a pet ustaša je našlo smrt u bunkeru.

Odmah posle toga Stevo je izveo drugi podvig. Jedinica koja je napadala sa severne strane takode je bila zaustavljena žestokom vatrom iz jednog drugog bunkera. Nije pomagalo ni to što je na njega bila usredsređena vatra iz minobacača Dvanaeste brigade, jer su mine padale oko bunkera. Utvrđenju je bilo teško prići ma sa koje strane jer je bio napravljen za kružnu odbranu.

Dok se vodila borba bombaš Stevo je sam doneo smelu i lukavu odluku da se privuče bunkeru, jer pretpostavljao je da će neprijatelj ipak pokušati da se povuče prema selu. I zaista: tek što je zauzeo položaj iza jednog drveta u obližnjem voćnjaku, ustaše su se počele povlačiti iz bunkera. Stevo je jednog po jednog uzimao na nišan i obarao. Od njegove puške poginula su šestorica. Kada je pao taj bunker neprijatelj je prestao da pruža otpor i u drugim delovima sela. Vetovo je bilo u rukama partizana.

Vetovo je oslobođeno oko 9 časova. Slabe snage koje su u zoru upućene iz kutjevskog garnizona Vetovu u pomoć odbijene su. Pomoć iz Požege je stigla sa zakašnjenjem. I te snage su odbijene.

U borbama vodenim radi čišćenja Požeške kotline od neprijatelja Osamnaesta je zaplenila dosta oružja i municije. Time se povećala njena borbena sposobnost. Međutim, mnogo šta je nedostajalo, a štab brigade je najviše mučilo to što brigada nema minobacača. Ali najzad se i ta želja ispunila. Evo kako.

Za vreme napada na Vetovo treći bataljon Osamnaeste je držao zasedu prema Kutjevu. Na jednoj osmatračnici je bio i borac Tadija Prekodravac. Da bi imao bolji pregled okoline, on se popeo na jednu šljivu. Vreme je prolazilo, a Tadija je malo osluškivao pucnjavu oko Vetova, malo osmatrao, pomalo i dremao. Kada je video da nailazi neprijateljeva kolona — trgao se. Bilo je oko 8 sati ujutro. Hitro je sišao sa drveta i otrčao da izvesti komandira.

Bataljon se pripremio. Čekao je u zasedi. čete su bile rasporedene u obliku klina. Kada je kolona zašla duboko u zasedu, namah je otvorena vatra i jednovremeno se krenulo na juriš. Borci su gadali u trku. Napad je izveden tako silovito da je tako reći za nekoliko trenutaka sve bilo gotovo. U tom metežu je Tadija Prekodravac ugledao u jarku mrtvog neprijateljevog vojnika. Ležao je preko lakog bacača. Hitro je priskočio i uzeo dragoceni trofej sav sijajući od sreće.

Kada se borba završila Tadija je izišao pred komandanta bataljona i pokazao prvi zaplenjeni minobacač u brigadi. Rekao je da žarko želi da bude prvi minobacačlija. To je i postao.

Nakon pada Velike i Vetova neprijatelj je sam pobegao iz Kutjeva. Tako je divizija za pet dana očistila severni deo Požeške kotline. To je ozbiljno uplašilo neprijatelja, te preduzima novu ofanzivu (pod šifriranim nazivom »Braun«).

U ofanzivi »Braun« učestvovalo je 30 do 35 hiljada neprijateljevih vojnika sa dosta artiljerijskih oruđa, a bilo je tenkova i avijacije. Ta se vojska kretala prema oslobođenoj teritoriji sa četiri strane.

Iz početnog rasporeda i planiranih pravaca nastupanja neprijatelj evih grupa nazirali su se njihova osnovna zamisao o udaru i način manevra: okružiti partizanske snage, a zatim, sistematskim stezanjem obruča i postepenim »drobljenjem«, uništiti ih u re-

onu Kutjevo, gde se tada bila zatekla Četvrta divizija posle čišćenja severnog dela Požeške kotline.

Ofanziva »Braun« je počela 20. marta, a završila se, potpunim neprijateljevim neuspehom, 16. aprila 1943. godine. Njegove snage su delom uništene, a delom razbijene i, veoma zamorene velikim i neuspešnim pokretima, nakon mnogih poraza na različitim odsecima fronta — vraćene su na polazne položaje, to jest u mesta u kojima su bili stalni garnizoni.

Kada je neprijatelj počeo ofanzivu partizani su mu se suprotstavili jednim od svojih oprobanih oružja — pokretom i manevrisanjem. Nije bez razloga jedan od partizana duhovito primetio da su noge na jače partizansko oružje. A u svim tim situacijama zlatno pravilo je bilo: uvek biti onde gde se neprijatelj ne nada, udariti onde gde on to ne očekuje.

Kada su završene akcije oko Velike i Vetova, za jednu jedinu noć, u trenutku kad je ofanziva počela, Osamnaesta se prebacila preko Papuka u Duzluk. Međutim, neprijatelj je već bio u Orahovici, a istog dana po podne dve njegove kolone napadaju prema položajima Osamnaeste koja ih je kod Duzluka očekivala. Iste večeri neprijatelj se morao povući, a na poprištu je ostalo desetak leševa. Takav početak ofanzive za Osamnaestu nije bio loš.

Neprijatelj dakako nije pošao na izlet, već je nastojao da uništi partizanske snage. Dani su proticali u borbama, pokretu, opet u borbama i pokretu. Gotovo neprekidno se marševalo. Svakog dana se prevaljivalo desetine kilometara. Da nije bilo tih napora ofanziva bi sigurno bila manje strašna. Ali umor je sve više pritiskivao, san sve više obarao borce.

Za vreme borbi u ofanzivi »Braun« najteže je bilo odupre ti se dejstvu avijacije. Šume su još bile gole, te su »štuke« lako otkrivala partizanske kolone i položaje i onda se besomučno obrušavale na njih. Borci

su bili nemoćni da bilo šta učine protiv tih vazdušnih gusara, od kojih nisu imali mira gotovo ni jedan dan.

Dvadeset četvrtog marta Osamnaesta je naišla na zasedu na Kolcu, a posle oštrem borbe bataljoni su se zadržali u jednoj šumi radi predaha. Pomoćnik komesara Druge čete Prvog bataljona Pero Končar, kao i ostali borci, onako umoran je legao na vlažnu zemlju. Tek što je brigada odahnula posle žestokog naleta nemačkih štuka, Pero je ležeći na zemlji nešto okretao među prstima. Malo-malo pa bi se zagledao u visinu, a zatim bi se opet sav zaneo oko onoga što je držao u rukama. Uto naiđe komesar njegovog bataljona Rade Roksandić. Hteo je nešto da kaže Peri, ali kada je video kako se ovaj zaneo u ono što je držao želeo je da vidi šta bi to moglo biti. Tiho mu je prišao s leđa i pogledao. Pero je u ruci držao populjak i od njega otkidao sitne i nežne latice.

— Sta to radiš, Pero? — upita ga komesar bataljona.

Pero nije odmah odgovorio, već je zamišljeno posmatrao komandira. Onda mu s uzdahom odgovori:

— E pa, moj komesare, gledam ovaj populjak i njegove latice i brojim koliko je još ostalo da šuma olista, da dobijemo krov nad glavom, da nas zeleni krov naše kuće, naše majčice partizanske šume skrije od ovih prokletih štuka. Brojim, ali vidim da neće tako brzo.

U toj martovskoj ofanzivi nadmoćniji neprijatelj je manevrisao po Papuku, Krndiji i Dilju. Brigada je izbegavala borbe s njim, jer je često bila lišena najosnovnijih izvora za snabdevanje pošto je sva naseljena mesta oko tih planina neprijatelj bio zaposeo. Borci su bili primorani da jedu koren je i da tragaju za ostacima šumskih bobica. Bili su umorni, iscrpeni, a marševalo se svake noći.

Jednog dana se kolona spuštala sa Dilja. Zastala je u šumi pored sela Ruševa. Veza je bila prekinuta.

Borci su posedali, i pošto su bili umorni — mnogi su odmah zaspali na mokroj zemlji.

Bolničarka Janja iz brigadnog saniteta nije klonula. U jednom trenutku ona je nedaleko od sebe primetila najmlađeg borca brigade malog Iliju Pašića, koji takođe nije spavao, ali se jedva držao na nogama oslonjen o pušku. Sažalila se gledajući ga tako sitnog, mršavog i iscrpljenog. Tiho ga je pozvala na stranu i ponudila mu kokošje jaje koje joj se našlo u torbi. Na njeno iznenađenje, mali Ilija upita:

— Ama, drugarice, može li se to jaje podeliti svima u našoj četi?

— Bog s tobom, dete — odgovori ona. — Ko bi podelio jedno jaje na četvrt partizana?

— Ako ne može, drugarice Janjo, onda ga ni ja neću, valjda sam i ja nekakav partizan. Sramota me je sam da jedem — odgovorio je Ilija.

I nije primio. Janja je zaplakala, ali je samo Ilija znao zašto.

Više od dvadeset dana je trajala ofanziva. Dešavalo se da su se borci brigade za vreme nekih sukoba izmešali sa ustašama ili Nmcima. Tako je bilo i u Ljeskovici 27. marta. Neprijatelj je nagnuo sa tri strane na to selo koje su držali partizani. Komandir čete Petar Popović, uprkos mnogostrukoj premoći neprijateljevoj, nije se povukao jer je bio dobio zadatak da položaj brani po svaku cenu. Poginuo je junački. Smatrali su ga jednim od najboljih boraca i komandira u brigadi, a bio je u godinama koje se smatraju najlepšim u životu. Takav je rat — kao da bira najbolje.

Ofanziva je pogodila i slobodnu teritoriju. Mnoga sela su ponovo spaljena, narod je ostao i bez ono malo svoje sirotinje. Uništeni su i Vrhovci selo na najvećoj nadmorskoj visini u Slavoniji, prkosno, usta ničko, selo narodnog heroja Ive Marinkovića, zamenika komandanta Osamnaeste. Na zgarištu Vrhovaca

borac brigade Krsto Eenković je u trenutku nadahnuća spevao potresnu pesmu, koju je objavio u prvom broju »Brigadnog biltena«. Pesmu je nazvao Popaljeno selo. Jedan njen deo glasi:

*Gde je pesma djevojačka
Sretnih dana
Odzvanjala — čuješ sada
Plač gavrana
Na kraj sela
Stoje kao voštanice
Za opijela.*

*Rekoh zvijezdi: Zvijezdo sjajna
Jače plani!
Sve zasvijetli, neka budu
obasjani
Svi putevi naše zemlje
Popaljeni.
Iz ruševina ti rastjeraj
Mračne sjene.*

Ofanziva je završena. Neprijatelj se vratio u garnizone i bunkere. Stab Osamnaeste je u izveštaju diviziji o tim danima napisao i ovo:

»Za vreme ofanzive borci naše brigade izdržali su veliki napor i priličnu glad, te su sa ponosom očekivali svaki sukob. Svaka naša borba i sukob sa neprijateljem koji smo imali rešen je u našu korist, što je naročito dalo morala našim borcima, a time i velika iskustva za buduće borbe. Primećuje se, naši borci danas vole ići na brze juriše a ne kao što je pre bilo — da se nisu skoro usuđivali ići na juriš.

Za vreme ofanzive vojnički rad bio je minimalan s obzirom na stalne pokrete, veliki umor, a zatim i borbu. Za vreme ofanzive imali smo velik deo rezervnog oružja koji smo nosili sa sobom, tako da se dogo-

diio da su drugovi borci zbog velikog umora često puta zaspali i kraj sebe ostavili rezervnu pušku, pa nam zbog toga nedostaje izvestan broj pušaka. No dosta velik broj drugova zbog velikog umora, a poneki je i bolštan, na putu je izostajao skupa sa oružjem, a poneki od njih možda je imao i po dve puške. To izostajanje iz jedinice uglavnom se dešavalo u toku prebacivanja koja su vršena noću.

Sada nam svakodnevno dolaze pojedini drugovi koji su na putu na razne načine zaostali. Poneki su bili u patroli, te nisu stigli na vreme kada su jedinice krenule. Uvereni smo da je ova ofanziva za našu jedinicu bila korisna, jer su borci stekli mnogo iskustva i dobili su volju, a što je najvažnije — mnogo odlučnosti za brzo izvršenje akcija.«

POSLE MARTOVSKE OFANZIVE

Priznanje brigadi — Aprilsko brojno stanje — U poseti ranjenicima i bolesnicima — Voćin — Ponovo u Požeškoj kotlini — Hitac u leđa parlamentaru — Kolo u selu Podseču — Zaseda kod Doljana

Malo šta podiže moral boraca koliko priznanje jedinici za njeno držanje u teškim trenucima borbe ili u izvršavanju naročito odgovornih zadataka. Kada se sazna da je stigla pohvala iz više jedinice, divizije ili korpusa, namah se zaborave žrtve, lišavanje i oskudica.

Takvo raspoloženje zavladao je i u Osamnaestoj kada je pred postrojenim bataljonima komesar brigade Milan Tomić Slobodan pročitao priznanje štaba Drugog korpusa Osamnaestoj za njeno držanje u martovskoj ofanzivi. Priznanje je glasilo:

»Drugovi i drugarice,

U borbama protiv nadmoćnijeg neprijatelja najogorčenijih zločinaca, Hitlerovih Švaba i ustaša, postigli ste najveći uspeh. Uz ogromne napore razbili ste neprijateljsku ofanzivu na Dilju i Krndiji, oteli od neprijatelja mnogo oružja, opreme i istrijebili velik broj fašističke gamadi.

U minulim borbama vi, najmlađa brigada vaše divizije, pokazali ste ne samo veliko požrtvovanje i istrajnost nego i manevarsku sposobnost, spretnost u izvršavanju operacija, te ste svaku borbu rešili u svoju korist. Rezultati borbe pokazali su da ste potpuno dorasli i sposobni da vodite borbu i sa najogorčenijim neprijateljem. Vi ste brigada koja je od prvog

dana svog postojanja vodila borbe skoro isključivo sa ustašama, Nijemcima i kulturbundovcima.

Drugovi i drugarice,

U budućim borbama još više razvijajte svoje vrline, izvlačite iskustva iz svake borbe, još više usavršavajte način dejstva svih rodova oružja i službi veze i uspjeh će biti još veći.«

Sada je dosta boraca zamenilo svoje »manlihere« novim »mauzerima«, a ima ih koji su se domogli puškomitraljeza ili automata. Samo, ratna sreća nije uvek najpravednija. Zato se puškomitraljezi dode-ljuju najboljim borcima bez obzira na to ko ih je iz borbe doneo, automati se daju vodnicima i koman-dirima kao starešinama, »mauzeri« starim borcima, a »manliheri«, razume se, novim borcima.

Ipak je mnoge gotovo teško prepoznati nakon uspešnog boja. Jer koliko juče bili su u otrcanim seoskim čakširama i kožusima, u poderanim kapu-tima i šinjelima, a glave su se šarenile jer je neko imao na glavi kačket, neko šešir, neko kapu, koje su nosili neprijateljevi vojnici svih vrsta. Sada su pak oni bili u novim ustaškim, domobranskim ili nemačkim uniformama. Da nije petokrake na kapi i partizanske pesme koja se izvija na svakom zastanku čovek bi pomislio ko zna ko su ti ljudi.

Teške i bolne su uspomene na drugove koji su poginuli ili nestali ili pak koji su ranjeni pa evakui-sani u partizanske bolnice.

Trinaestog aprila 1943. godine, dva meseca posle formiranja Osamnaeste izveštaj o njoj je glasio:

»Po spisku: muških 684, ženskih 54, u rashodu muških 100, ženskih 1.

Naoružanje: pušaka mašinskih 20, pušaka 7,9 mm 490, manlihera 83, mitraljeza švarc loze 3, sa 2.245 metaka, 1 maksim sa 1.500 metaka, brnaca 20 sa 7.700 metaka, 1 teški minobacač sa 25 mina, 3 laka mino-bacača sa 101 minom i 25 revolvera.«

Nacionalni i socijalni sastav brigade ovako je izgledao:

Ukupno brojno stanje — 631. Od toga: Srba 542. Hrvata 89, radnika 93, seljaka 529, intelektualaca 6, podoficira — bivše jugoslovenske vojske 15. Od ukupnog brojnog stanja njih 124 nije služilo vojsku.

U brigadi je bilo članova Komunističke partije 154, i 169 kandidata.

Jedna od najvećih vrlina starešina i boraca partizanskih jedinica bila je briga o ljudima, pre svega briga o onima koje bi zadesila kakva nevolja. Nepisano pravilo je bilo ne ostaviti ranjenika bez obzira na okolnosti, na opasnost. Takav odnos bio je i prema onima koji su morali da napuste borbeni stroj i da budu poslani u bolnice. Kad god bi se brigada zatekla u blizini bolnice starešine su dolazile da obidu bolesnike ili ranjenike.

Posle završetka martovske ofanzive komandant i komesar Osamnaeste Uroš Popara i Milan Tomić iskoristili su mogućnost da posete ranjenike i bolesnike iz svoje brigade koji su bili u bolnici u potoku Radlovcu više Orahovice. Oni su im se veoma mnogo obradovali iako su bili u zbilja teškoj situaciji. Jer tu je pored ranjenika bilo ozbiljno obolelih od tifusa, koji je u to vreme harao slavonskim predelima. Tu, u Radlovcu pojedinci su bili u nesvestici i bunilu od visoke temperature. Neki od njih su skakali sa ležajeva i goli jurili po šumi izbezumljeno vičući i kukajući. Takvi bolesnici su unosili nemir među ostale. Posebna je teškoća bila u tome što se oskudevalo u lekovima i sanitetskom materijalu. Zapravo, lečenje se svodilo na pružanje pomoći prema narodnim receptima. Bolesnici su najčešće dobijali samo rashlađeni čaj od borovnica, ili vodu s prahom od hrastove kore.

Najviše se oskudevalo u hrani. Tomić i Popara su u razgovoru sa bolesnicima i bolničarima obećali

*Drugi bataljon Osamnaeste
brigade u selu Dapčevici
na Bilo-gori*

*Ivan Pašić Orle, ko-
mandir Sanitetske če-
te (sedi) i njegov sin
Ilija, najmlađi borac
u brigadi*

*Prvi komandant bri-
gade Uroš Popara
Grom i njegov zame-
nik narodni heroj Ivo
— Jovo Marinković*

*Komandant bataljona Petar Trkulja sa poslugom jednog
teškog mitraljeza*

*Jedinice brigade su u napadu na uporište Čačinci na juriš
osvojile najveći objekat u sistemu neprijateljeve odbrane*

da će učiniti sve što mogu za te drugove. I zaista, drugog dana posle posete starešina Osamnaeste bolnički intendant je dopremio u Radlovac 100 kilograma meda, 200 kilograma masti, nekoliko tona brašna i doterao je stado od 100 ovaca.

Da bi sve to obezbedio, štab brigade je prethodne noći organizovao takozvanu ekonomsku akciju, tj. jedna jedinica je prodrla duboko u neprijateljevu pozadinu i u nekom državnom dobru u blizini Donjeg Miholjca rekvirirala materijal potreban za bolnicu.

Pošto nije uspeo da u istočnoj Slavoniji postigne odlučujući uspeh u borbi protiv partizanskih jedinica, neprijatelj je zaposeo značajnija naseljena mesta na oslobođenoj teritoriji i počeo se u njima utvrđivati. Po treći put je poseo Voćin, opštinski centar sa oko 2.000 stanovnika na putu Podravska Slatina — Zvečevo. To mesto je bilo kost u grlu na slobodnoj teritoriji. Zato je zadatak broj jedan Četvrte divizije bio da likvidira to uporište. Inače Voćin je i istorijski značajno mesto. On je nekada bio važno tursko uporište. Iz njega su Turci kontrolisali celo područje na sastavu planina Psunja i Papuka. Iznad samog mesta, na brdu koje njime dominira, postoje ostaci turskih utvrđenja, koji liče na orlovo gnezdo na strmim liticama.

U Voćinu se bila utvrdila jedna bojna gorske divizije »Ante Pavelić« od 650 do zuba naoružanih ustaša. Bili su se dobro utvrdili — delom na turskoj gradini, a delom u samom mestu. Uporište je bilo pripremljeno i za kružnu odbranu. Na pristupačnijim mestima ispred vatrenih položaja bila su postavljena minska polja, a gotovo ceo odbrambeni čvor je bio opasan bodljikavom žicom. Videlo se da su se ustaše odlučile da Voćin brane po svaku cenu. Ali i štab divizije je bio rešen da se Voćin zauzme na svaki način. Napad su izvodile Šesnaesta i Sedamnaesta

brigada, a Osamnaesta i Dvanaesta su imale da spreče dolazak pomoći iz obližnjih neprijateljevih garnizona, odnosno da onemoguće opkoljenoj posadi da se probije iz Voćina u ta uporišta.

Napad na Voćin je počeo 8. maja. To je za slavonske partizane bila jedna od najtežih borbi jer su protivnici bili ogorčene i zloglasne ustaše kojima su komandovali ustaški zločinci nadsatnik Đujić i poručnik Vranić. Borbe su se vodile danonoćno. I jedni i drugi su jurišali naizmenično. Borba se vodila za svaki pedalj zemlje. Dok su Šesnaesta i Sedamnaesta postepeno savladavale odbranu i uništavale ustaške jedinice dotle je Osamnaesta obezbeđivala napad od Podravske Slatine. To je bio značajan zadatak pošto je Slatina bila najbliža Voćinu i pošto je u njoj bila po zlu čuvena Štirova 15. ustaška bojna. Već posle prvih pucnjeva, kada je bilo jasno da je Voćin opkoljen, ustaše iz Slatine su pohitale u pomoć.

Bilo je divno majsko jutro kada je Štirova bojna počela da zauzima marševski poredak u Slatini postrojavajući se od Frankovog hotela do mesta od koga se kreće prema Cerali jama i Voćinu. U daljini, u brdima, potmulo je odjekivala pucnjava. Narod je u tim jutarnjim časovima izlazio pred svoje kuće i upitno posmatrao ustaše i njihove usplahirane starešine. Tu su većinom bili mladi ljudi. Oni su u tom pitomom slavonskom mestu, sada okruženom bunke-rima, relativno bezbedni, gotovo uživali. Ali desetak kilometara dalje, na putu kod sela Cerali ja, čekali su ih bataljoni Osamnaeste. Uvežbani da iznenada izvode prepade, borci su vatrom iz svih oruđa dočekali Štirovu vojsku. Borba nije dugo trajala, jer je za nepun sat bojna razbijena i povukla se u Slatinu ostavivši na bojištu 15 mrtvih vojnika i 3 kamiona u plamenu. Posle tog neuspeha ustaše nisu više ni pokušale da iz Slatine krenu u pomoć opkoljenom Voćinu.

U međuvremenu Voćin je zauzet. To je bila jedna od najznačajnijih pobjeda Četvrte divizije. Vest o tome je odjeknula širom Slavonije, a sam događaj je bio veoma značajan za dalje rasplamsavanje ustanka u tom kraju naše zemlje.

U maju 1943. u Slavoniji je jedan od najznačajnijih događaja bilo formiranje prvog slavonskog odnosno Šestog korpusa NOVJ. Do toga je došlo posle mnogih uspeha partizanskih jedinica, posle teških poraza protivnika. Priliv ljudi u brigade i partizanske odrede bivao je sve masovniji. Novoformirani korpus je imao dve divizije — Četvrtu i Desetu. Osamnaesta je, sa Dvanaestom i Šesnaestom brigadom ušla u sastav Četvrte divizije.

Odmah posle formiranja korpusa odlučeno je da ceo korpus krene u Požešku kotlinu kako bi se jedinice taktički i za međusobno borbeno sadejstvo bolje uvežbale. Požeška kotlina je za to bila najprikladnija, jer je neprijatelj u tom kraju držao veći broj slabijih i ne mnogo utvrđenih uporišta. Najtvrdi i najznačajniji su bila Požega i Pleternica, a manje značajna: Kaptol, Vetovo, Jakšić, Kutjevo, Bekteže, Kula, Caglin, Darkovac i Ljeskovića. Ukupno je u Požeškoj kotlini bilo blizu 5.000 neprijateljevih vojnika.

Kutjevo se našlo na listi uporišta koja je trebalo likvidirati. Taj zadatak je poveren Osamnaestoj brigadi. To je bio drugi napad Osamnaeste na Kutjevo. Borci su se sećali prethodnog uspeha, i to ih je podstaklo i ulivalo im snagu da opet uspešno završe akciju. Uporište je branila glavnina zloglasne 16. ustaške bojne.

Brigada je krenula u napad sa tri strane: U prvom naletu bataljoni su, podržani jakim minobacačkom i artiljerijskom vatrom, likvidirali neprijatelja u svim rovovima. Poginulo je oko 40 ustaša. Dvadeset devetog maja ujutru pružao je otpor jedino iz ergele. Nekadašnja konjušnica je bila dobro

utvrđena. Nekoliko puta su borci brigade uzalud jurišali da bi i u tom objektu likvidirali bandu, ali su odbijeni. Tada je štab brigade naredio da se privuku topovi, i to blizu, i da se gađa u prozore i otvore puškarnice. Svaka granata je ubila nekoliko ustaša. To je posadu pokolebalo, ali je ipak odbila ponudu štaba brigade da se preda. Evo kako je to bilo.

Komesar brigade Milan Tomić se odlučio da uputi poziv opkoljenim ustašama da se predaju. Izabrao je jednog otresitog kurira i uputio ga u konjušnicu s porukom ustašama da će im biti pošteđeni životi ako se predaju. Kurir je bio svestan toga da život stavlja na kocku, ali je znao i to koliko je odgovoran njegov zadatak. Krenuo je hrabro i odlučno.

Kada se približio opkoljenoj zgradi naišao je na ustaše koji su ga pritajeni iza zaklona merili pogledima. Pozvali su ga da priđe. Predajući se sudbini, kurir — parlamentarac je prišao jednom koji mu je vikao »Dodi ovamo«. Tada je ustaša priskočio, skinuo mu pušku i odgurnuo ga prema konjušnici. Priskočile su i druge ustaše. Jedan je brže-bolje vezao kuriru oči. Uveli su ga u konjušnicu, zapovedniku. Dok se sve to dešavalo komesar brigade Tomić i borci koji su bili očevici događaja sa zebnjom su očekivali šta će biti, da li će se kurir — parlamentar vratiti.

Najzad su odahnuli. Kurir se vratio. Doneo je odgovor ustaša: predaće se pod uslovom da im se omogući da izađu sa oružjem i da odu kud žele. Na taj uslov komesar nije pristao. Ponovo je uputio kurira ustašama s porukom da je njihov položaj beznađežan, da treba da polože oružje i da će im jedino u tom slučaju biti pošteđeni životi.

Kurir je tri puta odlazio i vraćao se, svaki put doživješi dramu. Kada je po četvrti put pošao svojim sa istom ustaškom porukom — da ne pristaju na Tomićeve uslove —, ustaše su ga pustile da odmakne desetak metara, a onda je odjeknuo rafal

i zario se kuriru u leđa. On je pao, neko vreme se grčio, a onda umirio.

Svi koji su gledali taj prizor bili su ogorčeni. Njihova osećanja su se pretvorila u jednu želju, u jedno nastojanje — da po svaku cenu slome ustaše.

Ali u ratu se često dešavaju nepravde. A to se, igrom slučaja, dogodilo baš u Kutjevu: zlikovci, kojima su časovi već bili odbrojani, izmakli su nekažnjeni. Opoljena zgrada je bila ogromna. Sem toga, bila je vešto podešena za odbranu. Oko glavne konjušnice bilo je nekoliko zgrada. Iz njih je oko 400 ustaša, opkoljenih sa svih strana, uspešno pružalo otpor. Pa ipak, bilo je samo pitanje vremena kada će biti likvidirani. U to vreme su, naime, u Kutj evo bili ušli štabovi korpusa, divizije i Osamnaeste. Bilo je određeno da se poslednji juriš na ergelu izvede u ponoć. Sve je bilo predviđeno, sve spremno.

U određeni čas borci Osamnaeste su otvorili snažnu vatru i odmah potom krenuli na juriš. Ali desilo se nešto što je gotovo neshvatljivo: borci su upali u prazne, napuštene prostorije. U njima nije bilo ni jednog jedinog ustaše, ni živog ni mrtvog.

Kako se to moglo desiti kada je izgledalo da je svuda oko zgrade bio neprobojan zid? To se pitao svaki borac. Ustaše kao da su u zemlju propale. Međutim, neprijatelj se izvukao zbog nebudnosti partizana.

Borba za Kutjevo bila je teška, iscrpljujuća. Uprkos tome što se vodi borba i što je disciplina stroga, dešava se da zaspi ne samo borac već i cela desetina, a neprijatelju je dovoljno samo desetak metara prostora da se izvuče. Ustaše u ergeli su budno pratile kretanje i rad boraca Osamnaeste. Kada su primetile da je na jednom odseku blokada popustila, da nema partizana, rešile su da po mraku pokušaju da tu prodru. U koloni po jedan počeli su da se izvlače. Nije im bilo teško da nekoliko zasp-

lih boraca pokolju. Tako su otvorili put prema Požegi. Niko od partizana u Kutjevu nije ni slutio šta se dešava.

Taj događaj je teško pao borcima svih jedinica korpusa, a Osamnaestoj je time nanet udarac. Svi su osećali da nije učinjeno ono glavno — da nije uništen zloglasni neprijatelj koji je mučki ubio hrabrog parlamentara.

Slavonski korpus je svoju ofanzivu u Požeškoj kotlini krunisao uspešnim napadom na Našice, uporište na pruzi Osijek — Bjelovar — Zagreb. I tom prilikom je Osamnaesta bila određena da drži zasedu prema Čačincima i Đurđenovcu.

U dvodnevним borbama Dvanaesta brigada Deseće slavonske divizije je slomila otpor neprijatelja u Našicama zahvaljujući i tome što je Dvadeset prva brigada napadala Donju Matičinu i što je Sedamnaesta odbila sve pokušaje neprijateljeve koji je nadirao od Osijeka da pritekne u pomoć vojsci u Našicama.

Još se radost zbog zauzimanja Našica u brigadama nije bila stišala a stiglo je naređenje da se ponovo krene, i to prema Siraču, uporištu na suprotnom kraju slobodne teritorije Slavonije. Takva odluka je donesena zato što su se u rejonu Našica počele prikupljati velike nemačke, ustaške i domobranske snage.

Da bi se izbegao njihov frontalan napad i da bi se u isto vreme postiglo iznenađenje, trebalo je udariti na neprijatelja onde gde se u tom času najmanje nadao. Stoga su se brigade koje su učestvovalе u našičkoj operaciji takoreći za noć prebacile na drugi kraj slobodne teritorije i rasporedile za napad na Sirač. Iz jedne zanimljive pojedinosti koja se zbila u selu Podseču nedaleko od Sirača vidi se kakav je taj marš bio.

Posle osmočasovnog neprekidnog marša brigada je stigla u to selo. Na licu svakog borca zapažala se krajnja iscrpenost. Svladao ih je umor, i oni su se onde gde bi stali spuštali na zemlju, a mnogi su odmah zaspali. Ako se išta želelo u tim trenucima onda je to bio odmor. Jedino je on mogao okrepiti borce. Malo je ko želeo nešto drugo.

Kada se to najmanje očekivalo desetak drugarica, za koje je marš sigurno bio najnaporniji, iskupilo se na čistini kraj crkve koja je bila usred sela. Unaokolo su ležali mrtvi umorni partizani. Tada je jedna od njih povikala:

— Zar narod treba ovakve da nas gleda. Drugovi, pokažimo kakvi su partizani.

Drugarice koje su bile oko nje uhvatile su se za ruke i povele partizansko kolo. Ubrzo su se počeli dizati borci, kolo se širilo, a pesma se sve jače orila. Borci su se na taj način okrepili. Isprva bojažljivo, narod je sve slobodnije prilazio tim ljudima koji su, iako loše obučeni, bos i polubosi i umorni, pevali, bili veseli. Borci muškarci su se ponosili svojim drugaricama i — divili im se. Među tim devojkama ratnicima, od kojih većina nije imala 20 godina, nije bilo ni jedne koja rat nije osetila s njegove najsurovije strane. Rat im je ubio detinjstvo. Dok su još bile deca neprijatelj im je na njihove oči krvnički ubijao roditelje, braću i sestre. Sigurno je da je preživljavanje svega što je mogla da izmisli ljudska okrutnost uticala na oblikovanje njihovih dečjih duša i da su se iz straha rodile gordost i hrabrost, pa i mržnja. To ih je učinilo bodrim, snažnim i ravnopravnim s muškarcima. Možda je mnoge od njih mržnja i dovela u borbu i možda ih je mržnja prema ubicama svojih najdražih u drugim okolnostima mogla unakaziti... Ali to se nije desilo. Duh partizanskih jedinica, duh revolucije oblikovao je u njima nešto svojevrсно. Ispod njihove prividne grubosti i želje da se poistovete s muškarcima

ma, da ne zaostaju za njima u naporima i pregnućima ostalo je da kuca nežno srce žene.

Sirač je malo mesto na zapadnim padinama Ravne gore, onde gde počinju Pakračka i Daruvarska kotlina. Vojni značaj mesta je u tome što je ono u središtu spleta puteva između Daruvara, Pakraca i Badljevine. Upravo zbog toga je neprijatelj dobro utvrdio Sirač i uporno ga čuvao.

Tih junjskih dana 1943. Sirač su branili delovi domobranskog 4. gorskog zdruga koji je sačinjavalo oko 140 ljudi. Međutim, težište u planu štaba Korpusa o likvidiranju toga uporišta nije bilo zauzimanje Sirača već nanošenje što težeg udarca snagama za koje se pretpostavljalo da će pohitati u pomoć onima u Siraču. Napad su izvela dva bataljona Sedamnaeste brigade, a zadatak Osamnaeste je bio da od Daruvara prepreči put ka Siraču. Da bi Osamnaesta što sigurnije uspela, odlučeno je da se u blizini sela Doljana pritaji jedan bataljon i da propusti neprijatelja, a tek kad se ovaj sukobi s jednim od sledećih zaseda — da mu udari s leđa.

Nekoliko časova posle početka napada na Sirač putem iz Daruvara je naišla kolona neprijatelja. U njoj je bilo i tenkova. Kod jednog mosta prikriven je ležao za svojim »brncem« mitraljezac Makso Božičanin iz sela Kapelne. Rafal iz Maksovog puškomitr al je za trebalo je da bude znak za otvaranje vatre na kolonu. Međutim, Makso je čekao. Tenkovi su se bili toliko približili da su neki pitali da se Maksu nije šta dogodilo. On je čekao. Već su i najhrabriji počeli da grizu usne, jer su se tenkovi toliko približili da se na njima razabirala gotovo svaka pojedinost. Tek kad su prišli na desetak metara do mosta Božičanin se malo pomerio i čvršće prigrlio mitraljez. U svojoj neobuzdanoj hrabrosti, ali i ratničkoj naivnosti on je verovao da sa puškomitr al jezom može uništiti i tenk. Pustio je dug rafal. Gađao je u gusenice. Ali tenk se

i dalje kretao. Ostali su stali, topovi i mitraljezi su upereni prema bataljonu koji je bio u zasedi. Makso je iskoristio trenutak kada je tenk naišao na most a on bio u mrtvom uglu i hitro je iskočio iz zaklona, popeo se na kupolu tenka i kroz otvor ubacio bombu u njega. Tenk je planuo. Podstaknuti njegovim primerom, neki od boraca koji su bili najbliži putu pleteli su na ostale tenkove. Ubrzo se još jedan pretvorio u bukčinju, a ostali su se velikom brzinom povukli.

Ipak, uprkos hrabrosti pojedinaca, kombinovana zaseda koju su obrazovale Osamnaesta i Dvanaesta brigada, postavljene prema Daruvaru u vidu potkovice sa bataljonom koji je trebalo potpuno da zatvori i obruč kad neprijatelj uđe u potkovicu, nije uspela.

Neprijatelj je bio oprezan. Kolona od oko 800 neprijateljevih vojnika, koja je pošla iz Daruvara, zadržala se u selu Doljanima i tu se utvrdila. Dvanaesta i Osamnaesta nisu sačekale da neprijatelj krene prema Siraću, već su pošle u napad i okružile ga u tom selu, ali nisu uspele da ga likvidiraju.

Zaseda kod Doljana bila je jedna od poslednjih akcija Osamnaeste u sklopu ofanzivnih operacija Slavenskog korpusa u junu 1943, doprinos slavonskih jedinica da se olakša neprijateljev pritisak na glavnu grupaciju NOVJ za vreme bitke na Sutjesci.

TEŠKI DANI U MOSLAVINI

Uoči velikog pokreta — Prepad u Zrinjskoj — Pao je Grom — Eh, taj Pejić — Partizansko venčanje — Vit Toni i njegov bacač — Povlačenje

Predstoji veliki pokret. Taj glas se prenosio od usta do usta, i izazvao je posebno uzbuđenje. I pre je bilo pokreta, savlađivanja velikih rastojanja, odlazanja u krajeve u kojima mnogi borci ranije nisu bili, o kojima su samo čuli. Ali ipak je sve to bilo tu, od Psunja do Krndije i Dilja, od Posavine do Podravine, na području koje je držao Šesti slavonski korpus, koje je manje-više bilo poznato i blisko pripadnicima Osamnaeste.

Pokret o kome se sada govorilo bio je nešto drugo. To je bio put u Bilo-goru, u Kalnik i Hrvatsko zagorje, u okolinu Zagreba — u srce Hrvatske. U stvari Glavni štab NOV i PO Hrvatske je odlučio da se radi proširenja pokreta na području Druge operativne zone — tamo upute slavonske jedinice.

Za partizane koji, da tako kažemo, od transportnih sredstava imaju samo svoje noge to je značilo dane neprekidnih marševa preko puteva i pruga koje budno čuva neprijatelj. A sve to — sela, varoši, krajevi, i narod — većini pripadnika Osamnaeste bilo je nepoznato. I tamošnji neprijatelj je bio nepoznat, ali se šušvalo da je još tvrdi i krvoločniji od ovoga ovde, jer čuva centar tzv. endehazije. Bili su to pripadnici crne legije, bobanovci, odabrani krvoloci koji su se

»proslavili« u najstrašnijim zločinima nad nedužnim stanovništvom srpskih sela.

Osamnaesta je u svojim bazama. U Pušini i Drenovcu — selima koja su njena kasarna, njen dom. Tu borci poznaju sve kuće, svako dvorište, svakog žitelja — i malo i veliko. Zna se gde se smešta koja četa, gde štab, a gde komora. Mnogi partizani nemaju odatle do svojih porodica više od sat hoda. Zato pomisao na predstojeći pokret u mnogima izaziva nostalgiju, pa i strah. Oni su se sa ovim terenom, krvareći na njemu mnogo ratnih meseci, saživeli — on im je postao partizanski zavičaj.

Ali to je revolucija. U svakoj prilici valja se ponašati u skladu s najvažnijom parolom: »Druže, budi svestan naše borbe«. I sama pomisao na tu devizu potiskuje lična osećanja. Nema otpora. Niko ne protuslovi.

Po četama se održavaju sastanci. Glavna tema je odnos prema narodu. Komesari se koriste svom svojom govorničkom veštinom da borcima objasne kako je potrebno da narodna, partizanska vojska, primerom i držanjem, pokaže da je zaista narodna. U brigadi se mnogo govori o bratstvu i jedinstvu. I o tome da je najstrože zabranjeno brati voće, odlaziti u kuće i tražiti hranu. Partizanski borac, bez obzira na teškoće, treba da bude dostojanstven.

I ranije se na četnim sastancima o tome govorilo. Ali reklo bi se nikada tako ozbiljno, gotovo svečano. »Jer«, govorili su komesari, »od našeg držanja će zavisiti budući razvoj narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima.«

Bio je to veliki ofanzivni pohod slavonskih brigada u zapadne krajeve Hrvatske. One su trebalo da likvidiraju nova uporišta na domaku Zagreba i doprinesu zamahu NOP-a i u tim krajevima.

U pohod su krenule dve divizije: Dvanaesta, u čijem je sastavu bila i Osamnaesta brigada, i Dvadeset osma.

Duge kolone su, različnim pravcima, pošle na marš poslednjih dana jula. Osamnaesta se kretala prema Vranom Kamenu i pravcem Pjetlova Noga — Bilo-gora. Prvog jula Osamnaesta je ušla u bilogorsko selo Zrinjsku.

Iako su borci umorni, u brigadi vlada nekakva napetost. Gotovo na puškomet, u selima Grđevcu i Pisanici, bio je neprijatelj. Osim toga, sada je u brigadi bilo dosta ranjenika iz Dvanaeste i Šesnaeste brigade, koje se kreću ispred Osamnaeste. Posle svake borbe tih jedinica Osamnaesta prihvata ranjene i vodi ih sa sobom. To je posebna briga i velika odgovornost za štab brigade. I oslobođenom teritorijom se zbog ranjenika jedinica sporije i teže kreće i smanjuje se njena operativna moć a kamoli tako opasnim terenom. Vodovi i čete su smešteni po kućama, ambarima i štagljevima.

Osamnaesta je u selu Zrinjskoj, a samo jedan njen deo je u obližnjem selu Brzaji. Noć je. Iako je jul, hladno je, a kiša pada kao iz kabla. Stevo Sudar je dežurni u četi. Razveo je stražu tačno u ponoć. Psujući ne vreme i posrćući kroz blato hitao je natrag, u četu, koja je bila u delu sela zvanom Prokop. Ko ne bi potražio zaklon na toplom domaćem ognjištu, ko ne bi pobegao od ove noći u kojoj kao da iz mračnih visina punih neizvesnosti i nekakve zloslutnosti s kišom na čoveka pada i nekakva težina. Nakon mučnog šljapkanja Sudar se vratio u komandu čete.

Stražar iz voda koji je na kraju sela prema Pisanici bio na mrtvoj straži priljubio se uz jedno debelo drvo. Malo šta može ratnika da oneraspoloži kao dizanje iz dubokog sna, s toplog ležaja, da bi otišao na stražarsko mesto. Tako je i s njim bilo. Tek probuđen i doveden na to mesto, on je odsutno, dremljivo zurio u hladnu kišnu noć, boreći se s teretom koji je pritiskao njegove očne kapke. Sve je oko njega bilo ispunjeno pritajenim, nerazgovetnim šumovima, ne-

kakvim priviđenjima i snoviđenjima. U jednom trenutku mu se učinilo da čuje šum. Napregao je sluh, zaustavio dah.

Nije bio iz tog kraja, već iz okoline Slatinskog Drenovca, te mu se celim putem (dok je išao u zapadne krajeve Hrvatske) činilo da se nikada više neće vratiti. Najzad, on je bio mlad seljak koji je do stupanja u borbu hiljadama neraskidivih niti bio vezan za svoje selo, a sve što je desetak kilometara bilo dalje od sela — njemu je bilo strano, nepoznato.

Ponovo je osluškivao. Kao da neko šljapka. Znao je da bez potrebe ne bi bilo lepo uznemiravati i buniti drugove u selu, koji su nakon tolikih marševa bili željni sna i odmora. Ali njemu je taj šum bio sumnjiv. Uznemirio se. Skinuo je pušku i proderao se:

— Stoj! Ko ide?

Prošlo je nekoliko beskonačnih sekundi. Opet je čuo samo to kako kapi kiše padaju u blato. Odjednom mu se pred očima sve potpuno smračilo...

Bili su se privukli toliko blizu da stražar nije mogao ništa da učini. Noževi nemačkih vojnika iz 187. rezervne divizije koji su bili u Velikoj Pisanici zauvek su ga učukali. Potom su nastavili da se prikradaju Zrinjskoj.

Na jednom štaglju u selu su spavali Rade Ostojić iz Druge čete Drugog bataljona i njegovih šest drugova. Ostojić se trgao iz sna. Cuo je nešto sumnjivo. Kiša je pljuštala. Njemu se učinilo da čuje nekakve glasove, nerazumljive reči. Rade snažno prodrma druga do sebe i prošaputa:

— Napolju su Nemci.

Namah se svi prenuše. Osluškivali su. Zaista su čuli reči na nemačkom, nemačke komande. Poskakali su.

Uto odjeknuše pucnji. Jedan, drugi, a zatim kao da se nebo provali. Praštalo je, sevalo, rakete su osvetljavale selo. Prizor je bio stravičan.

Sudar i njegovi drugovi u prvi mah nisu znali šta da rade. Gotovo instinktivno su jurnuli iz štaglja u dvorište, koje je bilo puno Nemaca. U pomrčini je nastala ogorčena borba, gušanje. Sudar i njegovi drugovi su udarali gde su stigli i povlačili se prema selu u kom su bile jedinice brigade.

To što se desilo Sudaru desilo se i nekim grupama partizana smeštenim u delu sela u koji su upali Nemci. Ali borba i pucnjava digli su brigadu na noge. Jedinice su brzo zauzele položaje. Iako umorni, borci su izleteli iz kuća. Znali su da pre svega od njihovog držanja zavisi život ranjenika koji su bili u sastavu Osamnaeste. Zato su prihvatili borbu s Nemcima koji su prodirali sa severa pošto su ubili stražara i razbili predstražni vod.

To je bila teška noć za Osamnaestu. Poginulo je četrnaest drugova, a više od trideset je ranjeno. Ali neprijatelj je ipak razbijen, te se morao povući. Isprva je bio zauzeo položaj na visovima oko Zrinjske, ali su ga bataljoni Osamnaeste i tu sutradan razbili.

Posle tog događaja brigada je krenula na zapad i nakon novih borbi i teškog marševanja zaustavila se, radi predaha, u selu Ribnjačkoj.

U već teškoj situaciji Osamnaesta je doživela težak udarac: u selu Ribnjačkoj poginuo je komandant brigade Uroš Popara Grom.

Ribnjačka je tipično bilogorsko selo — ušoreno, razvučeno, okićeno voćnjacima, okruženo brežuljcima, selo s čije je jedne strane potok, a s druge bregovi i gajevi.

Međutim, poslednjih dana su mir i spokojstvo u Ribnjačkoj poremećeni. Da bi se probila prema zapadu, Dvanaesta divizija je oko Ribnjačke vodila teške borbe. Prvih dana jula avijacija je naročito žestoko tukla Dvanaestu brigadu, koja je bila na položaju više Ribnjačke.

Krećući se za Dvanaestom divizijom kao njena zaštitnica, u selo Ribnjačku je stigao i štab Osamnaeste brigade. Još se on tako reći nije bio ni smestio, a pojavili su se avioni. Obrušavajući se, bombardovali su i mitraljirali selo i visove oko njega.

Kad naiđu avioni, protiv kojih su partizani uglavnom bili nemoćni, borci gledaju gde će pre da se sklone. Ako se pojave iznenada, onda nastaje još veći metež, a mnogi glavu izgube. U takvim prilikama je presudno držanje starešina. Ukoliko je komandant stariji utoliko je njegov moralni uticaj na okolinu veći. Upravo je tako bilo s komandantom brigade Urošem Poparom Gromom.

Za vreme boravka na Bilo-gori brigada je bila u teškoj situaciji, ali baš tada je Uroš ulivao borcima samopouzdanje: hrabrilo ih je njegovo držanje.

Kada su avioni nadleteli Ribnjačku i počeli da mitraljiraju, Uroš je, stojeći uspravno i prkoseći im, ostao nezaklonjen kraj nekih šupa u blizini zgrade u kojoj je bio štab Osamnaeste. Snažnim glasom je smirivao one koji su se bili uplašili, pozivao je da se ne beži i ne otkriva položaj, već da svaki hvata zaklon.

Jedna bomba je eksplodirala blizu njega. Kada se razišao oblak od prašine, videlo se da na zemlji nepomično leži telo komandanta Osamnaeste slavonske brigade Uroša Popare Groma.

Tako je završen žitovni put još jednog revolucionara. Prekinut je jedan život. Grom je imao trideset godina. Kao mladi učitelj na Baniji živeo je u nedrima naroda i iz njih crpeo snagu za politički rad. Urošev najbliži saradnik, komesar brigade Milan Tomić Slobodan, strahovito se potresao zbog smrti svog druga.

Milan Tomić je sada bio najodgovorniji za sudbinu Osamnaeste. Zato ga je najviše brinulo to kako će se borci dalje ponašati budući da su je tek očekivala iskušenja. Grom je bio omiljen komandant i borac.

Bilo je dovoljno da borci čuju njegovo ime pa da se i u najtežim trenucima srede i nadahnu. »Ne brinite se, tu je Grom«, često su govorili borci međusobno.

Sada Groma više nema. Kako to saopštiti brigadi?

Svi članovi štaba brigade su se saglasili u tome da se komandantova smrt drži u tajnosti. Ivo Marinković, zamenik komandanta, predložio je da se iz brigade odabere deset članova Komunističke partije hrabrih boraca koji će Uroševe posmrtno ostatke preneti u Slavoniju, na oslobođenu teritoriju, i tamo sahraniti.

Tako je i učinjeno. Deset komunista je iste večeri krenulo na težak i opasan put. Ipak, uspeali su da stignu u partizansko selo Zaile. Tu je Grom ostao da večno počiva.

Na dugom partizanskom putu koji vodi iz Slavonije preko Bilo-gore u Kalnik i dalje u Hrvatsku nalazi se selo Šandrovac. Sandrovac je udaljen od svih saobraćajnica. Kad dođe proleće, kad drveće olistata i voćke procvetaju Šandrovac prestaje da bude selo i postaje vrt, reklo bi se — komadić raja.

Kada je Osamnaesta manevrišući Bilo-gorom stigla u Šandrovac, voćnjaci su se crveneli od zrelih višanja. Grane su se povijale pod teretom. Umorni, gladni, svega željni, borci su očima gutali zrele plodove.

Borcu Pejiću samo što nije pošla voda na usta. To je bio mlad kršan momak, stasit kao bor. Njemu je bilo potrebno više hrane nego ostalima i dobijao ju je, ali je uvek bio gladan. Bio je poznat i po tome što je bio veliki šeret. Baš zbog toga mu se puno puta praštalo i za one nestašluke za koje bi drugi borci bili strogo kažnjavani. Zahvaljujući svojoj domišljatosti i vedrom duhu, Pejić je kod kuvara bio privilegovan, te su na četnom kazanu za njega uvek bila predviđena dva obroka. Dođe Pejić, uzme žganjce na poklopac porcije, proguta ih tako reći kao jedan zalogaj i to

obilno zalije mlekom. Tek što je to progutao evo ga opet sa porcijom. Kuvari se kao boj agi ljute:

— Pa, družo Pejiću, da li se ti boriš za oslobodjenje ili za to da se u partizanima što više najedeš?

Pejić ih pogleda i odgovori odmereno i bezazleno:

— Jok, ja se sada ne borim ni za šta drugo nego za svoj stomak.

Tako je bilo i u Šandrovcu. Borcima su krčala creva od gladi. Pejić je patio. Ali naređenje je bilo jasno: zabranjuje se ulazak u kuće i traženje hrane, a najstrože je zabranjeno dirati voće i uopšte narodnu imovinu. Borci sede u hladu višnjevih stabala i čežljivo sanjare o dobrom zalogaju makar on bio višnja.

Bilo kako bilo, tek Pejić se našao pod jednom višnjom. Rukama se oslonio o pušku, podigao je glavu i počeo da brsti grane kao koza. Gledaju to drugovi iz njegove čete razrogačenih očiju. Neki počеше glasno da mu zameraju i upozoravaju ga na to da bi to moglo da se sazna u štabu... A zna se kakva kazna sleduje za prestupe, za uzimanje narodne imovine, za kršenje linije Partije. Jedan od boraca pride Pejiću i strogo mu reče:

— Zar za tebe ne važi naredba? Jesi li ti klasno svestan?

Pejić se gotovo nije ni osvrnuo na njega već je dalje usnama otkidao višnje, a kada mu je ovaj ponovo nešto prekorno rekao, Pejić ga je odmerio i odbrusio mu:

— Vidi ga kako se dere a ne zna ni slovo naredbe. Rečeno je da se višnje ne smeju brati, a nije rečeno da se ne smeju brstiti.

Neki se na to nasmejaše, a neki zavrteše glavom. Uto stiže naređenje da jedinica krene. Ceo taj dan brigada se tukla s neprijateljem koji je nadirao iz Velike Pisanice. I Pejićeva je četa stalno bila u borbi. Tek u sumrak, kada se banda povukla u uporište, brigada je odahnula. Kolona Osamnaeste je zastala u selu Bedeničkoj.

Pejićeva četa je bila određena da bude osiguranje brigadi. Raspoređena je na početku sela, a ostali bataljoni i kuhinja, bili su dosta daleko, na drugom kraju Bedeničke. Zbog toga je bilo naređeno da se Pejićeva četa hrani po kućama. Pejić je bio određen da razvede borce jednog voda. Tako je on pošao od kuće do kuće. Kako bi se pojavio pred kojim ulazom a pred njega izišla domaćica, on bi razvukao usta u mangupski osmeh i rekao:

— Mamice, kaj nam bute spremili za jelo?

Seljanke su se obično prenemagale, govorile kako baš ništa nemaju i upućivale ih da idu dalje.

— Je, sine, kaj bum... Sinek, ja pak nemam mele — odgovarale su — niš nije ostalo.

Ali Pejić se nije lako predavao. Kao da je bio gluv na to što je rekla domaćica, odgovarao je:

— E pa hvala vam, mamice, što ste tak ljubazni. Samo mi sada bute rekli koliko zemate na hranu: šest, sedam ili osam ovih mojih drugova?

Žena bi zakolutala očima videći da nema kud. Šta joj je vredelo da misli na to koliko će toliki ljudi pojesti. Rat je.

Kada je Pejić ostao sa poslednjom grupom bilo je vreme da misli i o svom stomaku. Ocenivši pred jednom poprilično imućnom kućom da bi mogao da zadovolji i svoje prohteve za hranom, zakucao je na vrata. Pojavila se domaćica. Posle pozdrava Pejić joj dostojanstveno reče:

— Mamice, znate kaj, zemite tri borca i mene kak rukovodioca pride.

Ta je žena i ranije primala partizane na hranu. Sada je bila veoma zadovoljna: četiri čoveka — to nije mnogo. Ali ubrzo se razočarala. Pejić je neprestano pružao tanjir govoreći: »Mamice, ako budte još mogli malo da mi zemate«. Žena je zanemela. Jer Pejić je jeo za četvoricu.

Kada su se Pejić i njegovi drugovi najeli, on se brže-bolje digao izgovarajući se da ima da izvrši nekakav zadatak. Drugovi su ga upitali kuda će, a on je odgovorio:

— Moram poć da vidim kaj su kuhari zrihtali večeras za njupažu...

Odavno se u brigadi govorilo da su se komesar Stanko Tomić i drugarica Mara zagledali jedno u drugo. Oni su čekali pogodan trenutak da ozakone svoju ljubav, da sklope brak. U partizanima to ne ide lako, jer se na ljubav, i ne misli. Ali, eto, njih dvoje je partizanski život toliko zbližio da su se odlučili da sklope brak. Ta im se prilika pružila po dolasku u bilogorsko selo Topolovac.

O nesvakidašnjem događaju se brzo pročulo među borcima, pa i u selu, i nekako spontano javila želja da svadba bude što svečanija i masovnija. Venčanje je obavljeno javno. Prvi svedok mladencima bila je Milka Mikelić, zamenik komesara čete. Na venčanju je bilo i dosta meštana. Svadba se pretvorila u veselje boraca brigade i stanovnika sela. Ali politički komesar ne bi bio komesar kada ne bi znao da iskoristi svaku pogodnu priliku za politički rad. Tomić je ocenio da je to prilika da okupljenim ljudima kaže nekoliko reči o ciljevima NOB-e.

Mladoženju su svi prisutni pažljivo slušali, jer, najzad, bilo je to prvi put da ti ljudi čuju partizanskog komesara, čoveka o kojem je neprijateljeva propaganda govorila samo najgore. To je bilo prvi put da slušaju istinu o tome za šta se bore partizani, kakav je njihov odnos prema narodu. Meštani su se brzo uverili u to da se komesarove reči podudaraju s postupcima partizana prema njima, prema narodu.

Tek što je komesar završio govor kroz narod je počeo da se gura čovek u crnoj mantiji. Bio je to mesni katolički sveštenik. U narodu je nastao tajac. Pogotovo među partizanima, jer su očekivali da će

pop ako ne neprijateljski a ono demagoški nastupiti i svakako pokušati da zbuni narod. Sveštenik je autoritativno stao pored komesara i, kao da je na predikaonici, sugestivno pogledao oko sebe.

Još veći tajac. Među meštanima neizvesnost, među partizanima uznemirenost. Ali ubrzo se pokazalo da nedoumici i strahu nije bilo mesta. Sveštenik je počeo da govori biranim, kitnjastim rečima pozivajući se na Boga, ljudsku sudbinu i pravdu. Ipak se nije znalo što smeru sve dok, na veliko iznenađenje i još veće zadovoljstvo partizana, nije počeo da govori određenije. Rekao je da je iznenađen pažljivim držanjem partizanskih boraca prema narodu i da je veoma pažljivo saslušao reči komesara Stanka. Priznao je da je imao sasvim drugačiju predstavu o partizanima, za koje je verovao da su nekakvi okoreli ljudi — komunisti fanatici, bezbožnici, antinacionalisti i da im ništa od onoga do čega narod drži nije sveto, a sada se uverio da je narodna vojska sastavljena od običnih ljudi iz tih krajeva.

Sveštenikove reči su ostavile prijatan utisak na ceo skup. To je bio značajan politički trenutak i uspeh jedinice u smislu pridobijanja stanovništva za narodnooslobodilačku borbu. Razume se, Tomićeva svadba je završena još većim veseljem.

Ukoliko se brigada više približavala pruzi Koprivnica — Križevci utoliko je neprijateljev otpor bivao jači, jer se nailazilo na sve veće njegove snage.

Osamnaesta nije posustajala iako je njen položaj iz dana u dan bio sve kritičniji. Više od polovine boraca bilo je gotovo boso i u pocepanim odelima. Borba, marševi, stalna napetost i bojazan od toga da se ne upadne u obruč. Sve je to počelo da pritiskuje i štabove i borce, da unosi nemir i razdražljivost.

Brigadu su mnogo opterećivali ranjenici, kojih je iz dana u dan bilo sve više. Duge kolone seljačkih kola

u kojima su ječali nesrećni borci, zatim oni koji su buncali, ili kojima je pretila gangrena — sve je to tištalo one koji su imali bar tu sreću da ostanu poštedeni od neprijateljevog kuršuma.

Tako su borci Osamnaeste, krećući se za glavnom Dvanaeste divizije, stigli u sela Jakopovac i Topolovac, udaljena desetak kilometara od Carev-Dara. Tu je trebalo da brigada pređe prugu Koprivnica — Križevci i da zatim nastavi da prodire na Kalnik.

Međutim, obaveštenja koja je primao štab brigade iz dana u dan su bila sve zloslutnija. U jednom od njih se javljalo i to da je pruga preko koje je trebalo da pređu gotovo potpuno blokirana i da se pred brigadom nalazi više od deset hiljada Nemaca, ustaša i domobrana.

Za vreme kratkotrajnog boravka u Jakopovcu brigada je ponovo iznenada napadnuta. Sada je izgledalo normalno to da svaki novi dan počne štektnjem mitraljeza i minobacačkom vatrom sa obližnjeg brda. Početak napada u selu Jakopovcu nije obećavao ništa dobro. Po mnogim znacima je izgledalo da bi neprijatelj mogao potpuno opkoliti brigadu.

Neprijatelj je počeo da zauzima selo. Zauzeo je i crkvu na obližnjem bregu. S tog mesta se pružao izvanredan pogled i odlično su se mogli kontrolisati selo i okolina. Zato su ustaše odmah izvukle jedan mitraljez na crkveni toranj. Time su uspele da kontrolišu ceo taj prostor.

Borce Osamnaeste je taj mitraljez bio onemogućio. Postavljalo se pitanje — kako ga učutkati? Taj zadatak je uzeo na sebe nišandžija minobacača Vit Toni. Postavio je svoje oruđe na pogodno mesto i počeo da gađa crkvu. Vit Toni je pomalo neobična ličnost u Osamnaestoj brigadi. Po nacionalnosti Francuz, on je čudnim sticajem okolnosti dospao među jugoslovenske, odnosno slavonske partizane. Znalo se toliko da je pobegao iz nacističkog logora u Belforu, ali kako

je aospo u osamnaestu — to je malo kome bilo potpuno jasno. Nije potpuno vladao našim jezikom. Znao ga je tek toliko da se mogao sporazumeti o onome što je najosnovnije. Zbog toga je s njim bilo smešnih zgoda, što je uveseljavalo borce i starešine. Ali bilo je i teških situacija. Vit Toni je bio deo bratske zajednice.

U danima ofanzive »Braun«, za vreme iscrpljujućih danonoćnih marševa po Papuku, Psunju, Krndiji i Dilju, Vit Toni je toliko iznemogao da je negde ostao. Pošto je bio sam i izgubljen u šumi, svestan toga da je daleko od svoje domovine, tako reći potpuno se predao sudbini. Zavukao se u lišće i bio spreman i na najgore.

Tu je dva dana proveo bez hrane i vode. Verovatno je da bi na tom mestu i umro da nije naišla jedna partizanska jedinica i da ga njeni borci slučajno nisu pronašli. Jedan od boraca te jedinice udaljio se »malo u stranu« i tada je gotovo načepio Tonija skrivenog u lišću. Iznenađen i uplašen, borac je skinuo pušku i dreknuo:

— Predaj se!

Odmah su se iskupili ostali partizani. Da bi nesreća po Tonija bila veća, on je na sebi imao uniformu kulturbundaša, a pošto se bio mnogo uplašio, gotovo nije mogao da izgovori ni reči. Samo je mucao. Partizani nisu baš mnogo razlikovali francuski od nemačkog.

— A, Švabo, zalutao si — dobacivali su partizani.

Ko zna kako bi se sve to svršilo da staloženi komesar čete nije uzeo postupak u svoje ruke. Reč po reč i utvrdio je ko je Vit Toni.

Ofanziva je prošla. I, avaj, Francuz je ipak uspeo da se posle putešestvija vrati u svoju Osamnaestu. I on i borci Osamnaeste su se obradovali, jer su ga drugovi već bili prežalili, a on nije mogao ni da pretpostavi da će se ponovo obresti u njihovoj sredini.

U Topolovcu je Vit Tom pažljivo msanio. ivune je trebalo štedeti. Bilo je malo verovatno da će pogoditi toranj, ali ratna sreća ga je poslužila: jedna granata je udarila u sam zvonik. Mitraljez koji je do maločas odatle šarao rafalima učutao je. Toni je počeo da se prevrće kraj svoga minobacača i da viče:

— Pogodio sam ga, pogodio sam!

Što se brigada više približavala komunikaciji Križevci — Koprivnica to je njen položaj bivao teži. Poslednji napadi neprijatelja kod Jakopovca i Topolovca bili su odbijeni. Brigada se povukla u obližnju šumu radi predaha. Šuma se zvala Ciganica.

Tu se saznalo da je poginuo i sekretar partijske organizacije u Trećem bataljonu. Mnogobrojne žrtve, lišavan je, umor, iscrpenost, golotinja i bosotinja, a najviše saznanje da su izginuli mnogi istaknuti i stari borci, znatno su uticali na opšte borbeno raspoloženje. U takvoj situaciji je komesar brigade Milan Tomić Slobodan, za vreme boravka u šumi Ciganici, hitno sazvaio štab brigade na sastanak. Postavio je samo jedno pitanje:

— Kuda da krene brigada: u Kalnik, za divizijom, s kojom više nije postojala veza, ili da prodre prema Slavoniji, na oslobođenu teritoriju?

Nije se znalo gde brigadu očekuju veće opasnosti, ali su je u oba slučaja očekivale krajnja neizvestnost, teškoće i žrtve.

Nakon kratkog većanja jednodušno je donesena odluka da brigada krene natrag u Slavoniju.

Tako je posle dvadeset i tri najnapornija i najteža dana od osnivanja Osamnaeste svila svoju kolonu i krenula ka Vranom Kamenu.

Opet je bilo najteže zbog ranjenika. Na tom mukotrpnom povratku se jednog dana zbilo i ovo. U dugoj koloni seljačkih kola kojima su prevoženi najteži ranjenici jedna kola je vukao par snažnih, uhranjenih konja. Dešnjak je bio veoma nemiran i često je njištao. Postojala je opasnost da bude ne-

miran i bučan kada se bude prelazilo pored neprijateljevog uporišta, čime bi odao brigadu. Kada se nailazilo u jedno selu javljeno je da bude najveća tišina, jer je ispred brigade neprijatelj. Kolona brigade je počela da pravi krug kako se jedinica ne bi primetila. Stalno je preko veze prenošena komanda: »Tišina, tišina«, »Drži vezu«, i opet »Tišina«, »Čuvaj odstojanje«.

Samo da nije toliko ranjenika. Ali njima treba podrediti sve. Jer šta bi bilo kada bi banda iznenadila kolonu na otvorenom prostoru?

Kolona se kreće. Dešnjak upregnut u kola s ranjenicima počeo je da njišti. Komandir koji je bio zadužen za taj deo kolone prestravio se. Šta da čini? Pokušali su da umire konja, ali on je bio sve goropadniji. Doneta je jedino moguća odluka: da se konj ubije. Sevnuo je dugački nož. Seljaku je teško da gleda kako nestaje plemenito grlo, ali mu je draži život ranjenog druga.

Kada je Osamnaesta ušla u selo Bačkovicu neprijatelj je ponovo nastojao da opkoli brigadu. Međutim, u borbama je još bilo snage za to da razbiju neprijatelja.

Išlo se prema slobodnoj teritoriji. Zora je svitala kada je kolona Osamnaeste prošla kroz selo Babinu Goru. Selo je u tim jutarnjim časovima bilo pusto, beživotno. Kao da je narod pobjegao ispred partizana.

Kolona boraca kretala se oprezno. Jedan od drugoga je išao na odstojanju od nekoliko metara. Svaki je bio pripremio oružje za borbu. Komandiri su upozoravali na to da bude tišina, da se drži propisno odstojanje, da se bude na oprezi. U vazduhu se osećala neizvesnost. Jedva desetak kilometara odatle bili su pruga i put Daruvar — Virovitica.

Po izlasku iz sela partizani su gotovo slučajno saznali od jedne starice da se u Babinoj Gori, koju

su tek bili napustili, po kućama, nalaze ustaše. Bilo ih je stotinak. Po svemu sudeći, njih je iznenadio nailazak brigade. Kada su videli koliko boraca ima u koloni, nisu se usudili da stupe u borbu. Ali brigada se nije smela vraćati da bi napala bandu u Babinoj Gori. Tim pre što su ispred nje bila dva obruča koja je trebalo probiti da bi se prodrlo na slobodnu teritoriju.

Što se brigada više približavala komunikaciji to su borci bili uznemireniji. Kada su izbili na jedan proplanak blizu Miokovićeve šume kolonom je preneto naređenje:

— Stoj, čelo!

Ubrzo potom brigada se okupila na jednoj maloj čistini u šumi. Ivo Marinković, koji je posle pogibije Groma preuzeo komandu, izišao je pred brigadu. Bio je ozbiljan. S njegovog lica se čitalo da su za svakog borca došli sudbonosni trenuci.

— Drugovi, — po vikao je tvrdim glasom — želim svima da kažem pravu istinu. Mi smo u teškom položaju. Najtežem, valjda, otkako smo u ratu. Iza nas je banda, ispred nas još veća. Ostaje nam samo jedno: da se probijemo preko komunikacije koja je pred nama. Mi se moramo probiti, i, zašto da to krijem, mnogi od nas u tome neće uspeti. Ko je spreman da juriša i da ne žali svoj život neka pođe za mnom. Ko nema hrabrosti — može slobodno da ide kuda želi. Neću mu zameriti i neću ga osuditi, jer, ponavljam, u ovom trenutku mi biramo između života i smrti. Pozivam hrabre i neustrašive — za mnom.

Brigada je i do tada doživljavala teške časove, ali nikada ranije borci nisu slušali takve reči. Zato je posle Marinkovićevog kratkog govora nastala tišina. Zaista, tek sada je brigada bila u krajnje bezizlaznom položaju. Borci su bili izolovani, iscrpeni, bez municije, opterećeni ranjenicima. Da li će imati toliko snage da raskinu lanac. Lanac od ko zna koliko sto-

tina Nemaca i ustaša, koji su imali mitraljeze, topove, tenkove.

U stroju brigade niko se ne pomera. Ni reči izjašnjavanja ni za ni protiv. Ali po stisnutim usnama i izrazima u očima ljudi bilo je jasno da svi shvataju da je to sudbonosan trenutak, da je u pitanju opstanak, život svakog borca brigade.

Ivo Marinković je izdao zapovest, i bataljoni su se razvili u streljački stroj. Naređenje je bilo da pre njega niko ne sme da opali ni metka.

Streljački stroj je počeo da se približava putu. Oprezno, tiho, ali odlučno. Koristeći se drvećem kao zaklonima, prvi borci su neprimetno prišli na desetak metara do komunikacije na kojoj su se videli Nemci. Među prvima je bio Ivo Marinković. On je bio stari borac, te je znao da će brigada uspeti da se probije samo ako potpuno iznenadi neprijatelja i ako udari silovito. U toku prilaženja neki su partizani počeli da gube nerve. Dokle će Ivo izdržati? Tek kada su Nemci, gotovo dremljivi, primetili streljački stroj u svojoj neposrednoj blizini Ivo Marinković je opalio rafal i povikao:

— Juriš, drugovi!

Brigada je naletela na put i pregazila sve što je stajalo pred njom. Na cesti su ostali mrtvi i ranjeni Nemci. Komunikacija je presečena. Kroz tu brešu su hitro prebačeni svi borci brigade. Ivo Marinković je stajao na putu za sve vreme njihovog prebacivanja i požurivao jedinice i kola s ranjenicima. Za to vreme neke čete su obezbeđivale bokove.

Taj juriš i proboj preko komunikacije izvedeni su tako silovito, brzo i uspešno da mnogi borci Osamnaeste koji nisu bili u prvim borbenim redovima nisu ni videli ni saznali šta se sve desilo. Začudili su se kada su na Petlovoj Nozi, gde se posle proboja brigada zaustavila, videli kako borci Trećeg bataljona dovode dvadeset dva zarobljena Nemca.

»MIRNODOPSKI« ŽIVOT

»Streljaću te« — Karakteristike — Na mrtvoj straži

Osamnaesta je ponovo na Papuku. U svojim bazama. Boravak i borbe na Bilo-gori ostavili su tragove na brigadi. Umor, iscrpenost, pocepana oprema, nedostajanje municije, relativno veliki gubici u ljudstvu — sve je to uticalo i na disciplinu i na moral jedinica. Zato je predah iskorišćen za popunu, oporavak i odmor, ali i za učvršćenje discipline, za vojnostručnu obuku i ideološko-politički rad.

Tih dana se u brigadi pojavilo nešto što je za vojnu, osobito za partizansku borbenu jedinicu najstrašnije — dezerterstvo i otkazivanje poslušnosti. To je dobrim delom bilo posledica stalnog povećavanja brojnog stanja.

Sada je u brigadi bilo sve više mladih boraca, onih koji su došli iz domobranskih redova, a i drugih, čija politička svest nije bila na onom stepenu na kom je bila svest starih, prekaljenih boraca.

Ubrzo posle povratka sa Bilo-gore iz divizije je brigadi poslato upozorenje povodom javljanja dezerterstva, u kom je naglašeno da je potrebno suzbijati tu opaku bolest. Međutim, štab divizije je naglasio da valja razlikovati nekoliko vrsta dezerterstva: otvorene neprijatelje i špijune, one koji izbegavaju svaku vojnu službu i one koji na »nekoliko dana skoknu« do svoje kuće.

I sam uviđajući potrebu da stane na put takvim pojavama, štab brigade je preduzeo različne mere

radi učvršćivanja discipline, uključujući tu i kažnjavanje. Evo jedne naredbe o tome.

Franjo Komba, berberin, samovoljno je napustio jedinicu i otišao u svoje selo Kistanje na jedan dan, ali se vratio. Zbog toga je bio kažnjen sa deset dana pritvora.

Ilija Jarelić, kurir, dobio je zadatak da odnese hitnu poštu, ali on to nije učinio već ju je predao drugom kuriru, čime je prekršio naređenje. Zbog toga je kažnjen sa trideset dana zatvora.

Borac Branko Petrić je vređao komandanta brigade, zbog čega je kažnjen sa dvadeset dana zatvora.

U naredbi je rečeno i to da su uzete u obzir sve olakšavajuće okolnosti, pa su zbog toga izrečene tako blage kazne. Naredba je pročitana pred strojem svih bataljona.

Pored toga što je pooštrena disciplina naglasak je stavljen na vojnostručnu obuku. Jer u borbama se uvidelo da je važnije biti mudar i vojnički »potkovan« nego hrabar. Neki su baš zbog nedostajanja onog prvog platili glavom. Čak su i jedinice zbog toga trpele teške gubitke.

Jednog avgustovskog prepodneva vod Druge čete Drugog bataljona je izvodio vojnu obuku. Prema rasporedu zanimanja, radilo se ovo: patrolna i strażarska služba, zadatak i važnost kolone u pokretu i konspiracije na položaju i obilaženje položaja. Vreme je bilo sparno i tiho. Ni lišće na granama se nije pomeralo. U krošnjama su zujale pčele. Desetar Vito Radmilović je sedeo pod jednim drvetom i grickao travku. Oko njega su u hladovini ležali njegovi borci Najcer, Pačarić, Vujanović, Zurić i drugi. Oni nisu primetili komandanta brigade Ivu Marinkovića koji je, nailazeći otuda, zapazio kako borci voda leže pa im se približio i jedno vreme ih posmatrao iz prikrajka.

— Kakvo je to izležavanje! — dreknu on banuvši među borce. — Diž' se!

Borci poskakaše gledajući u desetara koji se bio sav ušepRTLjao.

— Tako ti zanimaš desetinu, je li, junačino? — nastavio je Ivo oštrim glasom, a po tome kako je govorio osećalo se da neće biti dobro. — Šta treba da radiš?

— Stražarsku i patrolnu službu da izučavamo, druže komandante.

— A tako, a sutra kad vi budete davali stražu i patrolu banda treba sve da nas pokolje. U stroj!

Desetina se postroji.

— Streljaću te — dreknu komandant na desetara. — Ti ćeš pred vojni sud. Ti nisi ni narodni borac niti desetar, ti si zabušant, a zabušanti su isto što i narodni neprijatelji.

Marinković je sebao očima i šetao ispred desetine. Dok je vikao unosio se u lice desetaru. Svi su znali da je on prek prema nedisciplinovanima i nemilosrdan prema zabušantima i kukavicama u borbi. Zbog toga su borci bili premrli od straha. Ivo stade. Razmišljao je. A onda reče jednom borcu:

— Zovi komandira čete i neka dođu svi borci.

Ubrzo se četa prikupi.

— Drugovi, — poče Ivo — mi smo narodna vojska i moramo stalno da savladujemo vojničku veštinu. A ja sam zatekao ovu desetinu kako leži i zabušava, a ne izučava stražarsku službu kako je naređeno. Je li to pravilno?

— Nije — odgovoriše mnogi iz čete.

— Vi znate da je u Vetovu banda poklala naše stražare zbog nebudnosti, da je pobjegla iz ergele i da je u Zrinjskoj iznenadila stražara zbog čega je 14 naših drugova izgubilo život.

— Znamo — ču se ponovo u horu.

— E kad sve to znate onda recite šta zaslužuje narodni borac koji zanemaruje stražarsku i patrolnu službu, koji umesto da uči zabušava i tako gazi svetu i časnu dužnost da čuva naše živote od bande dok se mi odmaramo i spremamo za nove akcije?

Tajac. Ču se mrmljanje. Kao da neko reče:

— Kaznu.

— Glasnije! — dreknu Ivo.

— Kaznu, družo komandante — reče jedan.

— Kaznu? — reče Ivo kao čudeći se. — Smrt zaslužuje. Eto, to. Smrt, bez milosti.

Ivo zastade gledajući jedno vreme u zemlju, a onda počeo da govori prigušenim glasom:

— Slušajte me dobro. Poznao sam jednog partizana iz Diljske čete. Ime mu je bilo Branko. Bio je hrabar borac, odan, dobar mladić. Jedne studene noći je određen na stražu. Mraz je stezao da je kamen pucao. Vodnik je pošao da obide Branka na straži, jer je banda bila u susednom selu. Kad tamo — Branko se naslonio na drvo, ne više stoj, ne diže pušku, ne miče se. Vodnik mu pride, oduzme oružje i dovede drugog borca na stražu, jer je Branko zaspao. Sutradan je vojni sud Branka osudio na smrt. Pre nego što su ga streljali on je rekao: »Drugovi, ja sam jedini koji je ostao živ od trideset pet članova moje familije. Sve su ustaše poklali, a ja sam uspeo da pobegnem ispod noža. Nemam nikoga osim vas, vi ste mi sve — i porodica i drugovi, i ako možete da mi oprostite nikad mi se više tako nešto neće dogoditi. Izvršavaću i najteže zadatke, dokazaću da sam svestan naše borbe ...«

Ivo stade i pogleda oko sebe. Četa ga je slušala bez daha. On obori glavu i gotovo tiho nastavi.

— Streljan je. A sada nastavite zanimanje. I svi dobro upamtite: naređenje se mora izvršavati bez pogovora, i mora se zanimati a ne ležati u hladovini kad je vreme zanimanju.

Četa se razide. Nikom nije toliko laknulo koliko desetaru. Međutim, komandantov postupak je snažno odjeknuo celom brigadom. Od tada se više pažnje poklanjalo vojnostručnoj obuci.

U seljačkoj sobi uvrh stola od grubo istesanog drveta prekrivenog belim čaršavom sedeo je Ivo Marinković. Kožna torbica, raširena topografska karta, automat okačen na zidu — jedino po tome se videlo da je tu smešten jedan štab.

U sobu je ušao Vitas, komandant Drugog bataljona, sa automatom u ruci.

— Smrt fašizmu! — reče i podiže stisnutu pesnicu.

— Sloboda narodu! — otpozdravi Ivo. — Sedi... I pre svega da ti kažem da kad se ima oružje u rukama ne pozdravlja se rukom.

Vitasa je Ivo Marinković neočekivano pozvao »na razgovor«. Tako mu je saopšteno.

— Šta radi vojska?

— Jedna četa se pari, druge zanimaju — reče komandant bataljona pomalo zbunjen pošto nije znao zašto ga je pozvao komandant brigade.

— E, reci ti meni, Vitasu, znaš li šta je to karakter?

— Karakter? — začudi se Vitas. — Karakter je — karakter.

— Ma objasni šta je to.

— Pa to je, kako da kažem, ono unutra u čoveku: duša, naprosto karakter, to ti je čovek onakav kakav je, družte komandante.

— A imaju li svi ljudi karakter? — ponovo će Ivo.

— Ne bih rekao da imaju. Nemaju ga kuka-vice i gadovi.

— A ja bih rekao da loši ljudi imaju loš karakter — reče Ivo.

— To je isto, družte komandante. Nešto što ne valja — to je kao da ga i nema.

— Ne bih ja rekao da je tako.

— Tako je, družo Ivo.
— E, kad ti kažeš da je tako — reci mi jesi li ti svojom rukom ovo napisao — reče Ivo i pruži Vitasu parče žute hartije ispisane rukom.

Pošto je pažljivo i s čuđenjem zagledao list, Vitas odgovori:

— Jesam, ja sam to pisao, družo komandante.
— Čitaj, da čujemo šta si napisao.

Još u nedoumici, Vitas počeo da čita:

»Karakteristika za Budimira Dozeta: rođen 11. novembra 1922. godine u Hrkanovcu, Trnovo, Đakovo; Srbin, ratar, u NOV od 26. I 1942. godine, dobrovoljac. Obavljao je ove funkcije: desetar Druge čete Prvog bataljona, vodnik, zamenik komandira Treće čete Četvrtog bataljona, a sada intendant Drugog bataljona. Karaktera čvrstog, okretan, živ, borben, incijativan, aljkav, disciplinovan, slabo sluša naređenje, ima uslova za razvoj, nije dobro pismen«.

Vitas stade i pogleda Ivu Marinkovića.

— Čitaj dalje — reče.

»Ljudevit Liber, rođen 10. oktobra 1923. god. u Končanici kraj Daruvara. Čeh, zemljoradnik, u NOV od 10. I 1943. g. Desetar i vodnik u Prvoj četi Drugog bataljona. Njegove su karakteristike: karaktera čvrstog, druželjubiv, hrabar, borben, odgovoran, poverljiv, ali labav, nedisciplinovan. Ima uslova za razvoj«.

— E, vidiš — reče komandant brigade. — Ti, Vitasu, jedno govoriš, drugo misliš, a treće pišeš. Ovamo kažeš poverljiv ali labav, karaktera čvrstog ali aljkav. Zatim ... Može li to zajedno?

— Eh, to ti je, družo Ivo. Teže je meni napisati karakteristiku nego ići na juriš. Kad je trebalo to napisati uzmem ja neke stare karakteristike pa prepisem...

— A tako! Ne misliš svojom već tuđom glavom? A ovamo krojiš sudbinu čoveku. Šta misliš, ti Vitasu,

Jurišna četa Osamnaeste udarne brigade

Groblje boraca palih na Papuku 1944. godine

Savo Miljanović, zamenik komandanta Dvanaeste divizije, i njegov brat Nikola Miljanović Karaula, komandant Osamnaeste brigade, osmatraju neprijateljeve položaje na Papuku za vreme aprilske ofanzive 1944.

Komandant brigade Nikola Miljanović Karaula, prima prelaznu zastavicu od komandanta Dvanaeste divizije pukovnika Milana Stanivukovića, maj 1944.

čemu služe te karakteristike? Da upropastimo ljude ili da im pomognemo da se razviju...?

Nakon toga nastade duga diskusija između komandanta brigade i komandanta bataljona o ličnosti čoveka u revoluciji i o odgovornosti rukovodioca kada je reč o tome da se svaki čovek oceni prema njegovim pravim vrednostima.

Oktoibar je mesec u kom se slavonske planine uveliko svečera i izjutra zagrću gustim belim maglama i u kom hrastov i bukvin list dobij a crvenkastozlatan preliv pa nepregledne šume liče u isto vreme i na ustalasio i na tiho more. Vinogradi su obrani, a laka jutarnja slana pali kao kost bele misirke koje su zakonačile po krovovima staja i ambara. Oseća se miris jeseni. Jata kosova i drozdova doleću od Drave, kao oblak se spuštaju radi predaha, a onda nastavljaju ka jugu. Oko podne s Papuka puca pogled na brdo Aršan u Mađarskoj. Njegovi obrisi se u plavičastoj izmaglici jasno ocrtavaju, što je po verovanju naroda znak da će zima biti i ljuta i duga.

Čak i novopečeni borac zna da je zima ljuti neprijatelj partizana. A oni koji dočekaju treću ratnu zimu ponajbolje znaju koliko su teški meseci studeni, kad noćni mraz i dubok sneg zagorčavaju život partizana. Kako jutro bivaju hladnija tako se neprekidno i spontano u jedinice brigade, u srce svakog borca uvlače zabrinutost i bezvoljnost. Pesme je sve manje, a sve je više smrknutih lica. Najtmurnije izgledaju oni kojima su obuća i odeća slabe i koji su bos.

Poslednji septembarski izveštaj intendanta Osamnaeste je glasio: »U brigadi ima oko četrdeset odsto bosih i slabo obučanih boraca.«

Osamnaesta je tih dana bila u Voćinu i u selu Čeralijama. U dvorištu jedne zgrade u Voćinu bila je komora.

Noć se odavno spustila. Oko vatre je sedelo nekoliko boraca. Ljuštili su krompir za sutrašnji dan.

U brigadi sigurno nije bilo čoveka koji bi se dobrovoljno javio za taj posao. Tu je svako želeo da zabuši. Zato su najčešće »stradali« borci mališani, i oni koji još nisu bili vični tome da izmisle neku ispriku ili da pronađu razloge zbog kojih ne mogu da ljušte krompir.

Te večeri je među borcima oko vatre sedeo i »mališa Ljubo«, jedan od najmlađih u bataljonu, inače rodom iz nekog sela kod Pakraca. Ljuštili su krompir. »Mališa« je bio toliko sitan da je za njega bilo teško nabaviti prikladnu obuću i odeću. Sve što bi u borbama bilo zaplenjeno njemu je bilo veliko. Za odeću je bilo još i kojekako, ali za cipele — gotovo nikako. Zbog toga je maltene bio nesrećan. I sada je imao toliko velike cokule da je morao namotavati nekoliko obojaka oko nogu da bi ih nosio. Ipak je u njima jedva hodao. Stoga su mu noge bile izguljene, pa se izuvao kad god je mogao. Tako i te večeri.

Noć je bila hladna, vazduh se sve više natapao maglom, a odsjaji vatre su titrali na licima čutljivih boraca. U vreći je bilo još podosta krompira. Jednoličnost posla i prijatna toplina učinili su svoje: sve se manje razgovaralo. Svako se povlačio u svoj svet misli i maštanja. Niko nije primetio da je »Mališu« san tako savladao da je tiho skliznuo na zemlju kraj vatre i blaženo sklopio oči...

Posle kraćeg vremena tamu je prosekao stravičan vrisak:

— Jao ... ooo ... o..... Jao ... ooo ... oo

Kao bičem opaljeni, borci su skočili i uzeli oružje u ruke. Za tren su dotrčali kuvari i borci koji su bili u blizini komore. Začuli su se i drugi nemirni glasovi. Šta se zbilo?

»Mališa« se previjao kraj vatre tužno jecajući.

— Šta mu je? — promumla partizan Pera, zvani Belobrdac, koji je takođe ljuštio krompir. On prvi priskoči dečaku ponavljajući:

— Ma, šta ti je, »Mališa«?

A evo šta se desilo. U snu se »Mališa« malo protegao i gurnuo nogu u žar. Razume se, čovek bi u takvoj situaciji i budan zakukao a kamoli da ne zakuka u snu. Ali ništa se ozbiljnije nije desilo »Mališi«. Samo se malo oprljio. Borci počеше da ga zadirkuju, da se smeju. Posle nekoliko trenutaka nastaviše da ljušte krompir. A onda se javi Pera Belobrdac:

— Eto, to su vam — živci. U svih nas su živci zategnuti od umora, od stalne opasnosti, živimo kao zečevi u polju. Nikad nisi spokojan. Ispričaću vam šta se meni desilo proletos, dok sam bio u Podravskom odredu. Hoćete li da čujete?

— Ma, pričaj. Šta te košta da pričaš, a i nas da slušamo — reče jedan. — Pre će proći vreme. I onako ovog krompir a ima još pola vreće.

— U redu — reče Pero Belobrdac i poče:

— ... Jednog dana moja četa je pošla u »ekonomsku akciju« na neku pustaru u beljskim šumama. Kad — natrapamo na kolonu belogardejaca na konjima. Bogami, morali smo se povući duboko u šumu i pritajiti, jer su sva okolna sela bila puna bandi. Kada bi nas otkrili, pošli bi sa svih strana i opkolili nas. I, hajde sad, kud bi iz tog obruča? Kada smo bili odmakli kroz gustiš i čestar, naš komandir, neki Crnobrnja, zaustavi nas i reče: »Tu ćemo stati i pričekati dok banda ne ode«. Dok je to govorio lukavo i oprezno je posmatrao unaokolo, a zatim reče: »Da vidimo, pre svega, ko se dobrovoljno javlja za stražara u prvoj smeni«. Nastalo je komešanje. Jedni su skidali rančeve i torbe, drugi se raspasivali, a svi smo gledali u zemlju, niko da ga pogleda u oči. Bili smo umorni, a dole je bila tako meka šumska mahovina da nas je neodoljivo vukla i mamila da se izvalimo. Niko se nije javljao. Činilo se da će taj neprijatan muk većito trajati. Kada je Crnobrnji dojadilo da čeka, odredi

trojicu stražara na tri strane. Među njima i mene. Nije mi bilo pravo, ali komandir me nije ni pitao da li pristajem. Lično on me je odveo na raskrsnicu udaljenu stotinak metara od mesta na kome se četa zadržavala. Oprezno je izvirió iz šiblja i pogledao na sve strane. »Tu ćeš ostati«, reče. »I zapamti: na tri kilometra odavde — i levo, i desno, i napred, i pozadi — su sela puna bande. Ne izlazi na čistinu i otvori oči. Ako nešto primetiš, zvizni jednom, onako prstima kako ti to umeš«. Klimnuo sam glavom i zauzeo pogodno mesto. Skrio sam se u grm. Pregled mi je bio dobar: prošeka su izgledale kao četvrtasti pravi kanali sa zelenim zidovima i podom, a iznad njih je bilo plavo nebo bez jednog jedinog oblačka. Oslonio sam se na jedan hrast. Pušku sam držao u rukama i budno motrio na sve strane. Bilo je toplo i tiho. Oko mene su zujale pčele i bumbari, prosekama su leteli leptiri i ptice. Čak bi mi bilo ugodno samo da mi nisu krčala creva. Bio sam strašno gladan. Tek posle nekog vremena primetio sam da se preko puta mene nalazi zapuštena lovačka osmatračnica. Vi znate šta je to: lestve, a na njihovom vrhu — kao kakav sanduk od dasaka sa nastrešnicom. Kućica. Stepence su se jedva nazirale kroz bujno šiblje. Rešio sam da se popnem gore, jer ću bolje i dalje videti. Sto sam naučio to sam i učinio. Brzo sam pretrčao preko prošeka i uspentrao se. Na osmatračnici je bila klupa. Seo sam i lepo se namestio. Tada sam još opreznije gledao duž prošeka. A bilo je sve toplije. Pogled me je vukao sve dalje, preko vrhova drveća u nebesko plavetnilo. Osetio sam kako mi težaju očni kapci. Odjednom sam počeo da padam. Trgao sam se. Da, hvatao me je san. To me je uplašilo, hitro sam ustao i lupio se po čelu. Više nisam seo. Šetao sam ukruć po maloj osmatračnici. Vreme mi je sporo odmicalo, glad me je sve više mučila. Mislio sam: kako moji drugovi u četi sada bezbrižno spavaju. Možda je podeljena i nekakva

hrana. To me je još više oneraspoložilo. Već sam bio više od sata na straži. Sve češće sam osluškivao, ne pucketaju li u šumi grančice. Pomalo me je hvatao i nekakav strah. Ko zna — može se banda privući. Počeo sam da mislim i o smeni. Ali nigde nikog. Skinuo sam torbicu i stavio je na pod pošto me je bolelo rame, a osećao sam bol i na kukovima. Malo sam se raspasao. Opet sam seo i... Ne znam koliko sam đremao. Kada sam se trgao pogledao sam duž prošeka. Nešto me steže u grudima. Nisam se prevario: video sam kako neko pretrča s jednog kraja na drugi. Ojednom sam se osetio nekako usamljen, i zbog toga me je uhvatio strah. Palo mi je na um i to da bi banda mogla iznenada da naleti, moji da se povuku, a ja da ostanem sam. Da me živog uhvate. Pogledao sam oko sebe. Brzo sam počeo da se opasujem. Prebacio sam torbicu preko ramena. Mislio sam samo o tome kako da što pre sidem dole. Pošao sam. I stao kao ukopan. Neko je išao kroz šumu. Kolona? Čuo sam kršenje grana, i to baš iz onog pravca na koji mi je komandir skrenuo pažnju. A, bogami, to baš nije bilo daleko od mene. Gotovo je, pomislio sam bespomoćan, otkrili su nas, i sada će me živa uhvatiti. Ne prođe nekoliko trenutaka a grane se počеше lomiti, ljudi su koračali blizu mene. Neko se prikradao jedva primetnom stazom. Nisam znao šta da činim. Koliko je trajalo to moje osećanje izgubljenosti — ne znam. Sigurno ne mnogo. Ali izgledalo je — celu večnost. Onda sam došao sebi. Setio sam se čete, drugova. Ništa ne bih postigao zviždanjem, a za bežanje više nije bilo vremena. Video sam kako se grane razmiču. Hitro stavih pušku na ogradu osmatračnice a ruku na obarač. Malo sam čekao, a onda opalio. Pucanj se razlegao šumom. Činilo mi se da su se prolomili i nebo i zemlja. Ali sve je to nadjačao jedan krik. Video sam kako se nešto prope. I kako pade na kolena smrtno pogođeno. Pred mojim očima je, u samrtnom trza-

ju, ležao veliki jelen sa ogromnim rogovima, predvodnik mnogobrojnog stada. Nekoliko trenutaka docnije oprezno mi se prikrao komandir Crnobrnja sa dvojicom boraca. Videlo se da su spremni za borbu. Ceta je već bila zauzela položaj za kružnu odbranu. »Sta je to?«, upita me on sav uznemiren. Ja sam stajao kraj jelena i gledao u zemlju. Mislio sam samo o tome kako, verovatno, nikad neću biti u stanju da objasnim komandiru i svojim drugovima šta se sa mnom zbilo.

Pero učuta. Posle toga povede se razgovor o šumama, o jelenima i o kojekakvim doživljajima. Pevci zapevaše. Na dnu vreće je bilo još sasvim malo krompira.

BORBA ZA GRADOVE

Čačinci — gnezdo ustaških zločinaca — Preko miniranog mosta — Osamnaesta među najboljim partizanskim jedinicama Slavonije — Udar se sručio na četu Ernest Telman — Virovitica — Predaja bez pucnja — Zaseda je izdržala — Đakovo — tužna epizoda

Onde gde se spuštaju poslednji obronci Papuka i gde prelaze u ravnu i meku Podravinu, na pruži Osijek — Zagreb nalazi se malo mesto Čačinci sa jedva dve-tri hiljade stanovnika. Narodu okolnih sela Čačinci su bili poznati po tome što su u njima boravile krvoločne ustaše, što su odatle često upadale u okolinu, a za sobom ostavljale poklane ljude, zgarišta, tugu i jad.

U Čačincima je bila jedna satnija 15. ustaške, Štirove bojne, čija je komanda bila u Podravskoj Slatini. U julu te godine Štirovci su u jednom puškaranju nedaleko od Slatine uspeali da zarobe nekog partizana. Uvezanog u bodljikavu žicu, povelili su ga u uporište. Dok su ga sprovodili nemilosrdno su ga tukli kundacima i boli bajonetima, tako da je nesrećni borac posle svakih desetak metara, sav krvav i iznemogao, padao u prašinu.

Užasnuti ljudi su posmatrali stravičan prizor. Ali borcu je tek predstojala golgota. Odveli su ga u Štirovu komandu, u nekadašnji hotel usred mesta. Mučenja kakva su samo te ustaše bile sposobne da izmisle trajala su svu noć. Da bi sve ispalo jezivije otvorili su prozore podruma, odakle su dopirali stravični krici nemoćnog čoveka.

Ujutro su ga obesili naglavačke, za jednu nogu. Bio je mrtav, oči su mu bile iskopane, sav je bio osakaćen. Obesili su ga o granu kestena na trgu u Podravskoj Slatini. Samo čovek jakih živaca mogao je da pogleda taj prizor. Zločin za kakav su bili sposobni samo Štirovci. I oni u Slatini i oni u Čačincima.

Prvi je oktobar. Približava se noć. Na jednoj čistini kraj sela Gornje Kistanje brigada se postrojila. U sredini je štab. Komandant brigade Ivo Marinković se izdvaja. Sprema se da govori. Borci znaju da kad Ivo govori predstoji velika akcija. Tišina je. Svi napregnuto iščekuju. Ivo počinje:

— Drugovi i drugarice borci! Naša brigada je dobila zadatak da napadne i uništi bandu u Čačincima. To je krvava Štirova satnija. Vi dobro znate ko su i kakve su te ustaše. Ima ih oko 270. Dobro su utvrđene i naoružane. U uporištu imaju i dva oklopna voza... Ali, drugovi i drugarice, naša, Osamnaesta brigada je imala posla s takvom krvavom bandom, pa ćemo i ovog puta opravdati poverenje štaba naše divizije, koji nam je dao zadatak da oslobodimo Čačince.

U stroju žagor. I iz grla boraca uzvik — »Hoćemo!« Ivo nastavlja:

— To je, ponavljam, krvava banda, drugovi. Ti su poklali hiljade naših ljudi, žena i dece. Spalili su ova naša sela, zavili u crno ceo ovaj kraj. Oni znaju šta ih čeka, i ti će se boriti do poslednjeg daha. Borba će biti teška, i zato mislim da u njoj neće biti zarobljenih.

Sutradan u četiri časa izjutra Osamnaesta je sa dve strane krenula u napad na Čačince. Nastojala je da se probije u uporište u vidu klina kako bi međusobno izolovala čvorišta odbrane pa jedno po jedno likvidirala. Osamnaesta je od Dvanaeste brigade dobila osam mitraljeza radi pojačanja.

Treća četa Drugog bataljona, čiji je komesar bio Savo Grmuša, dobila je zadatak da zauzme deo starog

sela — od pruge do potoka. Na tom odseku bio je veliki dobro utvrđen bunker, koji su ustaše nazvale »Staljingrad«. Ali tu je bio i oklopni voz, koji se »šetao« između »Staljingrada« i miniranog dela pruge i držao četu prikovanu za zemlju.

Trećoj četi je bio pridodat protivtenkovski top. Međutim, oruđe se nije moglo efikasno upotrebiti pošto ga borci nisu mogli prebaciti preko jednog mosta koji su ustaše takođe minirale. S druge strane mosta, pak, mogla se otvoriti neposredna vatra i na bunker i na oklopni voz.

Borba je trajala nekoliko sati. Po vatri se moglo razabrati da je Osamnaesta prodrla duboko u Cačince. Ali na tom mestu se dalje nije moglo. Šta da se radi?

Ranije je primećena neka prilika pod mostom. Nije bilo jasno da li je to bio ustaša ili neki civil. Ali to je mogla biti i zaseda koja čeka najpogodniji trenutak za to da zada četi udarac. Stoga se četa pasivno držala. Najzad je Savo Grmuša odredio dvojicu boraca da izvide ko je ispod mosta.

Na iznenađenje i komesara i boraca, izviđači su se ubrzo vratili s jednim zarobljenim i smrtno preplašenim ustašom. Dakle, nisu svi Štirovci bili ni tako hrabri ni rešeni da se bore »do poslednje kapi krvi«. Ovaj je bio na straži kraj miniranog mosta. Kada je počeo napad i kada se rasplamsala borba, on je, to je bilo očevidno, smatrao da je najpametnije da se kao zec zavuče pod most i sačeka kraj, pa šta bude. Sada je komandira i Savu neprekidno molio za milost, za to da mu poštedi život.

Pošto je bez okolišenja dao podatke o sebi i o svojoj porodici, odgovorio je i na to kako su raspoređene mine na mostu. Bio je spreman i na to da prevuče top na drugu stranu. Rečeno mu je da će mu život biti pošteđen ako zadatak obavi kako treba.

Plan je uspeo. Uz pomoć ustaše top je prebačen preko miniranog mosta, i, srećom, ustaše taj manevar

nisu ni primetile. Top je uvučen u jedno dvorište koje je bilo na veoma pogodnom mestu — iz njega se moglo dejstvovati na bunker i prugu. Posle nekoliko direktnih pogodaka preživele ustaše su se povukle u »Staljingrad«. Međutim, i to »neosvojivo« utvrđenje ubrzo je uništeno.

Borba za Cačince se vodila svu noć. Mesto je sutradan bilo gotovo celo zauzeto. Još su jedino dva oklopna voza patrolirala na dva kraka pruge koja su prolazila kroz samo mesto.

Iz vozova su ustaše otvarale ubistvenu vatru na sve strane, ali su praktički bili zarobljeni, jer je pruga i na jednom i na drugom izlazu iz Čačinaca bila minirana i porušena. Zbog svih tih okolnosti u vrlo teškoj situaciji se našla Prva četa Prvog bataljona: bila je izložena unakrsnoj vatri iz oba voza, to jest na prostoru između dva kraka pruge. Izgledalo je da odatle niko živ neće izići. Među borcima je došlo do pometnje, a i komandir čete je bio ispustio situaciju iz ruku. U jednom trenutku je nekoliko ustaša jurnulo iz jednog vagona. One su na prepad uhvatile komandira čete, i dok se još niko nije snašao — već su ga uvukle u voz.

Posle toga je voz, pišteći, krenuo prema Miklešu, u pravcu Podravske Slatine. Ali stigao je samo do jednog mosta, jer je tu pruga bila porušena. Na tom mestu je bio jedan teški mitraljez Osamnaeste. Ustaše su znale da im ostaje jedino to da napuste voz i pokušaju da se probiju ka Slatini. Verovatno je da su smatrale da im i dragoceni zarobljenik može biti neka garancija. I pokušali su da se spasu. Ali mitraljezac je budno pratio svaki njihov pokret oko oklopnog voza. Sve ih je pokosio.

Na pruzi je ostao oklopni voz, a oko njega — leševi ustaša. Među njima je ležao i zavezani komandir Prve čete. Bio je samo lakše ranjen.

Tako su Čačinci oslobođeni. Osamnaesta je postigla još jednu značajnu pobjedu.

Samo nekoliko dana posle pobjede u Čačincima štab Dvanaeste divizije je izdao naredbu. U kojoj se govorilo o značaju uspeha Osamnaeste brigade. U naredbi je pored ostalog stajalo:

»U vrlo kratkom vremenu uspjela je naša divizija likvidirati dva najtvrdja i najkrvavija neprijateljska uporišta: Đulavec (Đulavec je oslobodila Dvanaesta brigada Dvanaeste divizije) i Čačince, a između toga omeli smo neprijateljsku ofanzivu na Dilj i oteli od neprijatelja mnogo oružja i spreme.

Borci i rukovodioci XII divizije!

Likvidacijom ovih dvaju neprijateljskih uporišta skinut je veliki teret s leđa našeg naroda u Slavoniji. Naređenja o izvršenju svih pokolja, nasilja, pljački i ostalih zločina koji su se desili u okolini Papuka i Bilo-gore izdata su iz tih krvavih banditskih gnijezda. Nije bilo čovjeka u okolici tih uporišta koji nije sa strahom i zebnjom svakog časa očekivao da će biti uništen ili otjeran u logor, a da će njegova imovina biti opljačkana. Sada je narodu u okolici ovih uporišta koja ste vi oslobodili od krvavih okupatorskih slugu pao kamen sa srca i čitav narod osjeća duboku zahvalnost prema jedinicama naše divizije, koje su bez straha i kolebanja očistile ta neprijateljska žarišta ...

Solidnost utvrđenja i žestina odbrane opkoljenih bandita u tim uporištima jasno nam govori o tome da su borci naše divizije prekaljeni u borbama i da su dorasli da se bore protiv najjačih utvrđenja i protiv najkrvavijih neprijatelja. Osvajanjem dvaju oklopnih vozova borci Osamnaeste brigade pokazali su da spadaju u red najboljih boraca ne samo u Slavoniji nego i u ostalim dijelovima naše zemlje...«

Došao je trenutak za veliku akciju. Pod velikom akcijom se podrazumeva napad na značajno nepri-

jateljevo uporište. Ishod takve akcije, tj. oslobađanje većeg mesta uzimalo se kao nekakav kamen međaš na borbenom putu brigade.

Osamnaesta je za nepunih deset meseci postala jedinstvena i prekaljena jedinica. U mnoštvu borbi borci i čete su očvršli, štabovi su postali zreliji i iskusniji. U divizijskim izvestajima se sve češće navodilo da je Osamnaesta postala brigada kojoj se mogu poveravati i najodgovorniji borbeni zadaci.

U skladu s tom svojom ocenom štab Šestog korpusa poverava Osamnaestoj da zauzme Viroviticu, važno neprijateljevo uporište na komunikaciji Osijek — Zagreb. Virovitica je bila oslonac svih neprijateljevih snaga u Podravini.

Mesto je branilo oko 720 domobrana, Nemaca (među kojima je bilo i gestapovaca), ustaša i žandara. Glavninu je sačinjavao 2. konjički sklop (divizion) domobranskog 1. konjičkog puka, u kome je bilo blizu 500 domobrana.

Napad je izveden na specifičan način. Rodoljubi iz konjičkog sklopa uspostavili su vezu s narodnooslobodilačkim pokretom i izrazili spremnost da predaju virovitički garnizon partizanima.

Te jeseni, 1943, pošto je kapitulirala Italija i pošto je bilo očevidno da fašizmu predstoji poraz, sve više domobranskih oficira je stupalo u vezu s narodnooslobodilačkim pokretom i bilo spremno da prede na stranu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Ti su ljudi čekali pogodan trenutak za to. Ipak, štab divizije je shvatio da likvidacija neprijatelja u uporištu neće biti tako jednostavna operacija bez obzira na to što će se predati domobranski sklop. Zato su za napad angažovane sve snage divizije. Čehoslovačka brigada »Jan Žižka« je držala zasedu na pravcu Đurđevac — Pitomača i prema Velikom Grđevcu, zapadna grupa odreda (Bilogorski i Daruvarski odred) držali su zasedu prema Grubišnom

Polju i Daruvaru, a Brodska brigada prema Podravskoj Slatini i Daruvaru.

Zadatak Osamnaeste je bio da njena dva bataljona zauzmu Viroviticu, likvidiraju neprijatelja koji bude pružao otpor, a jedan bataljon, Drugi, dobio je posebnu dužnost: da drži zasedu prema Barču u Mađarskoj odakle su mogli naići Nemci i da njegovi borci krenu zaplenjenim oklopnim vozom i unište most na Dravi prema Barču.

Pošto je bila posredi akcija čije bi uspešno izvođenje politički značilo mnogo za pokret u celoj Slavoniji, a zaplenjen ratni materijal bi bio od neocenjive vrednosti za naoružanje jedinica, štab divizije je naglasio da naročito odgovornost pada na jedinice koje drže zasede, kao i to da se ni po koju cenu ne sme dozvoliti neprijatelju da prodre i pritekne u pomoć opkoljenom garnizonu u Virovitici. Naređeno je i to da odnos prema domobranima koji se predaju bude korektan i da oficire koji budu želeli da pomognu davanjem obaveštenja ili time što će biti vodiči radi likvidacije nemačkih i ustaških jedinica obavezno treba iskoristiti.

Brigada je krenula u napad u prvi sumrak 6. novembra.

U daljini titraju svetiljke. Cini se da ih nema mnogo, a na trenutke se i gube. To je Virovitica, gradić, varošica. I neprijatelj evo uporište. Upravo zbog toga te svetiljke izgledaju daleko i bude neprijatna osećanja. Ona nagoveštavaju drugi svet, nešto što je iz života partizana istrgnuto, nešto što se neosetno zaboravlja. Titrave svetiljke bude sećanja na toplu sobu i meki krevet, na čeljad okupljenu za večeru, na zveckanje posuđa, podsećaju na dane iz detinjstva, na roditeljsku kuću i ulicu u kojoj se odraslo.

Posle tih razmišljanja neminovno se prelazi na neprijatelja, na bandu koja čeka po tim varošima u svojim utvrđenjima i koju valja likvidirati da bi

se ponovo bilo u svojoj rođenoj ulici i kući, u svetu koji, bar u ovim trenucima, izgleda tako stran.

Borci idu u koloni. Uprkos umoru naprežu se ne bi li kroz tamu razaznali još nešto. Ukoliko svetiljke postaju jasnije utoliko se iz razmišljanja sve više prelazi u stvarnost.

Samo što nije počelo.

... Partizani su u gradu. Kolone su prodrle svaka svojim pravcem. Tako reći bez borbe. Konjički sklop se predao bez metka. Za to je bio najzaslužniji komandant sklopa domobranski pukovnik Mirko Urban. Očevidno je da su neki domobranski oficiri zadovoljni. Nastoje da razgovaraju s partizanima, postavljaju pitanja, nude cigarete. Većina običnih domobrana je bezvoljna. Oni nisu očekivali da će se tako nešto dogoditi. Jedan zabrinuto pita:

— Kaj budte znama delali?

Odgovara mu zabrađeni partizan s puškomitraljezom iza vrata:

— Ako je po momemu, treba da iskusiš za to što si bio bandit i što si pucao na nas...

Domobran se stresao i zamucao:

— Ma nisam ja nigdar ni pucal iz puške čestito... Jesam, onak u mrak, koji put, a da ubijam — Isusova majko sveta ... Ne bi' smio, kunem se djecom svojom.

Krug domobrana se postepeno širio oko tog razgovorljivog partizana, a pošto je većinu ipak tištala neizvesnost, stalno su međusobno šaputali i pitali se šta će biti s njima, hoće li ih pustiti kućama ili će morati »gore, u šumu«.

Borci Osamnaeste su bili gordi kada su videli kolonu od preko 500 domobrana, 22 podoficira i 12 oficira kako se kreće ka slobodnoj teritoriji. Pripadnici domobranskog Konjičkog sklopa su predali 11 teških mitraljeza, nekoliko stotina pušaka, veliku količinu municije i drugog ratnog materijala i hrane.

Štab divizije je u izveštaju poslatom korpusu o uspehu postignutom na Virovitici naveo i to da je to sigurno najveća pobjeda koju su partizanske jedinice postigle u Slavoniji.

Međutim, na pojedinim mestima u Virovitici ustaše i žandari su se žilavo branili. Još je trebalo zauzeti tvrdu i masivnu zgradu Gradskog poglavarstva, nekadašnji dvorac grofa Pejačevića, koji je bio u centru mesta, na jednom uzvišenju usred parka. To je bila stara višespratnica okružena debelim kestenovima. Ispod brda su bili zapušteni tuneli, za koje se govorilo da potiču iz doba Turaka.

Zgradu su branile okorele ustaše i žandari, koji su se samo u najtežim okolnostima mogli privoleti na to da polože oružje. Njima je išlo na ruku to što su bili na dobrom položaju i što je oko zgrade bio brisani prostor. Da bi se izbegle nepotrebne žrtve, štab brigade je pribegao lukavstvu. Pošto je zamisao bila rizična i pošto su bili potrebni odvažni borci, traženi su dobrovoljci.

Prijavila su se četrnaestorica. Svi su dobili nove nemačke uniforme i oružje. Za starešinu, za komandira te jedinice određen je komandir jurišne čete Branko Škorić, a grupi je bio pridodat i domobranski pukovnik Mirko Urban, čovek koji je predao Osamnaestoj brigadi ceo domobranski garnizon.

Urban je odlično govorio nemački. On je neprijetno doveo grupu u blizinu zgrade, a sam je slobodno pošao prema kapiji iza koje su ga čekali »na nišanu«. Dok je išao pravio se da strahuje od toga da ga ko ne pogodi s leđa i da jedva čeka da uleti unutra.

Kada je prišao blizu zgrade ugledao je za kamenim stubom gestapovca s uperenim oružjem. Obratio mu se na nemačkom.

— Mi smo se probili iz okruženja i hoćemo da vam se pridružimo.

Gestapovac koji je čuvao ulaz gledao ga je jedno vreme nepoverljivo, ne spuštajući automat. Ali Urban je stalno nešto govorio, plašljivo se osvrtao i tako uspeo da se sasvim približi stražaru. Trebalo je da hitro dejstvuje. Iskoristio je trenutak gestapovske nepažnje i skočio na njega. Nije mu bilo teško da to izvede, jer je bio veoma snažan.

Partizani su s uzbuđenjem pratili šta se dešava. Kada su videli da je stražar pao bez glasa, pošli su vreme vratima. Banda iz zgrade nije na njih otvarala vatru, jer nije videla šta se zbilo sa stražarom a osim toga dolazili su »Nemci«. Neprijatelj u Virovitici je naime svakog časa očekivao da mu stigne pomoć iz okolnih mesta, pa je pretpostavljao da ta jedinica dolazi u pomoć.

Hrabra grupa partizana je bez teškoća ušla u prizemlje velike zgrade. Tada su prema planu, grupe trebalo da počnu da likvidiraju deo po deo posade. Ustaše i gestapovci su ubrzo shvatili da su prevareni. Već posle prvog pucnja i povika »To su partizani, majku im ...« sa spratova iz hodnika i soba otvorena je prema prizemlju žestoka vatra.

Nastala je borba na život i smrt. Nije se znalo ko je gde i odakle ko gađa. Partizani su se između sa ustašama, Nemcima i žandarima. Posle kraćeg vremena komandir grupe Branko Škorić je uvideo da će svi izginuti ako se brzo ne izvuku iz tog osinjaka. Jer partizana je bilo samo 14, a neprijatelja mnogo više.

Škorićev glas je nadjačavao prasak pušaka, bombi i mitraljeza. Dok su ga čuli partizani nisu gubili pouzdanje.

— Drugovi, povlačimo se! — uzviknuo je.

Odstupajući korak po korak, borci su uspeali da se domognu izlaza i da se pod zaštitom svojih drugova koji su dvorac držali u blokadi izvuku napolje.

Grupa boraca Jurišne čete, avgust 1944.

Prvi bataljon Osamnaeste brigade u selu Dapčevici na Bilo-gori

Prva četa Trećeg bataljona Osamnaeste brigade

Četvrti bataljon Osamnaeste brigade u selu Dapčevici na Bilo-gori

Iako četrnaestorica dobrovoljaca nisu uspela, ipak su neprijatelji platili svoju tvrdoglavost. Jer na hodnicima i u sobama je ostalo desetak mrtvih njihovih vojnika.

U napadu je učestvovao jedan od najmladih, ali i jedan od najhrabrijih partizana brigade Ninko Đermanović Komita.

Drugi bataljon je za vreme napada na Viroviticu držao zasedu u selu Lukaču nedaleko od Drave. Sa sigurnošću se očekivalo da će neprijatelj pokušati da proдре iz Barča sa mađarske strane u pomoć opkoljenoj Virovitici.

Komandant bataljona Petar Trkulja je bio upoznat s tim da u tom rejonu ima utvrđenih graničnih položaja koje je izgradila bivša jugoslovenska vojska. Pošto je na vreme stigao u određeni rejon, rasporedio je borce bataljona u bunkere i saobraćajnice.

Drugog dana posle podne, dok je još odjekivala vatra iz Virovitice, pred bataljonom se pojavio neprijatelj — oko 500 Nemaca. Imajući na umu to da zaseda ne sme da popusti bez obzira na snagu neprijatelja, Trkulja je ranije naredio da se banda pusti kako se to kaže »na cev«, pa da se tek onda raspali. Tako je i učinjeno. Tek kada je neprijatelj prišao sasvim blizu odjeknula je komanda — pali!

Nemci su iznenađeni, ali su se brzo povukli u obližnju šumu. Posle nekog vremena, verovatno na njihovo traženje, pojavio se avion. Za partizane to nije bio dobar znak. Sa zebnjom su očekivali da avion »počasti« njihov položaj bombama i rafalima. Ali gle — iznenađenje! Avion je sručio teret u šumu u kojoj su bili gestapovci. Kakva, prijatna, greška. To je partizane ohrabrilo unatoč tome što se neprijatelj bio počeo pripremati za novi napad.

Cim je pala noć gestapovci su ponovo napali. Ovog puta se čula i dobro poznata huka tenkova. Iako se nisu razabirali u tami, po vatri se osećalo

da gestapovci prilaze sve bliže. Već su se jasno čule i njihove komande i uzvici. Počela je ogorčena borba. Od Trkulje do poslednjeg borca u bataljonu svi su bili svesni toga da od njihovog držanja, od čvrstine te zasede zavise uspeh u napadu na Viroviticu i evakuacija ratnog plena.

Najviše se ipak strahovalo od tenkova. Bataljon je imao samo jednu protivtenkovsku pušku. Komandant je polagao najviše nade baš u nju, iako je, s obzirom na uslove borbe i odnos snaga, to oružje bilo gotovo nemoćno. Srećom, gestapovci su neprekidno osvetljavali teren raketama, pa je to omogućavalo tačnije gađanje tenkova. Nišandžija se sav usredsredio na jedan tenk koji se najviše približio položaju bataljona. Uspeo je da ga pogodi. To je bilo novo ohrabrenje. Komandant je, uprkos žestokoj vatri, pretrčavao od borca do borca i hrabrio ih. Po njegovom držanju svima je bilo jasno da nema povlačenja. U jednom trenutku planuo je plast sena nedaleko od položaja bataljona. Plamen se preneo na još nekoliko plastova u blizini. Osvetljen je položaj bataljona, te su gestapovci mogli mnogo tačnije da gađaju. Zato su otvorili žestoku vatru i pokušali da prodru.

Strahujući da bataljon neće izdržati, Trkulja u toku borbe šalje izveštaj štabu brigade u kome je molio za dozvolu da se povuku, jer je situacija bila sve kritičnija.

Vreme je prolazilo, a odgovora nije bilo. Drugi bataljon se još držao. Istina, njegovi redovi su bili proređeni. Za to vreme uspešno je završena akcija u Virovitici, pa je i zbog toga, verovatno, neprijatelj prestao da napada na zasedu Drugog bataljona.

Tek sutradan ujutru stiglo je naređenje da Trkulja povuče bataljon u selo Čelić. Tako je zahvaljujući njegovoj upornosti i hrabrom držanju, čime je davao primer svim borcima bataljona, brigadi

omogućeno da postigne velik uspeh — da zauzme neprijateljev garnizon Viroviticu.

Evo, opet, nemilog događaja. Nemilog zbog žrtava, ali poučnog po hrabrom držanju nekih jedinica Osamnaeste, posebno po držanju čete »Ernest Telman« sastavljene od Nemaca. Ali najpre nam valja nešto reći o toj četi i njenim borcima »telmanovcima«.

Osamnaesta je gotovo od samog svog osnivanja bila kao jedna porodica, mada je u njoj bilo boraca različnih nacionalnosti: Srba, Hrvata, Čeha, Slovaka, Mađara, Rusina i Nemaca — pripadnika svih narodnosti kojih ima u Slavoniji.

Kako je narodnooslobodilački pokret bivao snažniji tako je i odziv pripadnika mađarske, pa i nemačke narodnosti za borbu protiv fašizma bio masovniji. U 1943. Nemci su već imali teškoća oko mobilizacije svojih sunarodnika na području Slavonije. O tome govori ovaj slučaj. Jednoga dana gestapovci su došli u selo Hrastovac radi mobilizacije mladića za nemačku vojsku. Međutim, pošto su meštani bili obavešteni o tome šta će se desiti, mladići su blagovremeno, pod različnim izgovorima, napustili selo. Mobilizacija nije uspela.

Gestapovci su posle više sličnih pokušaja počeli da primenjuju drugu taktiku. Prethodno bi saopštili da će se određenog dana održati zbor radi saopštavanja važnih vesti. A kada bi se na bubnjanje doboša narod okupio, fašisti bi ga opkolili, pohvatali one koji su im bili potrebni, potrpali u kamione i odveli.

Dosledno sprovodeći liniju KPJ o nacionalnom pitanju, rukovodstvo ustanka u Slavoniji je sredinom avgusta 1943. donelo značajnu odluku — da se od pripadnika nemačke narodnosti formira nemačka četa »Ernest Telman«. Dokument o toj odluci je glasio:

»Svim jedinicama i ustanovama na teritoriji štaba Drugog korpusa.

Odlukom ovog štaba formira se nemačka četa »Ernest Telman« Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske. Pomenuta četa bit će u sastavu Podravskog odreda i imat će 40 boraca. Ukoliko za četvu nema dovoljno boraca nemačke nacionalnosti, neka je štab Podravskog odreda popuni borcima srpske i hrvatske nacionalnosti.

Za komandira nemačke čete NOV Hrvatske »Ernest Telman« postavlja se drug Vampotitsch Rudolf, a za političkog komesara drug Muckner Johan. Za zamenika komandira postavlja se drug Krhner Jožef, a za zamenika komesara drug Stajnbrikner Adam (Zan).

Za političkog delegata postavlja se drug Both Jozef. Nemačka četa NOV ima komandu na nemačkom jeziku. Borci pomenute čete imaju pravo nositi na partizankama, pored petokrake zvezde, i nemačku nacionalnu zastavu.

Štab Podravskog odreda dužan je da u najkraćem roku mobilize što više Nemaca i četvu pretvori u bataljon.

Svrha formiranja nemačke čete NOV jeste uvlačenje svih pripadnika nemačke manjine u NOV, a za borbu protiv fašizma i uspostavu prave, istinske demokratije«.

Novembra je četa »Ernest Telman« bila u sastavu Drugog bataljona Osamnaeste brigade kao njegova treća četa.

Tih dana je neprijatelj ponovo zaposeo Čačince. Štab divizije donosi odluku da se uporište još jednom napadne i da se likvidira. Osamnaesta je osiguravala napad od Našica.

Napad na Čačince je počeo 27. novembra. Već sutradan je jedna oklopna kolona 901. nemačkog motorizovanog puka koja se sastajala od oko 150 tenkova oklopnih i drugih kola iznenada prodrila pravcem Čačinci — Feričanci — Orahovica. Nemci su se poja-

vili tako iznenada da su i Čehoslovačka i Osamnaesta brigada jedva uspele da se povuku prema Papuku.

Nastavljajući da prodiru, nemački tenkovi su iznad sela Humljana naišli na drugi bataljon Osamnaeste, koji je bio u zaštitnici brigade. Bio je to koban susret, jer se bataljon kretao preko brisanog prostora, tako da je vatra iz topova i mitraljeza jednostavno kosila redove partizana.

Neočekivano su se pojavili tenkovi. To je unelo pometnju među borce. Mnogi su odmah pali. Bataljon se raspršio. I u tom košmaru Ivo Marinković komandant brigade, ispoljio je hrabrost. On je skupio grupu boraca i privlačeći se koritom jednog potoka uspeo da dođe u neposrednu blizinu tenkova. Zasuli su tenkove bombama. Sam Ivo je izleteo na put, skočio na jedan tenk i ubacio bombu u njega.

Ali ni to nije bilo dovoljno. Nadiranje Nemaca se nije moglo sprečiti. Borci su padali, mrtvih i ranjenih je bilo sve više. Poginuo je i komandant Drugog bataljona Branko Lemajić. Ipak, najžešći udar se sručio na četu »Ernest Telman«. Ubitačnom vatrom je gotovo »sasečena«.

Posledice tenkovskog prepada bile su porazne. Više od stotinu drugova je izbačeno iz stroja. To je za Osamnaestu do tada bio najteži udarac od njenog osnivanja.

Tek na Papuku, gde se brigada povukla, počelo je sređivanje jedinica i utvrđivanje brojnog stanja. Mnogi su nedostajali. Među nestalima je bio i borac iz čete »Telman« Đuro Remeta, Nemač po nacionalnosti, inače rodom iz sela Gornjeg Miletinca, kraj Daruvara. Evo šta je s njim bilo.

Kada je osuta vatra iz tenkova i Đura se zatekao na čistini. I on je kao i svaki drugi borac najviše strahovao od toga da ne bude ranjen, i da živ ne dopadne neprijatelju u ruke. Jer partizan nije smeo da dozvoli da bude uhvaćen. A teren preko kojeg su se povlačili

bio je blatnjav, gotovo je bilo nemoguće trčati, jer su noge propadale u meko zemljište.

Đuro Remeta je gledao kako oko njega padaju borci pokošeni rafalima ili zato što su se saplitali u blatu. Kada se već bio dohvatio potoka Đuro je bio izgubio snagu. Osetio je da ne može dalje. Bacio se u žbunje kraj vode, zgurio i prepustio sudbini.

Kada su sutradan utvrdili da Remete nema neki su više verovali da se predao Nemcima nego da mu se šta desilo pošto je i on Nemač, a i nije toliko bio u partizanima da bi se prevaspitao. A šta se desilo?

Ostavši u hladnoj vodi sam, Remeta se nije micao. Naišli su Nemci, prošli samo nekoliko metara pored njega, ali ga nisu primetili. Tako su prolazili sati, a on je podnosio studen. Ni sam nije znao koliko je na tom mestu ostao. Najzad se osmelio i napustio skrovište.

Kada je video da su Nemci otišli izvukao se iz vode i, oduzet od hladnoće, ipak se uputio dalje — da pronade brigadu. Idući od zaklona do zaklona, sve u strahu da ga neprijatelj ne primeti ili da ne naleti na kakvu zasedu, Remeta je sutradan stigao na Papuk, gde se priključio svojoj jedinici. I on i njegovi drugovi su se veoma obradovali ponovnom susretu. Kada su neki rekli da su mislili kako se predao, Remeta je odgovori:

— Samo me mrtvog mogu dobiti.

... Četrnaesti je decembar. Pet sati ujutro. Ne-prozirna debela tmina postepeno se tanji. U daljini se naziru mrke skupine gradskih krovova i drveća među kojima se visoko diže monumentalna Štrosmajerova katedrala. Đakovo.

Grad spava, ali je očevidno da je neprijatelj budan. Teško je u ravnici potpuno sakriti kretanje tli-kih jedinica kolike su brigade. S tornja seoske crkve u ove zimske dane, kada je priroda gola, možeš videti i zeca. Teško da će s vrha katedrale dobrom oku nešto promaći, pogotovo uz pomoć dvogleda.

Štab brigade je u zapovesti izdatoj pred izvođenje napada naveo ove podatke o neprijatelju: u Đakovu ima 450 Nemaca, 40 žandara i nešto naoružanih civila. Glavne tačke za pružanje otpora su školska poliklinika, Hrvatski dom, Dom časnih sestara, električna centrala, železnička stanica i žandar merijska kasarna.

U određeni čas brigada je krenula u napad. Zapravo samo Prvi i Treći bataljon, a Drugi je bio određen u brigadnu rezervu. Zbog toga što nije bilo opširnih podataka o rasporedu neprijatelja, bataljoni su nastupili u sedam kolona, a u svakoj je bilo, približno, onoliko boraca koliko ima u četi. Trebalo je kretati se i napadati ulicama koje vode u centar grada.

Stekavši dosta iskustva u izvođenju napada na naseljena mesta, borci i starešine Osamnaeste su se opredelili za preduzimanje iznenadnog i silovitog napada. U prvi mah je izgledalo da se napad na Đakovo tako razvija. Već oko osam časova Druga četa Trećeg bataljona je zauzela železničku stanicu, a dve čete Prvog bataljona su ušle u vrlo masivan i dobro branjen Dom časnih sestara u neposrednoj blizini katedrale. Ali što su kolone dublje prodirale u grad to je sve više bilo neprijatnih iznenađenja. Neprijatelj je, kao po planu, počeo da niče iza pojedinih četa i da među njima preseca vezu. Jedinice brigade su trpele sve jaču unakrsnu vatru i postepeno su bivale izolovane u pojedinim delovima grada. Kritičan trenutak je nastao onda kada su poginula dva komandira čete i kada je teško ranjen komandant jednog bataljona. Zbog svega toga štab brigade uvodi u borbu i Drugi bataljon. Ovaj je uspeo da deblokira neke jedinice i da se probije do same katedrale.

Vreme je odmicalo, gubici su rasli, a neprijatelj je sve više pojačavao vatru i sve češće prelazio u protivnapade. Sve se više osećala njegova nadmoć. Štab brigade donosi odluku o povlačenju iz Đakova.

Neprijatelju je poginulo oko pedeset ljudi, ali i brigada je skupo platila taj napad: oko sto boraca je izbačeno iz stroja, a od toga je bilo 20 mrtvih.

Đakovo nije zauzeto. Akcija nije uspela. Da li je tu reč samo o vojnom neuspehu, ili i o nečem drugom? Priča o tome počinje na drugoj strani, i veoma je zamršena.

Borba sa neprijateljevom obaveštajnom službom, nepoznata svima onima koji u njoj neposredno nisu učestvovali u 1943. godini, bila je veoma intenzivna u istočnoj Slavoniji. U leto te godine je u selu Paučju, centru Diljskog područja, vrvelo kao u košnici. U partizane su neprekidno pristizale nove grupe omladinaca i omladinki. Tako je u sabirnom centru, u kome su prihvatani i smeštani novodošli borci pre rasporeda u partizanske jedinice, uvek bilo više desetina omladinaca koji su čekali raspored. U isto vreme su kroz Paučje prolazile kolone seljačkih kola sa neovršenom pšenicom. To je bilo u vreme kada su se partizanske jedinice borile za žetvu, za to da se neprijatelju onemogućí da se ne domogne ni zrna žita.

Neprijatelj je došao na zamisao da ubaci svoje agente, koji će ga obavestavati o stanju na slobodnoj teritoriji i o pokretima partizanskih jedinica. Međutim, partizani, štabovi i organi područja nisu smetnuli s uma takvu neprijateljsku aktivnost. Informativni oficiri partizanskih jedinica koji su se kretali tom teritorijom često su dolazili u ROC — rejonski obaveštajni centar, gde su uvek dobijali najnovija obaveštenja o stanju u uporištima i kretanju neprijatelja oslobođenom teritorijom u široj ili užoj okolini.

Jedan od tih obavestajaca bio je drug sa nadimkom »Love« iz tamošnjeg partizanskog odreda. On je bio vrlo aktivan u prikupljanju informacija o neprijatelju.

Kada je jednom prilikom došao u ROC, posle službenog razgovora se požalio šefu centra kako je

imao teškoća s komandantom odreda. Rekao je da je on prema njemu bio vrlo grub, da obezvređuje njegov posao, pa i da ga mrzi. Obaveštajca nije razuverilo to što mu je šef ROC-a rekao da je, možda, u zabludi, i da je on malo preosetljiv. Posle toga se desilo nešto što je gotovo neshvatljivo.

Jednog septembarskog jutra sekretar Okružnog komiteta Partije saopštio je šefu ROC-a da ima podatke o tome kako je »Love« prebegao ustašama u Našice. Veliko iznenađenje je bilo na pomolu. Trebalo je, pre svega, utvrditi tačnost vesti, to da li je »Love« zaista postao izdajnik.

Trećeg dana posle njegovog nestanka u Komandu područja je došao jedan seljak simpatizer NOP-a i izvestio da je »Love« preko svoje žene poručio da se kaje zbog nepromišljenog koraka i da bi želeo da se vrati u odred, ali se boji kazne.

Prema starom ratnom pravilu da iz svake situacije valja izvući nekakvu pouku i korist, odlučeno je da se »Love«, budući da se krije, iskoristi za dobijanje podataka o uporištu u Našicama. Pogodna okolnost bila je ta što je njegova žena slobodno mogla da odlazi u uporište, tj. mogla je da bude posrednik. »Love« je uputio opširan izveštaj u Područje o svim okolnostima pod kojima je pobegao i opisao kako ustaše postupaju prema njemu. Iz njegovog pisma se moglo zaključiti da su ga ustaše potanko saslušavale, da su tražile informacije o odred, Komandi područja, o partizanskim komitetima, narodnim odborima, simpatizerima NOP-a. »Love« je priznao da je dao ustašama neke informacije s tim što je nastojao da ih dezinformiše. Pošto mu ustaše nisu verovali, zatražio je da mu omoguće da razgovara sa ustaškim bojnikom Štirom, koji je u to vreme bio u Našicama, a i sam je bio obaveštajac.

»Love« je nastojao da pošto-poto stekne Štirovo poverenje, u čemu je, izgleda, i uspeo. Posle dva-tri

takva razgovora Štir mu je saopštio da više nije pod istragom i da se može slobodno kretati u krugu ustaškog garnizona dok oni ne provere neke podatke.

Posle proučavanja »Loveovog« pisma, u kome je sve to bilo potanko opisano, odlučeno je da on ostane u Našicama i da odatle šalje informacije.

»Love« je rado pristao da izvršava ono što se traži od njega. To je činio prilježno nastojeći da se na taj način iskupi za svoje grehe. Izlagao se opasnosti da na najsvirepiji način bude ubijen ako ga Štir, odnosno ustaše uhvate. »Loveove« informacije su često bile dragocene, jer je na vreme javljao o pokretima ustaša, o njihovim namerama da likvidiraju pojedine funkcionere u organima vlasti po selima oko Našica i si.

Jednom prilikom je »Love« bio sam u Stirovoj kancelariji. Na stolu je ugledao nekakav dokument, s partizanskim pečatom. To ga je iznenadilo. Srce mu je zakucalo. Bez razmišljanja je uzeo papir i izašao. Kada je video šta je uzeo, odmah je dokument poslao u Komandu područja. Iznenadenje je bilo potpuno: to je bila kopija naredbe štaba Osamnaeste brigade upućene bataljonima povodom napada na uporište Đakovo. Bilo je jasno da je kopiju mogao poslati ustašama samo neko ko je na tome radio.

U istrazi sprovedenoj povodom tog slučaja utvrdilo se da je dokument poslala ustašama daktilografkinja koja je po dolasku u partizane uspela da se uvuče u štab brigade. Njenim otkrivanjem i razobličavanjem zadat je udarac ustaškoj obaveštajnoj službi, ali, na žalost, to se dogodilo tek posle napada na Đakovo.

Tako je razjašnjen način na koji je banda uspela da tako uspešno osujeti napad Osamnaeste i da joj nanese osetne gubitke.

UDARI NA KOMUNIKACIJE

Doček Nove godine kod Okučana — »Čekajte me u Gradiški« — Osam granata za četiri tenka — »Molim, skrenite levo« — Ime mu je bilo Jovo Saratlija

Bliži se Nova 1944. godina. Dvanaesta divizija se ponovo svija u kolonu i polazi na marš na drugi kraj svoje manevarske prostorije — u zapadnu Slavoniju.

Koliko li su već puta partizanske noge »izmerile« to rastojanje? Reč je o hiljadama kilometara, mesecima marševanja preko hrbata slavonskih planina i bespućem.

Ovoga puta je štab Šestog korpusa uputio slavonskim jedinicama naređenje da svom snagom udare na komunikaciju Beograd — Zagreb, i to na sektoru Okučana.

Pošto su jedinice Petog bosanskog i Prvog proletarskog korpusa na samu novogodišnju noć 1944. krenule u akciju radi zauzimanja i oslobađanja Banja Luke, Vrhovni štab je naredio slavonskim jedinicama da u isto vreme udare na glavnu komunikaciju i onemoguće da pristize pojačanje tom za neprijatelja tako značajnom uporištu u zapadnoj Bosni.

Okučani su na samoj glavnoj pruzi. Tu je veoma važna raskrsnica: odvajaju se putevi prema Staroj i Bosanskoj Gradiški, gde postoji most preko Save. Prirodno, neprijatelj bi bio doveden u tešku situaciju ukoliko bi mu bilo onemogućeno da se tim pravcem koristi za transportovanje svojih trupa.

Kao i sva značajnija mesta na toj pruži, tako su i Okučani bili dobro utvrđeni i branjeni. U uporištu su bili delovi 2. bojne Prometnog zdruga i jedinice feldžandarmerije, ukupno oko 650 neprijateljevih vojnika.

Sistem odbrane se sastojao od bunkera ograđenih bodljikavom žicom, minskih polja i utvrđenih zgrada, među kojima su se isticala: železnička stanica, šumarija i masivnije zgrade u centru mesta.

Dvanaesta divizija, koja je izvodila napad na Okučane, tj. njen štab odredio je Osamnaestoj brigadi kombinovan zadatak: njen Prvi bataljon stavljen je pod komandu Operativnog štaba, koji je izvodio akciju na samo mesto, Drugi bataljon je držao zasedu prema Novoj Gradiški, a ostale jedinice su bile u zasedi prema Novskoj, u sastavu čehoslovačke brigade »Jan Žižka«.

Napad je počeo pre dva sata pre ponoći, istog trenutka kada su odjeknule prvi pucnji u velikoj bici za Banja Luku.

Iako je neprijatelj, verovatno, očekivao napad, sigurno je da ga je najmanje želeo baš na Novu godinu.

Borba u Okučanima se bila razbuktala. Neprijatelj se povlačio u tvrde zgrade, u centar mesta. Prolazili su sati, prošla je i ponoć, nastupila je Nova godina. Borci napadaju, a mračnim nebom šaraju rafali.

Svanulo je a borba se i dalje vodila nesmanjenom žestinom. Iako nisu bili dobili izveštaje sa poprišta borbi, partizanski komandanti su po intenzitetu vatre znali kako se razvija napad.

Komandant Dvanaeste divizije Milan Stani vuković je oko šest časova ujutru dao znak za povlačenje iz Okučana: bilo mu je jasno da nema izgleda za potpuno likvidiranje bande u tom uporištu.

Iako tom prilikom zadatak nije do kraja izvršen, napad na Okučane je bio neprijatelju znak da će prugu Beograd — Zagreb, njegovu najvažniju magis-

tralu, ubuduće stalno napadati krupne slavonske jedinice...

Na jednoj uzvišici nedaleko od sela Šumetlice prema Cerniku dva konjanika gledaju u daljinu.

— O, pa mi smo suviše blizu bande — reče Nikola Miljanović Karaula, komandant brigade koji je na tu dužnost došao u drugoj polovini decembra, pošto je dotadašnji komandant Osamnaeste Ivo Marinković postavljen za komandanta Zapadne grupe NOP odre- da Šestog korpusa.

Umesto da odgovori, Slobodan Tomić, komesar brigade, pruži mu dvogled:

— Pogledaj — reče Slobodan. — Izgleda mi da kod onog dvospratnog bunkera na ivici Cernika neko stoji. Rekao bih da to neki ustaša posmatra našu brigadu.

— Ima ih više. Trče... Zbog nas su se uzbunili.

— Karaula, — reče Slobodan — želeo bih da osmotrim teren.

Karaula ga prekorno pogleda.

— To nije pametno. Bunkereri su suviše blizu. Znaš i sam da vrag ne spava.

Ipak, Karaula se saglasio. Za to je bilo i razloga. Ustaškom satniku Petru Pavčiću, komandantu upori- šta u Gradiški, štab Osamnaeste je uputio poruku da uskoro može očekivati partizanski napad. Samo to je bila obmana, jer je brigada dobila zadatak da u toku noći napadne objekte na pruzi zapadno od Gradiške. Međutim, pokret brigade nedaleko od Cernika, koji je jedva koji kilometar udaljen od same Gradiške, teško je bilo drugačije protumačiti nego kao grupisa- nje za napad na to uporište, a dolazak grupa na ko- njima na okolne visove — kao komandantsko izviđa- nje terena.

— Siguran sam da će čim se pojavimo posada iz Cernika zbrisati u Gradišku — reče Slobodan. —

Znam ja njih. Posle Okučana oni su ubedeni da je i na njih došao red.

Ubrzo je Slobodan s nekoliko kurira odjahao prema Cerniku. Zaustavili su se nedaleko od bunkera. Slobodan je pažljivo osmatrao teren. Ali odjednom odjeknu rafal. Tik iznad glave oštro ciknuše meci.

Druže komesaru... Gađaju nas — upozori jedan od kurira.

— Da, vratimo se — odgovori Slobodan gotovo odsutno.

Spuštalo se veče. Dok se glavnina brigade odmarala u Šumetlici, Slobodan je s jednim bataljonom išao prema Cerniku. Zbog toga što se išlo preko brisanog prostora bataljon je prilazio u manjim kolonama na širokom frontu.

U prvi sumrak desetine su se zaustavile koju stotinu metara od žice. Tek tada su ustaše otvorile vatru. Ali ona ubrzo prestade. Partizani su jurnuli. I nisu više nailazili na otpor. Ustaše su se povukle iz Cernika u Gradišku.

To je bio znak da je pretnja satniku Pavčiću uspela, tj. da ustaše zaista očekuju napad na uporište.

Kada su prišli bunkeru Slobodan je u pratnji komandanta bataljona ušao u njega. Pronašli su telefon. Slobodan uze slušalicu:

—• Druže komesaru — gotovo viknu komandant bataljona. — Čuvaj se, možda je miniran.

Slobodan ne obrati pažnju na to i okrete ručicu. S one strane se javio ženski glas. Slobodan reče strogo:

— Ovde ustaška posada u Cerniku. Molim skopčajte me s ustaškim satnikom Perom Pavčićem.

— Odmah, budite na liniji.

Prođe neko vreme dok u slušalici ne zazuja, a onda se začu:

— Spremni! Satnik Pavčić.

Slobodan mirno odgovori:

— Smrt fašizmu! Govori komesar Osamnaeste slavonske brigade Milan Tomić Slobodan, rodom iz Šumetlice.

Tajac. Slobodan nastavi:

— Govorim iz Cernika, iz vašeg bunkera. Odavde polazimo na Gradišku... A sada jedno upozorenje Vama: pošto ste Vi lično ubili moga oca, molim Vas čekajte me, u protivnom nastojaću da Vas svakako pronađem.

Rekavši to, Slobodan spusti slušalicu.

Kasno u noć Slobodan je napustio Cernik, i za kratko vreme ušao sa bataljonom u sastav brigade koja je kretala na akciju na prugu. Kada je prišao Karauli i javio mu se, ovaj ga je čvrsto zagrlio:

— Brinuo sam se mnogo za sve vas.

— Nije bilo baš lako. Ali isplatilo se — odgovori Slobodan. — Možemo reći da smo likvidirali još jedno uporište — Cernik, a i skladište nije bilo prazno.

Te noći je Osamnaesta brigada sačekala i uništila nemački voz i razorila železničku prugu između Nove Gradiške i Kapele.

Zadatak je glasio: u šumi Dolcu, prema selu Vranovcima, organizovati zasedu prema ovom rasporedu: dva bataljona da posednu kolski put severno od glavne komunikacije, a jedan južno od nje radi iznenadnog izvođenja udara u bok neprijateljeve kolone. Takav raspored je bio u stvari dubok »vatreni džak«, u koji je trebalo pustiti satniju ustaša koja je u jutarnjim časovima dolazila iz Slavenskog Broda.

Sedamnaesti je januar, četiri časa izjutra. Januarska noć je pritisla Osamnaestu, njene borce i starešine, koji su na svojim mestima budni i spremni. Bilo je već mnogo takvih situacija, mnogo zaseda, ali bez obzira na to — svaki doživljaj je nov. Čoveka potresa svaki šum, svaka ga senka uzbuđuje, pa pošto u magnovenju shvati svoj položaj napreže uši i vid i — čeka Prsti čvršće prigrle oružje, lepe se za čelik, telo se

više pribija snežnoj zemlji. Neizvesnost raste sve dok susedni borac tiho ne nago vesti svoje prisustvo, dok nečim ne potvrdi da nije zaspao, da nije ostao. To smiruje borce, bodri ih, čini čvršćim i sigurnijim. I lakše se odoleva studeni. Covek pobeđuje samog sebe.

U tim trenucima čovek ima o čemu i da razmišlja. Koliko pre deset dana bili su stotinu kilometara daleko: oko Gradiške, Novske, Okučana, na padinama Psunja. Sada, kao u jednom skoku, obreli su se kod Broda, u podnožju Dilja. Opet uz prugu. Uz taj tamni nasip kojim tutnje vozovi, transporti na zapad, na istok, neprekidno — danju i noću. I kao da neprijatelju ništa ne smeta to što lokomotive i vagoni lete u vazduh.

I ova zaseda Osamnaeste samo je deo sinhronizovane akcije Dvanaeste divizije na komunikaciju. Brodska brigada sačekuje transport kod sela Sapci, a Osamnaesta će jednovremeno uništiti neprijatelja za koga se zna da će naići, ali će preprečiti put i svakoj drugoj koloni koja bi iz Broda krenula prema Saplama. Zato je ispred položaja Osamnaeste postavljeno i minsko polje — ako bi naišli tenkovi.

Okolo osam časova su prednji delovi zasede zapazili u zaleđenoj izmaglici kako se nekoliko prilika sporo približava. Prilazile su sve bliže i postepeno ulazile u »vatreni džak«. To je bila patrola. Prošli su pored boraca u zasedi. Propušteni su. Odmah potom čuo se zvuk motora. Iz magle je izronio jedan, a ubrzo za njim drugi kamion.

To je bila ta satnija. Još samo koji trenutak... Prosuo se plotun. Kao da su se odjednom srušile stotine gromova tako se mrtvo jutro pretvori u pakao.

Prvi bataljon je odmah krenuo na juriš na ustaše koje su poiskakale i pokušale da se brane ili da beže. Ali šta je to? U jeci prasaka i rafala čulo se mumljanje drugih motora, a odmah zatim s tog pravca šumu

ošinuše neprekidni mitraljeski rafali i topovske granate.

Tenkovi...

Pomalo iznenađen, Prvi bataljon se povlači s puta da bi zauzeo bolji položaj. Tenkovi prilaze sve bliže. Oni su već dosta jada naneli Osamnaestoj. Kao bube mile putem kroz šumu, ne staju pred vatrom. Ali tu su mine.

Prolomi se eksplozija, i čelni tenk u blesku vatre, snega i crnog dima, odskočivši, stade. Zakrčio je put ostalima. Tenk koji je bio pozadi njega povećao brzinu i približi se oštećenom tenku nastojeći da ga izvuče.

Tim trenutkom se koriste artiljerci proti vtenkovskog voda Osamnaeste. Ukazala im se prilika da pokažu šta znaju. I pokazali su: sa osam granata pogodili su četiri tenka, od kojih se jedan pretvorio u buktinju.

Neprijatelju je ubrzo došlo novo pojačanje iz Broda. Pritisak na brigadu se povećao. Posle jednočasovne borbe naredeno je da se borci povuku u baze. I Brodska brigada se povukla s pruge.

Uspeh protivtenkovaca je oduševio sve borce brigade. Jer u ranijim borbama su najteži okršaji bili oni u kojima je neprijatelj nastupao tenkovima. Gubici koje je brigada pretrpela od tenkova kod Orahovice i Okučana bili su senka koja je stalno pratila borce.

Akcija kod sela Vranovaca bila je i politički značajna, jer je odjeknula narodom toga kraja. Dva dana pre toga nemačke jedinice su do temelja spalile hrvatsko selo Korduševce i popalile ili poharale mnoge kuće u selima Sušnjevcima, Vrhovini i Klokočeviku, koja su takođe naseljena isključivo hrvatskim življem. Pošto je akcija Osamnaeste usledila nakon tog razbojništva, narod je verovao da je ona preduzeta radi odmazde protiv okupatora.

Kada je brigada prolazila kroz ta popaljena sela narod ju je oduševljeno dočekivao i pozdravljao. Tada je prvi put stanovništvo tog kraja videlo tako veliku partizansku formaciju kao što je brigada...

Na raskrsnici kod ulaza u selo Široko Polje, desetak kilometara udaljenom od Đakova, stražari jedan ustaša. Nije bio spokojan: šeta pa zastane, ali netremice gleda na put koji vodi prema Osijeku. U obližnjem dvorištu oglasi se petao. Znači u selu ima života. U vazduhu se oseća miris balege i šaše, a stubovi dima dižu se iznad krovova prema nebu.

Ustaša stade i oslušnu. Nije se prevario: čuo se zvuk motora. On stisnu zube, a kolena mu kleknuše. Ugledao je autobus, koji mu se sve više približavao. Iza autobusa je video i putnički automobil. Kada su mu se vozila približila, diže ruku. Iz putničkog automobila se promoli glava ustaškog satnika.

— Gospodine satniče, molim da skrenete levo, napred je put prekopan. Prvom ulicom krenite desno i ponovo ćete izbiti na cestu.

Satnik ga je neko vreme posmatrao, podozrivo i prezrivo, pa onda uvuče glavu i reče šoferu da krene levo.

Autobus i automobil skrenuše u pokraj nu ulicu. Tek što su prešli stotinak metara ponovo stadoše. Nasred puta bile su »ustaše« s mitraljezima, a počеше da izlaze iz kuća. Ali kada su putnici u autobusu malo bolje pogledali lepo su videli crvene petokrake na kapama onih koji su ih presreli.

Nije se imalo kud. Pružati otpor — bila je besmislica. Izlazili su jedan po jedan. Partizani, tj. borci Drugog i Trećeg bataljona Osamnaeste, sasvim »pristojno« su ih prihvatili. Za satnika, jednog ustaškog tabornika i devet ustaša rat je bio završen.

Ali tu priči nije bio kraj. Prema obaveštenjima, trebalo je da naiđu i dva kamiona sa gestapovcima. To što su se oni pojavili nešto docnije bila je sretna

okolnost. Ko zna kako bi sve ispalo da su naišli zajedno. Zato njih nije ni dočekaao ustaša na raskrsnici. Ostavljeno im je da idu putem kojim su i naumili, pa dokle stignu. A stigli su nešto malo dalje, do nekoliko mina postavljenih na putu. Eksplozije i nekoliko rafala bili su dovoljni da četrnaest gestapovaca na tom mestu završe.

Najzad, bilo je pravo da Osamnaesta jednom na tako lak način postigne značajan uspeh.

... Treća četa Drugog bataljona je prikovana za zemlju. Ravnica, nigde zaklona, a plamen osvetljava snežnu površinu, tako da se jasno vidi svaki čovek, kao crna mrlja

Nekoliko stotina metara napred crni se nasip. Po njemu se razvukao transportni voz, tamna masa zauzeta eksplozijom mine. Razorena lokomotiva pišti, iz nje se dižu oblaci pare. Iz jednog dela kompozicije štrči u nebo plameni stub. Sa zapaljene cisterne vatra se prenosi na vagone, u kojima eksplodira municija.

Otvorene platforme vagona krcate su tenkovima i brzometnim topovima — flakovima koji bljuju vatru tako da se čini da odatle lete milijarde varnica na streljački stroj brigade.

Sada, kada se beskonačno tanka nit provlači između života i smrti tih ljudi rasutih po snegu i sam komandir oseća kolika je njegova odgovornost. Oseća da se od njega očekuje sve, da je sudbina svakog njegovog čoveka u njegovim rukama.

Njegovo ime je Jovo Saratlija. On je komandir Treće čete Drugog bataljona.

Jovo leži, pribija glavu uz zemlju, drag mu je život. Mlad je. Nije mu još ni dvadeseta. Prolaze sekundi. Vatra iz f lako va dovodi čoveka na ivicu bezumlja.

Na crnom snegu se uspravlja jedna senka. Prolemi se neprirodan uzvik od kojeg čoveku podilazi jeza:

— Drugovi, juriš za mnom ..

Glas Jove Saratlje je delovao kao kakva magična snaga. Četa — to sada više nisu bili razbijeni, izgubljeni ljudi koji svakog trenutka očekuju da ih pogodi metak, već borbena jedinica koju su u celinu povezali glas i tamna prilika njihovog neustrašivog komandira.

— Juriš, drugovi, za mno ...

Zgrčen, Jova je posrnuo, baš kao da se o nešto spotakao. Glas je zamro.

Jovo Saratlja, komandir čete, ležao je nepomičan, zgrčen, s licem zarivenim u sneg i natopljenim svežom krvlju.

To je bilo u noć 17. marta 1944. godine na glavnoj pruzi Zagreb — Beograd, između sela Andrijevice i Starog Topolja. Osamnaesta je dobila zadatak da te noći napadne transportni voz krcat ljudima i oružjem, voz koji se kretao na Istočni front. Prethodno je minirana pruga, a bataljoni su zauzeli položaje nedaleko od nje. Mine su postavljene između Prvog i Drugog bataljona.

Bataljoni su poseli položaje čim se spustila noć. Posle tročasovnog iščekivanja naišao je nemački transport koji se kretao ka Vinkovcima. Voz je sačinjavala kompozicija od osamdesetčetiri vagona. U putničkim vagonima je bila vojska ali je najviše bilo teretnih vagona na čijim su otvorenim platformama bili tenkovi, oklopna kola, artiljerijska oruđa, kamioni. Zatim, tu su bile cisterne sa benzinom i vagoni puni artiljerijske i druge municije. Cela kompozicija je bila ojačana sa nekoliko oklopnih vagona, koji su duž nje bili raspoređeni.

Zbog učestalih diverzija na toj pruzi, i to baš na ovom delu, kompozicija se kretala polagano. Kao da su Nemci očekivali napad. Čak su posade tenkova bile u tenkovima, a posluga oruđa — za mitraljezima i brzometnim topovima.

Kada je voz naišao na minirani deo pruge diverzanti su aktivirali eksploziv. Prolomila se snažna detonacija. Lokomotiva i nekoliko vagona odleteli su u vazduh. U istom trenutku Osamnaesta je otvorila vatru iz svih oruđa. Borac Vlajko Alajković je iz svog ručnog bacača pogodio cisternu sa gorivom. Ponovo je odjeknula eksplozija, i uvis je suknuo veliki stub plamena. Eksplozirala je municija. Zemlja je drhtala, a noć se pretvorila u usijanje.

Neprijatelj se nije dao. Tek što su mine pod vozom eksplodirale na streljački stroj brigade se sručila paklena vatra iz mitraljeza i topova iz tenkova i vagona. Vatra iz flakova bila je najubistvenija. Brigada je prikovana za zemlju.

Nikakav prasak, ni zujanje metaka, ni fijuk granata ne može u borbi da nadjača stradalnički krik smrtno pogodenog čoveka. Za trenutak je svako zauzet sobom. Oseća da će i on biti pogoden, sada, za koji časak .. Sada, ovog trenutka ...

Krv se leđi u žilama, glava rije, instinktivno traži zaklon, prsti grebu po smrznutom snegu, čovek bi u zemlju. Ali ne može se ... A unaokolo pakao.

Tada se, eto, podigao komandir Treće čete Jovo Saratlija.

Njegov herojski podvig nije pomogao. Jurišati značilo je ići u sigurnu smrt.

Iako akcija Osamnaeste nije potpuno uspeła, borbeni rezultati koje je postigla te noći bili su značajni: uništene su dve lokomotive, zapaljeno 60 vagona, dve cisterne i 6 vagona municije. O tome koliko je Nemaca poginulo ništa se nije moglo saznati, ali se može pretpostaviti da taj broj nije bio mali.

I Osamnaesta se »odužila« u toj akciji: poginulo je osam drugova, među kojima i komandir Treće čete Drugog bataljona Jovo Saratlija.

Kada se brigada počela povlačiti herojsko držanje su ispoljile nišandžije teškog mitraljeza Joco Ratko-

vić i Mato Golić iz Drugog bataljona: iako im je neprijatelj prišao na desetak metara, oni su neprekidno otvarali vatru i nisu napustili položaj dok streljački stroj nije bio obezbeđen.

U izveštaju koji je iz divizije poslat štabu Šestog korpusa o toj akciji pored ostalog je stajalo ovo:

»... Komandir III čete drug Jovo Saratlija, koji zaslužuje najvišu pohvalu koja se može dati narodnom borcu za ovaj smjeli požrtvovani podvig, koji je on dao u ovoj džinovskoj borbi unatoč nadmoći neprijateljske vatre, on pokušava vršiti juriš da postigne cilj koji je pred njega i njegovu četvu bio postavljen. U tom smjelom junačkom naletu poginuo je Saratlija Jovo vičući: »Drugovi, juriš, da spriječimo i olakšamo teret našim drugovima za koje se ova municija vozi«; 3) bolničar II bataljona XVIII brigade drug Sabo Josip, koji je pod najvećom mitraljeskom i artiljerijskom vatrom, vršeći savjesno svoju dužnost, služeći za primjer svima ostalima bolničarima i bolničarkama, izvukao tri ranjena druga preko 500 metara čistog terena, bez ikakvog zaklona«.

U OFANZIVI

*Pala je Slatina — Nemio ishod u Đurđenovcu —
Majska oluja — Zaboravljen na hrastu — Pogibija
komandira jurišnika i zaštitnika — Pala je glava
brigade — Karaulin pogreb*

April. Usled pomeranja frontova na zapadu i istoku, i naglog narastanja snaga NOV Jugoslavije, fašističke trupe su se intenzivno kretale vitalnim jugoslovenskim komunikacijama. To se najviše zapažalo na glavnoj balkanskoj magistrali Beograd — Zagreb, ali i na podravskim komunikacijama koje su bile bliže Istočnom frontu. Putevima pored Drave su ka Mađarskoj neprekidno strujali konvoji trupa Vermahta.

Štab Šestog korpusa je u takvoj situaciji postavio svojim brigadama i odredima ove zadatke: likvidirati najvažnija uporišta u Podravini i onemogućiti saobraćaj na podravskim komunikacijama, čime će se ugroziti neposredno zaleđe balkanskog odseka prema Istočnom frontu ...

Tako su počeli bitka za srednju Podravinu i izlazak slavonskih jedinica na mađarsku granicu.

U tom poduhvatu trebalo je, prema planu štaba Šestog korpusa likvidirati pre svega uporišta Podravsku Slatinu, Cačince i Đurđenovac. Neprijatelj je nastojao da Podravsku Slatinu učini stabilnim i sigurnim osloncem radi kontrole velikog dela Podravine i Brđanske (severni obronci Papuka i Psunja).

Dvanaesta slavonska brigada je šestog decembra 1942. godine napala to uporište i prodrla u njega (to je bilo njeno vatreno krštenje). Neprijatelj je zbog toga još više pažnje poklonio Podravskoj Slatini. Ali kako je narodnooslobodilački pokret u Slavoniji bivao sve jači, a pojedina uporišta postajala sve izolovanija, i Podravska Slatina je vremenom postala gotovo jedina veza između Našica i Virovitice.

Neprijatelj je Podravsku Slatinu morao braniti zato što je to bilo značajno sresko mesto, što su njemu gravitirala mnoga sela i varošice na tom području, pa bi se njegovim porazom u Slatini ili napuštanjem tog uporišta veoma mnogo vojnički izgubilo a izgubio bi se i politički prestiž i smanjili bi se ekonomski potencijali njegovi.

Napad na Slatinu izvodila je Brodska brigada. Osamnaesta je držala zasedu na pravcima koji su prema Slatini vodili od Donjeg Miholjca, tj. od mađarske granice.

Dok je u Slatini tutnjalo, dok se vodila borba za svaku kuću sa vrlo svirepim i dobro utvrđenim neprijateljem, s neprijateljem koji je zapao, tako reći, u bezizlazan položaj, protivnik je iz svih okolnih uporišta pohitao da pomogne posadi opkoljenoj u Podravskoj Slatini.

Četvrtog aprila oko 8 časova na Osamnaestu su naišli delovi 18. ustaške bojne iz Našica, 16. ustaške bojne iz Đurđenovca i jedna ustaška bojna iz Osijeka. Tri kolone iz tri različita pravca.

Najžešća borba se razvila 5. aprila na položaju Četvrtog bataljona, koji je obezbeđivao pravac Moslavina — Čadavica.

Pošto su mu stigla pojačanja neprijatelj istog dana izvodi nov napad. Iz čete koja je primila udarac već u prvom naletu poginulo je devet boraca i sedam je ranjeno. To je uzdrmalo borbeni stroj, pa je došlo do povlačenja. Zapazivši to, ustaše brzo iskorišćavaju

situaciju i kod pustare Jarica prebacuje na levu obalu Voćin-potoka oko pedeset njihovih ljudi. Taj je mostobran bio jak, te uprkos nastojanjima brigade nije mogao biti likvidiran, i to najviše zbog toga što je nedostajalo teško oružje.

Sutradan su ustaše usmerile jaku artiljerijsku i minobacačku vatru na partizanske jedinice i svom snagom napale Četvrti bataljon. Pošto je borcima ponestalo municije, naređeno je da se povlače. Uprkos tome što je uporno pokušavao da prodre na položajima ostalih bataljona, neprijatelj u tome nije uspeo.

Dok su trajale te borbe na položajima Osamnaeste, Brodska brigada je likvidirala uporište u Podravskoj Slatini. Time je neprijatelju zadat osetan udarac: pretrpeo je teške gubitke, a Slatina je u njegovom sistemu odbrane prestala da bude ono što je bila.

Ono što je Slatina bila za šire područje Podravine to je Đurđenovac bio kao veza između Našica i Podravske Slatine. Kada se pripremao napad na Đurđenovac pretpostavljalo se da je posle pada Slatine moral ustaša potkopan i da u tom uporištu neće pružiti značajniji otpor. Sem toga, smatralo se da će nakon pada Đurđenovca biti oslobođena i mnoga okolna sela, čime bi neprijatelju bio zadat vojnički, politički i ekonomski udarac, a time bi se još više pogoršao njegov položaj u Slavoniji.

U Đurđenovcu je bilo oko četiri stotine ustaša iz 16. jurišne bojne, 32 žandara i 300 Rusa — belogardejaca, a povremeno je noću u uporište stizalo pojačanje od oko 150 feldžandara iz Našica. Sistem odbrane se sastojao od zidanih bunkera i utvrđenih zgrada.

Likvidacija uporišta je poverena Osamnaestoj brigadi. Njen osnovni zadatak je bio da u mesto prodre s nekoliko pravaca, da razdvoji glavne otporne tačke i pređe na njihovo postepeno uništavanje. Da

bi Osamnaesta obavila zadatak što uspešnije bila su joj pridata teška oruđa i znatne količine eksploziva. Bilo je predviđeno da napad počne dvadeset prvog aprila u 23 časa.

Ali ratna sreća je varljiva. Teško da je ikada jedna jedinica postizala samo pobeđe, uspehe. Borba donosi i gorčinu — poraze, neprijatna iznenađenja. Za to ima više uzroka počev od slabog predviđanja i procene situacije ili nepotpunosti podataka, pa do grubih grešaka zbog nemarnosti ili nesposobnosti rukovodilaca. Na žalost, nešto od toga se desilo Osamnaestoj u Đurđenovcu.

Dok su jedne jedinice zaposele položaje na vreme i počele napad na dati znak, druge su to učinile čak nekoliko sati kasnije. Samim tim je snagama u uporištu omogućeno da lakše odole prvom naletu i da sasvim srede odbranu, čak i da uzmu i inicijativu u svoje ruke. Kako je do toga došlo?

Iako su u zapovesti o napadu tačno bili određeni pravac kretanja, mesto polaznog položaja i zadaci svakog bataljona, komandant Trećeg bataljona je na svoju ruku promenio pravac kretanja. Posledica — bataljon je lutao nekoliko sati dok nije izišao na položaj određen za napad. Zatim, na pruži uskog koloseka od Donjeg Miholjca se pojavio oklopni voz. Iz njega je deo jedinica obasut snažnom bočnom vatom. To je unelo pometnju u borbeni stroj. Bilo je i neorganizovanog povlačenja. Da nevolja bude veća, na mestu na kom se pojavio oklopni voz teren je bio potpuno otvoren i teško je bilo na brzinu organizovati bilo kakvu akciju. Zbog svega toga je napad jenjavao dok se nije odustalo od njega.

Akcija na Đurđenovac nije uspela. U biografiju Osamnaeste brigade ona je upisana kao ozbiljan neuspeh. Njeni borci i rukovodioci su želeli da što pre zaborave »slučaj Đurđenovac«, to jest da budućim borbenim dejstvima povrate poverenje.

Ofanzivna dejstva Šestog korpusa u Podravini uznemirila su neprijatelja. Jer to više nisu bili povremeni napadi na uporišta, ili pojedinačni prodori u dubinu neoslobođene teritorije, nakon čega bi se partizanske jedinice povukle. Naprotiv. Brigade su stalno bile u ofanzivi. Zbog toga neprijatelj preduzima novu ofanzivu. Namera mu je da razbije jedinice Šestog korpusa i ovlada slobodnom teritorijom Slavonije.

Ta je ofanziva počela krajem aprila, a dobila je šifrovani naziv »Ungewiter« (Oluja). U operaciji su učestvovali delovi 42. nemačke lovačke divizije i jednog policijskog puka, delovi 4. domobranskog gorskog zdruga i 6. lovačke pukovnije, 2. ustaška bojna brzog zdruga, 16. ustaška bojna i ustaško-domobranske snage iz Podravske Slatine i Virovitice.

Neprijatelj je krenuo u napad iz Slavenskog Broda, Našica, Podravske Slatine, Virovitice, Daruvara, Pakraca, Nove Gradiške i Slavonske Požege. Kao i ranije, planirao je da koncentričnim nastupanjem sa kružne osnove opkoli slavonske jedinice i da ih u obruču uništi.

Ofanziva nije iznenadila jedinice Šestog korpusa, jer se raspolagalo pouzdanim obaveštenjima o tome da se prilično dugo priprema takva operacija. Nedeljama je neprijatelj dovlačio trupe i ratni materijal u navedena uporišta.

Posle prvih pokreta bilo je jasno da je neprijatelj nameravao da pored postizanja vojnih ciljeva uništi ekonomsku osnovu narodnooslobodilačkog pokreta na tom području. Jer on je brutalnije nego ikada pre uništavao sela, masovno ubijao narod, palio sve pred sobom, jednom rečju — ekspedicija je sprovođila u život taktiku »spaljene zemlje«. To je značilo da onde kuda prođu njegove snage ne sme ostati ništa drugo do zgarišta i pustoši. U skladu s tim planom, već krajem aprila su bila potpuno popaljena

sela Voćin, Bokane, Macute, Ceralije i Drenovac — najpoznatije partizanske baze i uporišta na Papuku.

Pošto je of anzi va počela neposredno nakon nespelog napada Osamnaeste na Đurđenovac, njeni bataljoni su se počeli povlačiti prema vrhovima Papuka i Psunja. Sa brigadom je išlo oko 2.000 ljudi, žena i dece iz toga kraja, koji su napustili svoje kuće i svoja sela i pobjegli od neprijatelja. Taj narod je otežavao položaj brigade, jer ga je trebalo braniti i 0 njemu se starati. Sem toga, time je manevarska sposobnost Osamnaeste bila ograničena. Ali taj zadatak nije teško padao Osamnaestoj, jer su njene veze s tim dragim ljudima i selima, koji su je uvek toplo i nesebično primali, bile neraskidive.

Iako je uveliko bilo nastupilo proleće, vreme nije bilo naklonjeno partizanskim jedinicama. Bilo je hladno, kiša je neprekidno pratila kolonu, a tih dana su vrhovi Papuka, Psunja i Babje gore osvanjivali 1 pod snegom.

Ponovo su nastupili teški dani. Jedinicama i zbegovima su sve češće stizale vesti o tome da neprijatelj čini strahovita zverstva, osobito ustaše, nad nedužnim stanovništvom. Tužne su bile i vesti o sudbini zarobljenih partizana i uhvaćenih ranjenika. Posebno je teško primljena vest u Dvanaestoj diviziji o tragediji koja je zadesila izviđačku desetinu Trećeg bataljona Osiječke brigade.

Ta se desetina, zajedno sa informativnim oficirskom bataljona Nikolom Dozetom, dvadeset osmog aprila zadesila na izviđačkom zadatku u selu Vetovu. Cela jedinica se smestila u neku kuću, a postavljen je samo jedan stražar, i to na popriličnoj udaljenosti od kuće.

Izdajnik je javio ustašama da su u selu partizani i pokazao im put do izviđača. Tako su ustaše uspele da se prikrađu, i ubiju stražara i opkole kuću. Nije bilo nikakvog izgleda za spas, ostalo je — boriti se

do poslednjeg metka i poslednjeg daha. Ustaše su pozvale izviđače da se predaju, pa im se, navodno, ništa neće desiti. Borci su bili lakomisleni: poverovali su i izišli. Ustaše su ih zverski poubijale na licu mesta. Sve do jednog.

Još jednom se potvrdilo partizansko nepisano pravilo: bolje je umreti nego neprijatelju živ pasti u ruke.

Upravo to se desilo u Drugom bataljonu Osamnaeste za vreme borbi kod Zabrdskog Tisovca na Psunju. Pošto je neprijatelj nadirao sa svih strana u dubinu oslobođene teritorije, štab divizije je poverio Osamnaestoj zadatak da se s Papuka prebaci na sektor Vučjaka i Kamenskog Vučjaka i da napadne neprijatelja koji je bio na grebenu Gredine. Namera štaba Dvanaeste divizije je bila da Osamnaesta brigada i Osiječka brigada odbace neprijatelja i očiste put Kamensko — Zvečevo, a zatim da se prebace na Ravnu goru.

U toku izvršenja tog zadatka Osamnaesta je vodila tešku borbu kod sela Cikote. Drugi bataljon, koji je bio nedaleko od sela Zabrdskog Tisovca, krivicom štaba bataljona (nije organizovao izvidanje i obaveštavanje) bio je iznenađen. Razvila se ogorčena borba. Sve se razvijalo nepovoljno po partizane. Prvo, neprijatelj je uspeo da zauzme komoru Prvog i Drugog bataljona, a onda je jednim pogotkom mine uništen teški mitraljez Drugog bataljona, koji je sa dominantnog mesta kontrolisao ceo položaj i zadržavao ustaše.

Dok se taj bataljon prebacivao s jednog položaja na drugi, na brisanom prostoru je ranjeno nekoliko drugova. Uprkos žestokoj vatri, dva borca su se vratila i pokušala da izvuku jednog ranjenika, ali su tada i sami teško ranjeni. Jedan od njih u obe noge. Ustaše su prilazile sve bliže. Više nije bilo mogućnosti za to da se ranjeni drug izvuče. On je gađao iz svoje

puške dok je imao municije, a posle je ostao potpuno bespomoćan. Kada su mu krvoločne ustaše prišle na nekoliko metara urlajući: »Uхватite ga živog, živog...« i kada je izgledalo da će ga se dočepati — hrabri partizan je izvukao iz džepa britvu i sebi prezeo grlo.

Osamnaesta se sredinom maja prebacila na sektor Orahovice. Tu se sukobila s neprijateljem koji je iz Našica preko Feričanaca, potpomognut tenkovima, nadržao ka Orahovici. Zadatak Osamnaeste je bio da prepreči put neprijatelju, pa je na jednom mestu više Orahovice njen Treći bataljon postavio zasedu. Put je prekopan i postavljen je osmatrač koji je trebalo da javi o nailasku kolone.

Komandant bataljona Milan Valentić je za osmatrača odredio svog kurira Miju Miletića Malog. Miji je potpuno odgovarao taj partizanski nadimak, jer je sa svojih šesnaest godina sada bio gotovo i najmanji i najmlađi borac u brigadi. Ali bio je vrlo okretan, bistar i hrabar partizan. Valentić mu je rekao:

— Mali, vidiš li onaj hrast? On je poprilično visok, a ti si spretan. S njega ćeš moći dobro da kontrolišeš put, pa kad šta primetiš — a ti vikni. Kad te pozovem brzo siđi.

Za tren oka se Mali popeo u krošnju hrasta i zauzeo dobar položaj. Vreme je prolazilo. Svi su bili na svojim mestima — spremni da dočekaju kolonu. Posle poduzetog čekanja sa hrasta se ču povik:

— Dolaze tenkovi ...

Posle nekoliko minuta čulo se brujanje, a potom se iza jedne okuke pojavio prvi tenk. Za njim drugi. Borci bataljona su ih pustili da pridu bliže, a zatim su otvorili vatru. Nišandžija na protivtenkovskoj pušci gađao je u gusenice. Međutim, tenkovi se nisu zaustavljali. Prvi se zaustavio baš kraj hrasta, jer je nešto dalje bio prekopan put. Zatim se počeo vraćati, ali je odjednom stao i počeo da se vrti ukrug. Bio je

oštećen. Komandant bataljona Milan Valentić se u tom trenutku priseti da Mali još nije sišao sa hrasta. Počeo je da viče:

— Mali, dolazi ovamo, vrag te odnio.

Čuvši glas svog komandanta, Mali se počeo vešto spuštati. Borci su prestali da gađaju. Sa zebnjom su očekivali šta će biti. Mali je skočio na metar — dva od tenka, i to u mrtvi ugao, tako da ga nisu primećivali, niti su otvarali vatru na njega. U nekoliko skokova Mali se dohvatio zaklona, preleteo preko brisanog prostora i gotovo uleteo u naručje komandanta Valentića. Radostan i uzbuđen, komandant upita:

— Sto ti, Mali, nisi sišao kad su tenkovi naišli? Mogao si glavu da izgubiš na glup način.

— E, družo komandante, — odgovori Mali — ti si meni naredio da se popnem i da osmatram, ali mi nisi rekao da sidem. A ja bez tvog naređenja nisam smeo ...

Of anzi va je prošla, neprijatelj se povukao u uporišta, narod se vraćao u popaljena sela. Život na oslobođenoj teritoriji se postepeno normalizovao, zalečivale su se rane, a brigade su već bile spremne da uzvrate udarac. Bile su pred izvršavanjem novih akcija.

Poslednjih dana maja Dvanaesta divizija je na glavnoj pruzi Zagreb — Beograd, na sektoru Stari Perkovci — Striživojna. Brigade te divizije, među njima i Osamnaesta, pripremale su se za diverzantsku akciju. Glavni zadatak je i ovog puta dobila Osamnaesta brigada. Trebalo je da sačeka i uništi oklopni voz koji tuda bude naišao.

Dvadeset devetog maja rano ujutru prema Zagrebu je išao transportni voz sa oko osamdeset vagona. Mina je bila dobro postavljena, te su lokomotiva i nekoliko vagona uništeni ili onesposobljeni.

I toga dana je neprijatelj pružao žestok otpor. Pošto je tu bio brisani prostor, teren bez ikakvog

zaklona, bilo je teško domoći se dragocenog ratnog materijala.

Uprkos kiši mitraljeskih rafala, kao u svoje vreme Jovo Saratlija, digao se komandir Prve čete Trećeg bataljona Nebojša Mišćević i poveo četvu na juriš. Četa je uspela da se prebaci preko pruge, to jest s druge strane voza. Zbog toga je neprijatelja uhvatila panika, te je prestao da pruža otpor, ali, na žalost, Mišćević je izgubio život. Pao je odmah kada su se prebacili preko nasipa.

Borci brigade su odmah počeli da izvlače plen. Posada je bila u putničkim vagonima. Kompoziciju je, pored tih vagona, sačinjavalo sedam vagona kratkih mitraljezima i drugim oružjem, dva vagona sa opremom i pedeset vagona u kojima su bili kamioni, sanitetski materijal i municija. Ali kada se tome niko nije nadao prugom od Slavenskog Broda se privukao oklopni voz, a odmah posle njega i drugi, i to od Vinkovaca. Oni su uspeli da se približe Osamnaestoj zato što su se borci i starešine bili zabavili oko izvlačenja plena i zbog toga što se Dvanaesta brigada bez ičijeg naređenja pre vremena povukla a da nije prugu prekinula.

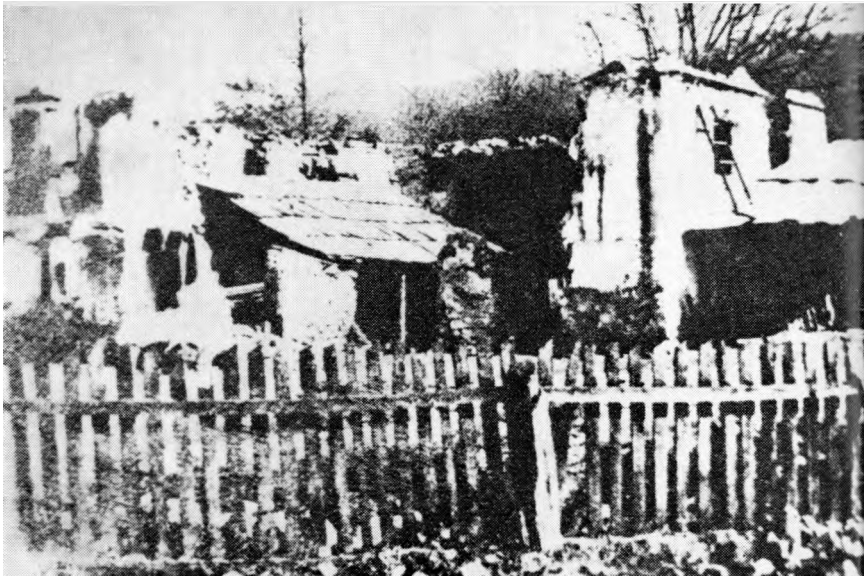
Iz oklopnih vagona neprijatelj je žestokom vatrom obasuo Osamnaestu i za tili čas izbacio iz njenog stroja više od šezdeset boraca.

Najveće gubitke brigada je pretrpela prilikom povlačenja preko brisanog prostora. Iz oklopnih vozova je sipala uraganska unakrsna vatra. Gubici bi bili još porazniji da se pred ustaše i Nemce, koji su počeli da izlaze iz vagona i da jurišaju na brigadu, nije isprečio komandir Aleksa Dardić: on je zaustavio svoju četvu i obrazovao neprelaznu zaštitnicu. Kada je neprijatelj bio nadomak njegovog položaja borcima je naredio da se postepeno povlače, ali je on ostao i mitraljezom štitio drugove dok se nije i poslednji povukao. Aleksa je tu teško ranjen, ali je uprkos tome

Deca iz slavonskih sela u zbegu za vreme neprijateljeve ofanzive na slobodnu teritoriju

Tragovi neprijateljeve ofanzive u ustaničkom selu Pušini

Život u zbegu na oslobođenoj teritoriji za vreme neprijateljeve ofanzive

tukao neprijatelja sve dok nije stalo njegovo srce i dok nije umukao njegov mitraljez.

Dardićev podvig je jedan od najvećih u istoriji Osamnaeste.

Nastavljajući ofanzivne akcije u junu, Osamnaesta učestvuje u napadu na uporište Bizovac, od Našica uspešno obezbeđuje likvidaciju uporišta u Podgoraču, a zatim sa ostalim jedinicama Dvanaeste divizije odlazi u Požešku kotlinu i na Dilj, gde ju je očekivao novi značajan zadatak. To je bila bitka za žetvu: ni zrna žita neprijatelju...

U borbama sa čerkeskim jedinicama Osamnaesta je pretrpela tragičan udarac. Prvog jula brigada je bila u selu Slobodnoj Vlasti nedaleko od Đakova. Štab brigade se smestio u kuću Bože Novakovića. Poslednji dani su bili teški. Čerkezi su navaljivali sa svih strana, najčešće potpomognuti tenkovima. Kod Levanjske Varoši neprijatelj je, uprkos teškim gubicima, tako uporno pokušavao da prodre kroz borbeni položaj brigade da je došlo do borbe prsa u prsa, do hvatanja za guše. Bio je to nemilosrdan, okrutan okršaj. Osamnaesta je razbila taj napad, a 70 Čerkeza je zarobljeno.

Sutradan Čerkezi preduzimaju novi napad od Paučja i sela Pake. Bataljoni su bili na položajima. Vodila se ogorčena borba. Za to vreme je komandant brigade Karaula izišao sa članovima štaba na jedan čuvik nedaleko od Novakovićeve kuće i dvogledom pratio borbu. Bilo je sparno, sunce je nemilice pržilo.

Okolo jedan čas posle podne dojurili su kuriri na konjima sa izveštajem da su kod Paučja Čerkezi probili položaj bataljona. Taj dolazak kurira bio je koban: njihovi su konji digli putem prašinu, a kako su se zaustavili u blizini crkvice Čerkezi su zaključili da je na tom mestu partizanski štab.

Ubrzo posle dolaska kurira ceo taj prostor je zasut paklenom vatrom iz bacača i topova. Gotovo

nijedan kvadratni metar zemljišta nije pošteđen mina ili granata.

Karaula i članovi štaba su jedva uspeli da se strmoglave do obližnjeg potoka, gde su pokušali da uhvate zaklon. Tek što je izdao naređenje kuririma o daljim dejstvima bataljona, jedna granata je eksplodirala pored njega na samom rubu potoka.

Komesar brigade Mato Jurčić, koji je na tu dužnost došao krajem maja, prvi je došao k sebi posle eksplozije. Oslepljen od nje, počeo je da doziva:

— Karaula... Karaula... gde si? Oslepeo sam.

Jurčić počeo da baulja ka mestu na kom je bio Karaula, koji se do maločas nalazio u neposrednoj blizini. Njegovi prsti napipaše telo bez života. Karaula je bio mrtav.

U »Vijestima«, listu Antifašističkog veća Hrvatske, 4. jula 1944. godine je donet ovaj in memoriam:

»Prvog srpnja ove godine poginuo je junačkom smrću drug Miljanović Nikola Karaula, poznati borac i komandant Osamnaeste brigade.

Drug Miljanović Nikola sin je herojskog sela Lisičine iz kojeg je već nekoliko desetina najboljih sinova dalo svoje živote za slobodu naše napaćene domovine.

Od prvog dana narodnog ustanka u Slavoniji, neustrašiv i odan borac, uvek u prvim redovima, drug Karaula je od čuvenog mitraljesca postao ljubljani komandant Osamnaeste brigade.

Poginuo je u borbi protiv »čerkeskog« ološa. Poginuo je boreći se za slobodu i braneći čast naših majki, sestara i kćeri.

Borci Osamnaeste brigade su zajedno sa borcima Dvanaeste brigade, razbivši »čerkesku« bandu, osvetili svog komandanta.

Smrću druga Miljanovića Nikole narodnooslobodilački pokret gubi vernog i odanog borca, narod

junačkog sina, borci omiljenog druga i dobrog rukovodioca«.

Tako se završio jedan životni put. Put revolucionara i ratnika. Njegov kratki život je bio svetao, plemenit, primeran.

Desetak kilometara od Voćina, na severnim padinama Papuka, u bukovim i hrastovim šumama nalazi se slavonsko selo Lisičine. Prvih dana oslobodilačkog rata u Lisičinama je bilo dvadesetak boraca za slobodu. Među njima je bio i Nikola Miljanović, koji je uzeo partizansko ime — Karaula.

I u staroj Jugoslaviji Lisičine su bile jedno od najrevolucionarnijih srpskih opozicionih sela u tom kraju. Za to je postojao razlog. Većina Lisičana, poznatih po kršnosti, bistrini i otresitosti, od davnina je u potrazi za radom i zaradom otišla u Ameriku, Francusku, Belgiju i druge zapadne zemlje. Tamo su se oni napajali naprednim idejama, upoznavali su se sa revolucionarima i borcima za socijalizam. I naučili strane jezike. S novim saznanjima vraćali su se u svoje rodne Lisičine. Režimski ljudi su gotovo sve njih smatrali komunistima.

U tom selu se 1914. godine rodio Karaula. U njemu je završio pet razreda osnovne škole. Bio je dobar i bistar đak. Među svojim vršnjacima bio je najveći i najsnažniji.

Kada mu je bilo dvanaest godina u svemu je mogao da se nosi s mladićima koji su imali dvadeset. Već tada se kretao među odraslima. Stupio je u ogranak Seljačkog kola, gde je ubrzo izabran i za predsednika. Zato što je bio druželjubiv i što je rano sazreo, bio je omiljen u celom selu.

Karaulin život je proticao mirno. Obrađivao je zemlju sa ocem i bratom sve do 1939. godine, kada je stupio u jugoslovensku vojsku na služanje vojnog roka.

Okupacija ga je zatekla u Sloveniji. Nije se predao, već je pešice, sa oružjem, došao u svoje selo. Tu je proveo prve dane okupacije. Ali nije trebalo mnogo pa da i on i ceo taj narod oseti kakva su vremena nastala. Jednoga dana je kolona nemačkih kamiona i motocikla stigla u Voćin. Po svim selima bile su izlepljene plakate kojima se stanovništvo upozoravalo na to da vlastima preda sve oružje, i to pod pretnjom smrću. Sada su došli da pokupe to oružje. Nemce su pratile ustaše.

Lisičani se nisu dali zaplašiti. Nekolicina njih, među njima i Nikola Miljanović, uzeli su oružje u šake i povukli se u šumu. Bilo je to pre napada Nemačke na Sovjetski Savez.

Malo-pomalo i glas o tom odmetništvu proširio se po celoj Brdanskoj. Karaula je osećao da je došlo vreme kada se postavlja pitanje — biti ili ne biti. Zato je formirao prvu grupu boraca, grupu od petnaest svojih seljana. Imali su i jedan puškomitraljez. On ga je nosio.

Koji mesec nakon toga u Staru Krivaju, selo između Đulovca i Lisičina, upalo je oko 200 ustaša. Opkolili su selo. Iz kuća su izvukli ljude i žene, vezali ih i poterali prema selu Kuzmi. Nameravali su da ih u jednoj šumi sve pobiju. Karaula je za to saznao. Odmah je odlučio da sa svojom grupom spreči zločin ustaša. U jednoj šumi kod sela Alaginca postavio je zasedu.

Kada su naišle ustaše razlegao se rafal iz Karaulinog puškomitraljeza. Posle kraćeg puškaranja ustaše su se razbežale ostavivši na poprištu petnaest leševa. Vezani ljudi iz Krivaje su oslobođeni. Neizmerno su zahvaljivali Karauli i njegovim borcima.

Taj događaj je odjeknuo u selima ispod Papuka. Počeli su da se pronose glasovi kako su šume pune partizana. Nikola je bio lucidna ličnost. Shvatio je da takav glas valja iskoristiti. Da bi potvrdio glasove o

mnogobrojnosti partizana, često je pribegavao lukavstvu. Svoje dve desetine znao bi postrojiti u kolonu po jedan na rubu šume, kraj nekog sela. Kada bi prvi borci iz jedne kolone prošli nekom čistinom, tako da ih vide iz sela, brzo bi ponovo zamicali u šumu i trčali na začelje druge desetine koja se kretala za prvom. Tako su ljudi sticali utisak da koloni nema kraja.

Prolazili su meseci. Jedan okršaj je smenjivao drugi, otpor ustašama je bio sve žešći, a glas o Karauli i njegovoj grupi sve se više širio.

Krajem decembra 1941. godine održana je značajna partijska konferencija kraj sela Brusnika. Tada je donesena odluka o formiranju Papučko-krndijske čete. Odlučeno je i to da Karaula i njegovi borci uđu u sastav te čete kao njen treći vod.

Ubrzo posle svog formiranja Papučko-krndijska partizanska četa je vodila prvu veću borbu na Papuku.

Neprijatelj je preduzeo ofanzivu protiv partizana, a i da bi slomio u narodu svaku pomisao na ustanak. U njoj je učestvovalo nekoliko hiljada ustaša i domobrana. Računao je da će dubok sneg i hladnoća doпрineti tome da partizani budu brzo likvidirani.

Partizanska četa je na vreme zauzela borbeni položaj na Lomu, jednom od vrhova Papuka. U zoru su na snežnu površinu Loma počele da padaju granate ispaljene sa artiljerijskih vatrenih položaja koji su bili kraj sela Smuđa. Posle toga su se sa svih strana pojavile kolone domobrana, žandara i ustaša.

Narod brdanskih sela je sa zebnjom posmatrao kolonu. Strahovao je za svoje borce. Mnogi su mislili da se tolikoj sili ne može stati na put. Međutim... Uprkos tome što je bio dvadeset puta nadmoćniji, neprijatelj je pretrpeo neuspeh. Kada su domobrani došli pred prve partizanske položaje, borci su ih iznenadili vatrom iz puškomitraljeza. Tu je Karaula pokazao

koliko je hrabar. On je iz svog puškomitraljeza gađao iz stojećeg stava. Stalno je men'jao mesto. Na snežnim padinama su mrtvi ležali ustaše i domobrani. Petnaest neprijateljevih vojnika je zarobljeno, a ostale je studen nagnala da se vrate u Voćin. Iste noći Papučko-krndijska četa se preko Vučjaka prebacila na Ravnu goru.

U borbi na Lomu Karaula se srodio s puškomitraljezom. Pošto je bio visok gotovo dva metra i srazmerno visini razvijen, poigravao se tim oružjem kao puščicom. Od puškomitraljeza se nije odvajao ni onda kada je postao komandant bataljona. Ali zbog svoje razvijenosti Karaula je imao i nepravilnosti: za njega je bilo teško pronaći prikladno odelo, pogotovu obuću. Zato je često u šali govorio: »Moram da gađam najkršnije«.

Takav čovek i borac je postao komandant Osamnaeste brigade. I u njoj je završio životni put zauvek upisujući svoje ime i svoja dela u njenu istoriju.

Karaulino mrtvo telo je u selu Musićima bilo prekriveno belim čaršavom koji je probijala krv iz mnogobrojnih rana. Karaulina smrt je zbolela svakog borca brigade.

Štab brigade je odlučio da se Karaula prenese u Lisičine, njegovo rodno selo, i da se tamo sahrani. Valjalo je prevaliti dug put, preko Dilja i Krndije, preko Slavonije. Trebalo je odabrati jedinicu koja će izvršiti taj tužan zadatak. Izbor je pao na Jurišnu četvu, jednu od najboljih jedinica Osamnaeste brigade, četvu koju je Karaula najviše voleo i cenio.

Svi borci Jurišne čete su dobili za tu priliku nove uniforme, a oko levog rukava su nosili crni flor. Tužna povorka je krenula ispraćena počasnom salvom. Borci, komandiri i komandanti su bili nemi od tuge.

Komandir Jurišne čete je bila drugarica Milka Mikelić. U životu te nežne devojke to je bio teški trenutak. Jer Karaula je bio taj koji je omogućio da ona

kao nejak a i slabunjava devojčica bude primljena u Jurišnu čet u, i zahvaljujući njegovoj brizi i podršci ona se razvila u cenjenog rukovodioca. Zato je njoj i poverena jedinstvena dužnost: da, iako je žena, tako reći nestasala devojka, komandu je četom najodabranijih boraca poznate slavonske brigade i da izvršava najteže borbene zadatke.

Ne jednom je Karaula strogo korio Milku kada bi je zatekao da puši. Smatrao je da to štetno utiče na njeno zdravlje pošto je ona krhka i zato što je izložena izuzetnim naporima.

Pred mrtvog Karaulinog tela i ostali borci su se prisećali toga da je on u svojoj torbi, pored topografskih karata, izveštaja i knjiga, uvek nosio cigarete iako je bio nepušač i da je uvek imao šećera i bombona mada ih on nikada nije jeo. To je nosio za ranjene i iscrpene.

Posle dvodnevnog marša jurišna četa je stigla u selo Lisičine. Karaula je sahranjen nasred sela, pored svoje rodne kuće. Komandant Osamnaeste je postao njegov mlađi brat Savo Miljanović Jaran. (Nikola Miljanović Karaula je 1951. godine proglašen za Narodnog heroja Jugoslavije).

ČETRDESETA DIVIZIJA

*»Drugovi, čuvajte moj mitraljez« — »Živi jezik« iz
Podravske Slatine — Tenkovi su uneli pometnju —
Prepad kod Lađevaca — »Napustite sastanak, niste
dostojni člana Komunističke partije«*

U julu 1944. godine počelo je formiranje Četrdesete divizije NOV i PO Hrvatske. U njen sastav su ušle Osamnaesta i Omladinska brigada »Joža Vlahović«, a od 24. avgusta i Virovitička brigada. Divizija je u prvo vreme imala oko 2.200 ljudi: Srba 1.046, Hrvata 882, Mađara 169, Talijana 24, a ostali su bili pripadnici drugih nacionalnosti kojih ima u Slavoniji. Socijalni sastav je bio ovakav: 537 radnika, 1.430 seljaka, 50 intelektualaca, 94 nameštenika itd. Iz nacionalnog i socijalnog sastava se vidi da je narodnooslobodilačka borba obuhvatila sve slojeve stanovništva i da je narodnooslobodilački pokret bio zaista masovan.

Čim je formirana, divizija je krenula na izvršavanje krupnih zadataka. Predstojala je likvidacija nekoliko najčvršćih uporišta u Slavoniji.

Na zapadnoj strani Daruvarske kotline leži malo mesto Hercegovac. Malo po broju kuća i stanovnika, ono je bilo gotovo nepoznato do drugog svetskog rata, i bilo je uneto samo u vojne karte veće razmere. Ali u vreme narodnooslobodilačkog rata postalo je poznato u celoj Slavoniji i Moslavini: ono je u vojnom pogledu bilo značajna tačka onde gde se spajaju Slavonija i Moslavina. Onaj ko čvrsto drži Hercegovac

kao uporište u stvari kontroliše celu Daruvarsku kotlinu, sve puteve u njoj, i to u najvažnijem — centralnom delu. Eto zašto je neprijatelj već prvih dana okupacije učinio Hercegovac svojim snažnim osloncem za borbu protiv slavonskih i moslavačkih partizanskih jedinica. S druge strane, zato su partizanske snage u nekoliko navrata nastojale da likvidiraju to uporište. Jedinice Dvadeset osme slavonske divizije su dva puta napadale na Hercegovac, ali su se obe akcije završile neuspehom i to uz prilične gubitke. Neprijatelju su i prvi i drugi put iz svih okolnih garnizona pritekale u pomoć velike snage, tako da se od napada moralo odustajati.

Sada, krajem avgusta 1944, došao je red i na Osamnaestu brigadu i u napadu na Hercegovac trebalo je da pokaže svoje borbene kvalitete.

U uporištu su bile ove neprijateljeve snage: 1. bojna domobranske 1. gorske pukovnije i 7. četa 2. bojne domobranske 4. gorske pukovnije — ukupno 750 ljudi. Oni su bili naoružani sa tri protivtenkovska topa, četiri teška i osam lakih minobacača, deset teških mitraljeza, 28 puškomitraljeza i drugim automatskim oružjem. Već iz toga se videlo da je Hercegovac bio tvrd orah.

Tome valja dodati to da je neprijatelj posebnu pažnju posvetio organizovanju odbrane: izgradio je čvrst sistem bunkera, koji su saobraćajnicama bili povezani sa zgradama od čvrstog materijala; osnovna odbrambena tačka je bio veliki petospratni mlin, a svuda po uporištu — i u odbrambenom čvoru i izvan njega — bila su minska polja, prepreke od bodljikave žice i razne klopke.

Ustaše i domobrani su živeli u Hercegovcu u stalnom očekivanju napada, uvek su bili pripravnici za borbu. Detaljno su i precizno razradili plan vatre za sva oružja. Bili su izračunati elementi prema kojima je valjalo dejstvovati kada je vidljivost slaba, ili kada

vladaju vremenske nepogode. Planom odbrane se predviđalo i to da se ako partizani napadnu na Hercegovac blagovremeno isele porodice svih ustaških simpatizera iz onih delova mesta na koje će se prema planu sručiti najžešća vatra, vatra iz topova i minobacača.

Preduzimati napad na Hercegovac bilo je opasno i zato što je neprijatelj iz obližnjih okolnih garnizona lako mogao da prodre i pritekne u pomoć opkoljenom uporištu. Otuda su zasede na tim pravcima imale najodgovorniji zadatak — da ni po koju cenu ne dopuste neprijatelju da se probije, jer bi to značilo tragediju za brigadu koja napada na Hercegovac.

S obzirom na težinu i značaj zadatka, u Osamnaestoj su uoči napada održani sastanci sa članovima svih štabova kao i sastanci svih partijskih ćelija i skojevskih grupa.

Iako je tek bio dvadeseti avgust, noć uoči napada je bila prohladna. Kolone Osamnaeste približavale su se Hercegovcu. Namera je bila da glavne snage prodru sa severa i juga, jer se tim pravcem (sever-jug) protezalo uporište. Osnovni je cilj bio da se što pre prodre u centar mesta i da se potom počne pojedinačna likvidacija otpornih tačaka.

U prvim borbenim redovima bili su borci jurišne čete. Među njima je bio mitraljezac prve desetine Nikola Stanković. Borci idu polagano, pognuti.

Nikola Stanković, kao i ostali jurišnici, zna da je neprijatelj tu, nedaleko, da iščekuje s prstom na obaraču. Ide se, pa zastane, priklekne. Udahne se vazduh, oči traže druga, uzbuđenje raste.

Sasvim razgovetno se ču psovka. Kroz maglu blesnuše svetleći meci kao roj varnica. To je bio znak za početak. Odmah zatim je počeo vatreni koncert. Svom snagom. Neki od jurišnika je uzviknuo:

— Bombe, bombaši, napred... udri krvavu bandu!

Ustaše ne ostaju dužne. Odmah poručuju:

— Dodi, dodi... majku ti komunističku... vod za klanje, nabrusi noževe.

Nikola puzi sa svojim mitraljezom. Zastaje. Pred njim je žica. Oko njega pršti, meci zlokobno cijuču. Ustaše su tu, samo desetak metara ispred njega. Ali on je borac jurišne čete i zna da mora napred kao što i četa mora da prokrči put.

Nikola se pridiže i počeo da seče žicu, da pravi prolaz. Makaze su tupe, ruke krvare. Nešto ga ošinu preko lica, i on pade ničice. Drug do njega to primeti i priskoči mu:

— Nikola, — reče — tebe rani, dobro te zakačilo. Čekaj da zovem bolničara.

— Nemoj, nije mi ništa... napred.

Bolničar je ubrzo dotrčao i pružio prvu pomoć Stankoviću. Kada je bilo gotovo, rekao mu je:

— Sada se odvuci do previjališta. Rana ti je duboka. Umesto da ga poslušaj, Stanković je uzeo svoj mitraljez i krenuo za četom.

Nije imao sreće. Već posle desetak metara jedno zrno ga ponovo pogodi. Ovoga puta je rana bila još teža i bolnija.

Sunce je probijalo maglu. Jedna zraka je pala na Stankovića. Prstima je grebao zemlju, pokušavao je da se pridigne. Opet se začuo prigušen uzvik:

— Bolničar, bolničar... ovamo... ranjenik.

Nekoliko boraca je odvuklo Nikolu Stankovića u zaklon. Bio je smrtno ranjen. U poslednjem ropcu uspeo je da izgovori:

— Drugovi... čuvajte moj mitraljez...

Zauvek je klonuo.

To su bili prvi časovi napada na Hercegovac. Neprijatelj je bio spreman. Žestokom vatrom je dočekivao svaku jedinicu koja bi pošla u napad. Ipak, čete su, zahvaljujući izvanrednoj hrabrosti boraca, uspele da proteraju ustaše iz spoljnih delova odbrambenog

sistema, a zatim su na nekoliko mesta probile žičane prepreke. I sa severa i s juga brigada je prodirala u sam centar.

Tada se desilo nešto što je u velikoj meri ukočilo napad i što je najviše onemogućilo to da on potpuno uspe. Reč je o ozbiljnim taktičkim greškama pojedinih komandanata i komandira.

Jedinice koje su prodirale s južne strane Hercegovca posle žestokih borbi za svaku kuću doprle su do crkve, koja je bila u centru mesta. Pošto je ona bila na tački koja dominira Hercegovcem, kao objekat je bila od prvorazrednog vojnog značaja. Umesto da zaposednu i čvrsto drže crkvu, jedinice su se s tog mesta povukle. Ubrzo se uvidelo da je to greška, ali kasno. Ponovo se pokušalo da se zauzme crkva, ali se u tome nije uspelo jer su se u nju ubacile ustaše i otuda se očajnički branile.

Nešto slično se desilo i na suprotnoj strani uporišta. Jedna četa je prodrla kroz prepreke i zašla duboko u sistem odbrane, a ostale čete bataljona je nisu dovoljno smelo sledile kako bi proširile brešu. Sve je to usporavalo napad, gubili su se dragoceni časovi, a pritisak na zasede na drugim stranama uporišta bivao je sve veći.

Uprkos svemu, neki delovi brigade su uspeli da prodru do samog mlina. Oni su prodirali na taj način što su probijali zidove na kućama i savlađivali stopu po stopu jer — drugačije se nije moglo. Pa ipak, gotovo pored svake kuće je bilo pet, šest ranjenih.

Ukoliko se u napadu više napredovalo utoliko su se ustaše ogorčenije branile i utoliko su gubici brigade bili veći. Treći bataljon je pretrpeo tako teške gubitke da je morao biti povučen iz borbe i zamenjen četama Drugog bataljona.

O težini borbe u Hercegovcu govori i to što su 24 borca brigade poginula i 126 ranjeno, a osam drugova i drugarica je ostalo gluvonemo od dejstva artiljerij-

skih i minobacačkih oruđa. Zbog tako teških gubitaka Osamnaesta je odustala od napada. I ovog puta Hercegovac nije osvojen.

... Pakrac je bio najveće i na j utvrđeni je naseljno mesto koje je Osamnaesta brigada imala da osvoji od vremena svog osnivanja. Samim tim to se smatralo njenim najvećim borbenim zadatkom.

Pakrac su tada branili dve bojne 8. gorske pukovnije, topnički sklop, delovi posadnog zdruga i druge manje jedinice — ukupno oko 1.550 ljudi. Od naoružanja neprijatelj je imao 10 topova, 13 teških mitraljeza, 44 puškomitraljeza, 100 automata, 15 minobacača, a ostalo ljudstvo je bilo naoružano puškama. Svim jedinicama koje su bile u Pakracu komando vali su Nemci. Pedeset međusobno povezanih bunkera sačinjavalo je glavni odbrambeni čvor u sistemu odbrane. Sve masivnije zgrade su takode bile podešene za borbu.

Tih pedesetak bunkera — oko kojih je bilo više redova naelektrisane bodljikave žice, minskih polja, brisanog prostora ispred dominantnih objekata (uz to, plan vatre je bio precizno urađen i zgrade su bile dobro utvrđene) u svakom slučaju su bili jaka prepreka za napadača. S druge strane oni su braniocu uli vali osećanje sigurnosti. S obzirom na takvu utvrđenost uporišta, na to što se moglo intervenisati iz obližnjih garnizona (Lipika i Daruvara) kao i na to što prethodni napad jedinica Šestog korpusa na Pakrac nije uspeo, neprijatelj uopšte nije sumnjao u odbranu uporišta, pa je tu samouverenost svuda javno ispoljavao.

U napadu na Pakrac učestvovala su Osamnaesta brigada i Šesnaesta omladinska brigada »Joža Vlahović«. Planom napada se predviđalo pre svega to da bataljoni što pre ovladaju brdom Kalvarijom, koje dominira mestom, a zatim da prodru do Preparandije i štaba pukovnije. Deo jedinica je bio upućen na

železničku stanicu, a zadatak treće kolone koja je napadala bio je da zauzme pilane.

Pored Osamnaeste i Šesnaeste brigade u napadu na Pakrac je učestvovala i tenkovska četa. Neprijatelj je trebalo da bude iznenađen time što partizani imaju tenkove. Sem toga, vreme početka napada bilo je podešeno tako da se protivnik iznenadi. Napad nije počeo noću, već u 6 časova posle podne. Za to je bilo razloga: iz podataka kojima se raspolagalo zaključeno je da je budnost neprijatelja u to doba dana najmanja.

Pošto su jedinice krenule na grad još za videla, trebalo se gradu prikrasti što bliže a da to neprijatelj ne oseti. Najteže je bilo s tenkovima. Postavljalo se pitanje kako da oni pridu a da se ne čuju. Rešenje je ipak nađeno: više pari volova će dovući tenkove na polazne položaje. Time je rešen i problem goriva, kojeg nije bilo dovoljno. Tek na polaznom položaju upaljeni su motori tenkova, i oni su krenuli.

Kada je video tenkove neprijatelj se potpuno iznenadio. Pošto su prodrli kroz spoljnu odbranu, tenkovi su se stuštili na vatrene položaje artiljerije, koja nije bila pripravna za borbu.

Na prilazu najužem centru grada bio je masivan bunker. Ali sada nije bilo potrebno, kao nekada, da na beton jurišaju bombaši i da ginu na njegovim prilazima. Nekoliko direktnih pogodaka i — prepreka je savladana. Put ka centru je bio slobodan. Za kratko vreme tenkovi su izbili pred zgradu pukovnije. U njoj je bio komandant garnizona.

Ustaški pukovnik je zajedno sa svojim zamnikom istrčao pred zgradu, ali još nije bio dobro ni video šta se zbiva a mitraljez ga je pokosio. Koristeći se upadom tenkova u centar grada i time što je u gradu bila stvorena panika, kolone Osamnaeste i Šesnaeste brigade su bez mnogo teškoća sa svih strana upale u uporište.

Borba se najduže vodila za zgradu u kojoj je bio štab pukovnije. To je bila masivna jednospratnica na samom raskršću, u kojoj je bilo oko šezdeset ustaških, nemačkih i domobranskih oficira. Imali su mnogo bombi, te su ih neštedimice bacali s prozora. Borba je trajala punih sedam časova. Ni direktni pogoci iz topova artiljerijskih oruđa i tenkova nisu bili dovoljni da se slomi otpor žilavog neprijatelja. Dosta je boraca poginulo na prilazu štabu pukovnije. Tada se desilo nešto što je u mnogim sličnim situacijama preokretalo situaciju u korist partizana.

Vodnik Dušan Regeljac, komandir Prve čete Četvrtog bataljona Osamnaeste brigade, i njegovi drugovi Petar Vučević, Ivan Ibrik, Ivan Marković i vodnik Stjepan Ribičić, uprkos tome što su u blizini pukovnije oružja bij uvala žestoku vatru, probili su dva zida obližnjih kuća i samoj zgradi pukovnije pri-neli oko sto kilograma eksploziva ... Kada se razlegla eksplozija otpor je prestao. Bolničar Sava Popović je u borbi za zgradu Preparandije po cenu života pre-trčao preko brisanog prostora, bacio bombu u podrum, dočepao jedan mitraljez i izvukao ga. Ubio je šestoricu ustaša.

Posle dvodnevne borbe Pakrac je potpuno zauzet. Zarobljeno je 720 neprijateljevih vojnika, podoficira i oficira, a ubijeno 288 vojnika i 20 oficira, među kojima su bili jedan pukovnik i jedan potpukovnik. Zaplenjeno je 12 topova, 3 teška bacača, 14 teških mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 850 pušaka, 70 automata, 8 vagona municije, 3 radio-stanice, 100 km telefonskog kabla, 900 šinjela i druga ratna sprema. To je bila najveća akcija i pobjeda slavonskih jedinica u toj godini i svakako jedan od najblistavijih trenutaka Osamnaeste slavonske brigade.

... U izveštajima visokih štabova malo se tretiraju pojedinosti. Njima se saopštava opšti uspeh. Ono što je najbitnije. Tako je i u izveštaju štaba Šestog

korpusa posjetom Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije o rezultatima napada na značajno uporište Podravsku Slatinu koji je 25. septembra 1944. izvela Osmamnaesta brigada stajalo uglavnom ovako:

»U oštrijim borbama jedinice Šestog korpusa su oslobodile podravsku Slatinu i uništile neprijateljevu posadu i most na Novodravskom kanalu kod sela Čadavice. Neprijateljske glavne snage koje su branile Podravsku Slatinu odstupile su ka Dravi, gdje su je sustigle naše goneće kolone. Borba je u toku. Kod sela Čadavice neprijatelj je imao 70 mrtvih...«

I dalje . . .

»Dvadeset šestog i dvadeset sedmog septembra jedinice Šestog korpusa vodile su bojeve na desnoj obali Drave, sjeverno od sela Čadavice, sa glavnom Petnaeste ustaške bojne koja je pobjegla iz Slatine. U tim borbama je ubijeno 167 ustaša, 17 je zarobljeno, a mnogi su se podavili u Dravi. Naši gubici: 16 mrtvih, 32 ranjena i 36 nestalih ... Posle ovih bojeva naše jedinice su izbile na mađarsku granicu u širini od 30 kilometara-

Bila je to velika akcija u kojoj su učestvovala bezmalo sve jedinice Šestog korpusa. Zbog toga su i pripreme bile savjesno i svestrano sprovedene. Posebno je bilo važno sakupiti što više podataka o neprijatelju, njegovom naoružanju, sistemu i planu odbrane i drugom-

Ali u takvim prilikama i najpotpuniji podaci često nisu dovoljni. To zato što se dobijaju posrednim putem, preko obavještajne ili izviđačke službe.

Najdragocijenije podatke može dati sam pripadnik neprijateljeve strane. Reč je o »živom jeziku«, kako se to kaže vojničkim jezikom. A pošto se neprijatelj ne dobija »na tanjiru«, valja ga uhvatiti. To se hvatanje naziva »živi jezik«.

Borci Osamnaeste udarne brigade na položaju kod sela Čadavice nedaleko od Podravske Slatine za vreme borbi vodenih decembra 1944.

Pontonski most podignut na Dravi nedaleko od porušenog železničkog mosta. Preko tog pontona vojska i narod su se u martu 1945. za vreme velike neprijateljeve ofanzive, prebacivali u Mađarsku, na oslobođenu teritoriju

Tamburaški orkestar Osamnaeste udarne brigade

Narod ustaničkog sela Gornjih Vrhovaca dočekuje borce i nudi ih hranom, april 1945.

Uoči napada na Slatinu takav zadatak je dobio informativni oficir u štabu Osamnaeste Mile Mijatović Pop. Njega su pratili Gojko Maksimović, informativni oficir Drugog bataljona, i jedan borac.

Trojka je pošla da izvuče osu iz njena gnezda.

U prvi sumrak njih trojica su krenula prema Podravskoj Slatini. Pop je nameravao da se privuče do prvih kuća i da tu prikupi obaveštenja na osnovi kojih bi mogao da razradi plan o hvatanju »živog jezika«.

Bio je to opasan posao, jer su svuda oko Slatine ustaše imale bunkere, mnogo zaseda i patrola, a sem toga lako se moglo desiti da partizani upadnu u kakvu klopku.

Svesni opasnosti, Pop i njegova dva pratioca su se kretali veoma oprezno i na odstojanju od nekoliko koraka. Bili su spremni na sve. Pred njima je bila Slatina sa škiljavim svetiljkama, utonula u prve noćne sate. Kao da se i u vazduhu osećala nekakva pretnja. Iz dvorišta prvih kuća dopirao je lavež pasa, a s vremena na vreme bi odjeknuo po koji pucanj i svetleći metak bi kao zvezda preleteo preko tamnog neba.

Kada je izišla iz jednog potoka trojka se privukla nečijem dvorištu. U njemu je bila kuća sa slabo osvetljenim prozorom. Borci su stajali nekoliko trenutka, osluškivali. Pop se privukao prozoru. Unutra je, pored štednjaka, žena nešto mešala u činiji. Pop je borca ostavio na straži, a on i »informativac« bataljona su ušli u kuću.

Kad ih je ugledala, žena se u prvi mah skamenila. Ali ubrzo se pokazalo da je ona partizanski simpatizer.

Žena im je dala podatak koji su samo mogli da požele: tri kuće dalje jednoj devojci gotovo svake večeri dolazi domobranski zastavnik. Obavestila ih je da je on i sada kod nje. »Informativci« nisu ni časa

oklevali. Kada su pogledali kroz prozor videli su mladog zastavnika kako sedi za stolom i priča sa devojkom. Zatim se digao i počeo da oblači šinjel.

Partizani su upali unutra. »Živi jezik« je pred uperenim automatima izgubio moć govora. »Informativci« su povelili i devojku. Nju su pustili tek kada su dva kilometra odmakli od grada.

»Živi jezik« je u štabu brigade i u štabu divizije dao dragocene podatke, koji su iskorišćeni za predstojeći napad. Tako su potvrđeni i upotrebljeni podaci o neprijateljevim snagama, o njegovom rasporedu i namerama u utvrđenom uporištu Podravskoj Slatini. To je dobrim delom pomoglo da Slatina bude zauzeta, a oslobođena je posle dvodnevne borbe.

Jesen je. Iz ratnih izveštaja koji su stizali sa svetskih fronta va videlo se da je Hitlerova ratna mašina pred slomom. Sa Istočnog fronta fašističke armije su se povlačile. Front u Italiji i Francuskoj pomerao se prema Nemačkoj.

Na jugoslovenskom ratištu je svaki borac znao i osećao da je pripadnik velike Narodnooslobodilačke vojske. Slobodna teritorija je velika. Slobodni deo Slavonije se prostirao od Save do Drave i od Dilja do Moslavine. Na njemu je ostalo samo još po neko uporište. Tim područjem su se partizanske jedinice slobodno kretale; strujao je novi život, osećao se dah potpune slobode.

Ipak, neprijatelj je još bio tu. Njegove kolone su se povlačile na zapad, i to glavnim magistralama. Naizgled satrvene, u borbi su bile nemilosrdne. Kao nedotučena zver.

Posle oslobođenja Beograda i obrazovanja Sremskog fronta sve više nemačkih kolona je kuljalo prema Zagrebu. Danju i noću. A neprijatelja je trebalo u tome sprečavati, valjalo mu je zadavati udarce kad god bi se za to ukazala prilika.

Osamnaesta je ponovo na starom, poznatom terenu: između Okučana i Novske. Zaseda.

Nedaleko od Okučana, uz samu prugu i put, nalazi se malo selo Lađevci. Nekada pitomo i puno života, sada je bilo pusto, bez života. Stravičan prizor — delo ustaških ruku: sure razvaline popaljenih kuća, zidine obrasle korovom, rasturene cigle po kojima su gmizali gušteri. Svedočanstvo o ustaškim zločinima. Stanovništvo Lađevaca je delom pobijeno, delom odvedeno u logore, a deo je otišao u Narodno-oslobodilačku vojsku.

Dvadeset šestog oktobra 1944, pošto su dobijeni određeni podaci, Osamnaesta je u selu Lađevcima postavila zasedu. Jedinice su zauzele položaj oko ponoći. Najvažniji zadatak su imali Treći bataljon i Jurišna četa: da napadnu kolonu koja bude naišla od Okučana prema Novskoj. Ostale jedinice su obezbeđivale izvršenje akcije. Tim pre je to bilo potrebno što su prugom Beograd — Zagreb, koja je prolazila južnom ivicom sela, odmah iza vrtova zaraslih u korov, gotovo svakog časa jurili transportni vozovi puni vojske i ratnog materijala. Trebalo se dobro maskirati. Jedinice se nisu smele odati. Da bi zaseda uspela, miniran je i put.

Prolazili su dugi noćni sati, hladni i neizvesni. Jedinice su i jutro dočekale u zasedi a putem se niko nije pojavljivao. Tek posle dvanaestočasovnog čekanja naišlo je nekoliko seljačkih kola. Zatim motocikli. Ali to nisu bili oni zbog kojih je brigada tu strpljivo čekala.

Nije prošlo dugo vremena nakon prolaska te prethodnice (valjda je neprijatelj bio uveren u to da je put slobodan), a pojavili su se oni na koje se čekalo: dugačka kolona kamiona i nekoliko luksuznih automobila punih Nemaca.

Prema partizanskom pravilu, kolona je trebalo da se pusti da dođe naspram dužine položaja zasede

pa tek kad čelni otvori vatru da se neprijatelj silovito obaspe vatrom. To je pravilo primenjeno i u ovom slučaju.

Prvi hitac je trebalo da ispali komandir Jurišne čete Čedo Glišić, jedan od hrabrih ratnika Osamnaeste brigade.

Kada je automobil s nekoliko nemačkih oficira stigao naspram Glišića, Glišić je iz neposredne blizine otvorio vatru iz automata. Istog trenutka su duž puta zaštekali mitraljezi i automati i odjeknule su eksplozije bombi. Na nemačku kolonu se iznenada sručio ubistven plotun, a samo nekoliko trenutaka kasnije zaorilo se partizansko »juriš« i »ura«. Nemci su bili iznenađeni, ali su ubrzo organizovali otpor tako da je trebalo gotovo dva sata da se potpuno slomi.

Međutim, u jednom trenutku Trivo Prekodravac, komandir čete Trećeg bataljona, jurišajući pred četom prema jednom kamionu, naleteo je na rafal iz automata. Srećom nije pogoden jer se hitro bacio u jarak pored puta. Iza točka automobila ležao je Nemač. Neko tada povika:

— Drugovi, pogibe komandir Trivo.

Dva borca potrčase da pruže pomoć svom komandiru, ali u zao čas. Nemač je ponovo sasuo rafal i — oba druga su pala. Zauvek.

Posle kratke pucnjave Nemač je savladan. Trivo je sa njega skinuo automat i zadržao ga kao uspomenu na tu značajnu pobjedu i na tužan događaj.

Rezultat zasede u selu Lađevcima bio je značajan. U kratkotrajnoj borbi je poginulo 105 Nemaca, uništeno je 38 kamiona i 3 putnička automobila i zaplenjene su veće količine materijala.

Posle te akcije Osamnaesta brigada je primila prelaznu takmičarsku zastavicu kao najbolja jedinica u diviziji. Zastava joj je predata u oslobođenom Lipiku, a primio ju je jedan od najboljih boraca

brigade mitraljezac Jurišne čete Branko, rodom iz Orahovice.

U kratkom izveštaj u štaba brigade o toj borbi napisano je i ovo: »U ovoj borbi istakli su se iz Trećeg bataljona Vladimir Piloš, stariji vodnik Alilović Nuriya iz prve čete, borac prve čete Ferdo Nad, koji je ubio nemačkog potpukovnika, komandir prve čete Đorđe Zorica, borac prateće čete Nikola Kajfoš, Viktor Hristić, stariji vodnik iz treće čete, Slavko Šimić, borac treće čete i delegat Anton Cepo iz treće čete. Iz Drugog bataljona komandir prve čete Josip Dundović, zamenik komandira prateće čete Antun Vukšić. Iz jurišne čete: Franjo Prekodravac, desetar Nikola Vuković, desetar Daniel Ferjanc, bolničar. Iz Prvog bataljona: Milan Grčić, mitraljezac iz prve čete, i njegov pomoćnik Andrija Komarić i Mirko Mikelić«.

... U brigadi vlada potištenost. Više od četrdeset drugova je zauvek izbačeno iz stroja, poginuli su, preko dvesta je ranjeno.

Neke čete, kao recimo jurišna, prepolovljene su. Poginuli su komandant Drugog bataljona Stevo Mladenović, nekoliko komandira i komesara četa, puno vodnika, delegata, desetara.

To je bio tragičan bilans borbe za oslobođenje Našica. A Našice nisu zauzete. Kao da je to neprijateljevo uporište bilo predodređeno da u toku rata uzme danak u krvi slavonskim brigadama.

Sada se u brigadi prepričavaju epizode iz našičke drame. S gorčinom se i*azmišlja o tome kako je brigada nakon sedmodnevnog krvarenja, na domaku cilja, morala da se povuče, da ostavi nekažnjenu bandu koja je Osamnaestoj nanela tako tešku ranu.

U školi u selu Velikom Gradištu okupili su se komunisti brigade. Sastanku prisustvuje i član Oblasnog komiteta partije za Slavoniju. Atmosfera je mučna. Tajac.

Među prisutnima sedi Mladen Vidović, komandant Četvrtog bataljona. Netremice gleda ispred sebe. Dnevni red glasi: Analiza akcije na Našice i slučaj komandanta Vidovića.

Drugovi ga posmatraju ispod oka. Kao da se pitaju šta će biti sa njim, kakva će se odluka doneti? Sekretar brigadnog komiteta otvara diskusiju o prvoj tački.

Prvi se javlja član Oblasnog komiteta partije:

— Našice kao uporište — rekao je — u ovoj situaciji kada se naglo približava Istočni front, jesu jako bočno osiguranje za nemačke i kvislinške trupe koje se povlače od Osijeka prema Miholjcu i dalje na zapad ... Usled toga je štab našeg korpusa odlučio da se taj čvor zauzme, tj. time bi se onemogućilo povlačenje Nemaca.

Njegove reči zvuče oporo. Članovi štaba brigade slušaju pognutih glava.

— U ovoj akciji — nastavio je član Oblasnog komiteta — učestvovalo je sedam brigada Šestog korpusa ojačanih artiljerijskim divizionom i tenkovskim vodom. Vašoj brigadi je bio poveren najodgovorniji zadatak: da likvidirate samo uporište, tj. posadu od 2.000 ustaša, Nemaca, domobrana, žandara i druge bande... Štab korpusa je bio ubeđen da je Osamnaesta prekaljena brigada i da je dorasla da izvrši takav zadatak.

Posle tih napomena član Oblasnog komiteta spusti glas i nastavi još suvlje:

— Mislim da sada vi kao komunisti najbrižljivije treba da analizirate svoj rad i da odlučno kritikujete sve greške.

Govori se o prvoj tački. Komandant brigade daje pregled borbene situacije:

Akcija na uporište Našice jedna je od najvećih koje je izvela Osamnaesta od svog osnivanja. Banda se tu dobro utvrdila u zemljane i betonske bunkere,

utvrđene zgrade, iza zidanih ograda i raznim saobraćajnicama i spojnicama, te bodljikavom žicom.

Zadatak brigade je bio da u sadejstvu s ostalim jedinicama Četrdesete divizije likvidira uporište Našice. Otežavajuća okolnost je bila ta što je na severnoj strani bila veća prepreka, Našički potok. Pošto se on nije mogao pregaziti sa te strane nije ni preduzet napad. Jugozapadna strana samog uporišta također nije bila pogodna za napad, jer je tu bio jedan jedini greben koji se protezao od kapelice ka crkvi u sam centar varoši.

Odmah se osetilo da banda namerava da brani Našice po svaku cenu. Ali brigada je prisilila neprijatelja da napušta objekt po objekt. Pogrešili su u tome što se četvrtog dana dozvolilo da se manje snage probiju ka Đurđenovcu. Veći deo snaga se povukao u dvorac grofa Pejačevića i odatle se žestoko branio.

Ukratko, jedinice brigade nisu izvršile zadatak, tj. nisu likvidirale neprijatelja. U toj borbi je za 6 dana i 7 noći ubijen 141 neprijateljev vojnik, a broj ranjenih se nije mogao ustanoviti, ali sudeći prema izveštaju zarobljenih gestapovaca i civila bilo ih je oko 350. Zaplenjeno je: 2 teška bacača, jedan laki bacač i dve tromblonske puške (nemačke), 55 teških mitraljeza za dejstvovanje iz utvrđenja, 2 puško-mitraljeza i 97 ispravnih i 36 neispravnih, 140 mina za teški bacač ...

U ovoj borbi poginuo je 41 drug, iz brigade 212 je ranjeno, a 3 su nestala, ukupno 256. Među ranjenicima imade 13 gluhih i 4 gluhonijema druga. Među gluhima su komandant Drugog bataljona Slavko Milošević Ševa, komandir Prve čete Prvog bataljona drug Milorad Krajnović, komesar jurišne čete Svetislav Radić. Od rana je umro komandant Drugog bataljona drug Stevo Mladenović.

Od oružja izgubljen je jedan laki bacač. Njega je uništila mina teškog bacača.

Posle reči komandanta nastalo je iščekivanje. Da li će se još neko javiti? Ponovo su upereni pogledi na Mladena Vidovića.

Većina prisutnih koji su ga poznavali mogla je da pretpostavi kakvu dramu preživljava taj mladi partizanski komandant u iščekivanju diskusije o njegovom slučaju. Kao da je ljude to sprečavalo da se dignu da nešto kažu.

— Ko se javlja? — upitao je sekretar brigadnog komiteta.

Podiže se jedna ruka. Ustade komandant Prvog bataljona.

— Drug Jaran je — reče komandant — naveo imena drugova koji su se istakli u ovih sedam dana. Ja bih naveo i dva primera sa pravca kojim je napadao moj bataljon...

Svi su ga pažljivo slušali. U borbi za Našice bilo je toliko događaja znanih i neznanih, da je svaka nova priča pobuđivala pažnju. Komandant nastavi:

— Bilo je to trećeg dana. Tek što beše svanulo. Bili smo umorni, iscrpeni, meni se činilo da sam na izmaku snage. I tada, kao što svi znaju, iz Prvog bataljona, banda poče da nam se približava. Na jednom mestu su neprijateljevi vojnici počeli da upadaju na naš položaj. Da su uspeli to bi bilo tužno za sve nas. Tada je počeo da dejstvuje nišandžija teškog bacača Mirko Šerbedžija. On je za tren oka izračunao elemente i raspalio po bandi. Mi smo gledali kako gestapovska telesa lete u vazduh. Koliko ih je tu poubijano ne znam, ali banda više nije ni pokušala da se tu probije.

Posle kraće stanke komandant nastavi:

— Još bih istakao izvidnike kod minobacača drugove Ivana Kozija i druga Marića. Oni su usred najžešće vatre dopuzali gotovo pred nos neprijatelju

i odatle usmeravali vatru iz minobacača. Zahvaljujući njima uništeni su 1 protivtenkovski top i 3 bunkera. Posle toga smo mogli da krenemo dalje.

— Drugovi, idemo dalje — reče sekretar komiteta pošto je komandant Prvog bataljona završio. — Ako se niko ne javlja... da pređemo na drugu tačku.

Mladen Vidović je pognuo glavu i još više se skupio. Sekretar je nastavio:

— Vi svi znate šta je drug Mladen učinio. Najbolje bi bilo da on kao komunista istupi samokritički.

Vidović počeo da se diže polako, teško, pogled, mu je bio mutan a izraz lica mračan. Držao je automat u rukama i nervozno stiskao cev.

— Drugovi, — počeo — kad sam pisao izveštaj nisam mislio tako, pogrešio sam... Ionako ne bih povukao bataljon. Samo preko mene mrtvog bi mogli da pređu. Ali ne znam, kriv sam i znam da sam obmanuo štab iako to nisam hteo... Sudite mi.

Tišina. U prostoriji se čuje kuckanje kundaka po podu, škripanje cokula o beton. Hladno je.

Za reč se javi član Oblasnog komiteta.

— Ti si, druže, sa svojim bataljonom zatvarao pravac kod mosta. Znao si koliko je most važan i s koliko je strepnje štab brigade pratio razvoj borbe na tom sektoru. I ti obmanjuješ štab svoje brigade, unosiš pometnju koja je mogla da ima tragične posledice. Šalješ izveštaj da je banda prodrila na most, da ga je zauzela, a to nije bilo tačno.

Za trenutak je ućutao. Onda, okrećući se prisutnima, nastavi povišenim glasom:

— Komandant bataljona, komunist, uplašio se bande mada nje nema i šalje lažan izveštaj. Znate li vi šta znači to kad naš narodni rukovodilac, komunist laže? Druže Vidoviću, ti nisi dostojan da budeš član Partije, ti nisi dostojan svetlog naziva komunista. Ti više nisi komunist. Napusti sastanak.

Reč pada kao kamen. Ta je presuda nemilosrdna, ali revolucionarna. Ne ostavlja se mogućnost za pretpostavku da je greška učinjena nenamerno, da je ona rezultat pogrešnog izveštavanja nekog izvidača. Ta strašna borba u Našicama je do te mere bila iznuri-la ljude, pa i samog komandanta, da su nervi bili razdraženi, zategnuti kao strune. U tom trenutku sve je bilo zbrisano. I to što je Mladen bio jedan od najboljih boraca u brigadi.

A sada? Za ljude koje je odnegovala revolucija isključenje iz Partije bilo je ravno gotovo smrti. To je značilo trpeti prezir svojih najboljih drugova, biti odbačen, osramoćen.

Kako sada da izađe pred svoje borce? Zar je moguće da i dalje ostane komandant bataljona, pa i borac.

Mladen Vidović je jedno vreme netremice zurio pred sebe, a onda je, oborene glave, tromo i teška koraka, napustio sastanak.

Dva meseca kasnije u brigadnom listu «Udarnik» broj 1 za 1945. godinu objavljena je pesma borca I. Vesića, posvećena herojskoj pogibiji komandanta Četvrtog bataljona Mladena Vidovića, koji je u najkritičnijem trenutku za brigadu, prilikom napada Osamnaeste na Feričance, preko debelog snega poveo svoju Treću četvu na juriš. Posle nekoliko koraka pao je.

NA KRAJU PUTA

*Najzad — Osamnaesta je postala udarna — Susret
ratnika — Borba za mostobran na Dravi — Napisao
je: »Ogluveo sam« — Opraštaj od tri heroja — U ok-
ruženju — Epilog*

Prošlo je dvadeset meseci od formiranja brigade. Sećanja sežu do jutra 11. februara 1943. godine kada je u Mijačima stajao stroj od 400 oskudno naoružanih i isto tako odevenih ljudi, ali ljudi ozarena lica zato što su odredi izrasli u novu slavonsku brigadu.

Sada je Osamnaesta snažna jedinica. Ona ima preko 1.900 boraca i rukovodilaca, od kojih je nekoliko stotina komunista i skojevaca.

Iza nje je trnovit ratni put. Nепrekidni pokreti iz jednog kraja Slavonije u drugi: od Dilja do Moslavine, od Save do Drave. Njeni borci su dali svoje živote u oslobađanju svih značajnijih mesta u Slavoniji. Njene čete su zalile krvlju i najviše vrhove Psunj, Papuka, Ravne i Babje gore, Krndije, Dilja. Nema iole važnije komunikacije na tim slavonskim stranama na koju se bar jednom nije sručio udar Osamnaeste.

Stotine boraca su pale na tom putu. Mnogi su ostali sakati. Ali svaka žrtva, svaki gubitak svedočili su o mukotrpnosti ratovanja, o ceni pobede.

Može se reći da su sva ta stremljenja, i prošla i predstojeća, bila usredsređena na to da jedinica dobije naziv — udarna. Jer to je i priznanje i obećanje.

Tegoban i dugotrajan je bio put do tog priznanja. Najzad, 1. oktobra 1944. godine stiže naredba Glavnog

štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske u kojoj stoji da Osamnaesta slavonska brigada od sada ima naziv Osamnaesta udarna slavonska brigada.

Samo mesec dana kasnije Osamnaesta dobija novo priznanje. U takmičenju svih jedinica Šestog korpusa štab Četrdesete divizije po drugi put uzastopno dodeljuje Osamnaestoj brigadi prelaznu zastavicu za najbolje borbene uspehe. Ona je osvojila 11.291 bod, oko 6.000 više od druge po redu, Virovitičke brigade.

Bliži se četvrta ratna zima. Jutarnji mrazevi i oštar severac obaraju planinsko zelenilo. Oblaci su sve sivlji, a nebom šaraju jata divljih gusaka na protovanju ka jugu. Istočni i severni vetrovi donose osim hladnoće i tutanj artiljerijske grmljavine. Sve snažnije, sve bliže.

Već je više od mesec dana otkako je oslobođen Beograd. Naše jedinice su prodrle u Srem i tu obrazovale front. Preko Madarske nezadrživo nadire Crvena armija.

Crvena armija. Ta se reč izgovara sa uzbuđenjem i radošću. Susret sa crvenoarmejcima za jugoslovenske partizane nije samo željno očekivani trenutak u kom će se zagrliti sa borcima koji su ginuli i prolivali krv u borbi protiv zajedničkog neprijatelja već i siguran znak da je pobeda na vidiku. To je i prisećanje na minule mesece i godine kada su i borci Osamnaeste na svojim ratnim stazama pomno pratili natčovečansku borbu sovjetskih ljudi sa hitlerovskim hordama, radovali se oslobođenju svakog njihovog grada i pokrajine i patili kada bi vesti govorile o gubicima i stradanjima Crvene armije.

Likovi Korčagina, Zoje Kosmodemjanskaje i hrabrog Matrosova bili su toliko bliski borcima ovih slavonskih krajeva da im se činilo da će ih susresti i prepoznati u svakom crvenoarmejcu.

Decembar je. Iz rejonu Orahovice Osamnaesta kreće ka Virovitici. Ni za koga više nije tajna to da se to maršuje u susret jedinicama Treće armije koje su forsirale Dravu kod Barča i prodrle u Viroviticu, a s kojima je bio i jedan puk 233 divizije Crvene armije.

Osamnaesta prolazi pored Virovitice i kreće prema Dravi gde je bilo predviđeno da zauzme položaj radi odbrane mostobrana na njenoj desnoj obali. Najzad u jednom selu u kom je kolona zastala došlo je do tog dugo očekivanog susreta. Borci Osamnaeste su se prvi put pozdravili sa crvenoarmejcima.

Bilo je tu i iznenađenja za naše ratnike, jer je u crvenoarmejskoj jedinici bilo dosta Mongola, Tata-
ra i pripadnika drugih azijskih naroda Sovjetskog Saveza. Šta je, na kraju, tek u partizanima opismenjeni borac Petar Smoljenović iz Bokana znao o ovome prostranom svetu, pa i o tome kakvih sve ljudi ima na našoj planeti. Malo, gotovo ništa. On je nosio u sebi predstavu da su svi ljudi isti, pa je zato i bio u nedoumici kad mu je jedan Kalmik kosih očiju, širokih jagodica i krivih nogu, tek što su se zagrlili i jedan drugome ruke protresli rekao:

— No, bratko, zdravstvuj.

Nije trebalo dugo da se sporazumeju i da Pero shvati šta mu crvenoarmejac sve govori. I tako, posle obešenjačkih razjašnjavanja ratnici, koji su inače skloni šali i zavrzlamama, otkrili su da mnoge sasvim prozaične ruske reči imaju drugačije značenje na srpskohrvatskom.

Jedan od prvih crvenoarmejaca sa kojim su se susreli borci Osamnaeste bio je Moskovljanin seržant Fomin, inače po struci mehaničar. Srdačan i pristupačan mladić privlačio je pažnju svih zbog toga što je imao mnogo odlikovanja koja je dobio za junačka dela. Njegovi drugovi su pričali da je u jednoj borbi

bocama sa zapaljivom tečnošću uništio sedam nemačkih tenkova.

Razume se, i borci Osamnaeste su imali čime da se pohvale pričajući o podvizima svojih najboljih. I tako su prvi susret i prvo upoznavanje učinili da se dotle nepoznati ljudi toliko zbliže i osećaju jedan pored drugoga kao da su oduvek bili znanci i prijatelji. Kako bi drugačije i mogli biti među saborcima, među ratnicima koje je vodio zajednički ideal — borba za oslobođenje od fašizma.

U vreme kada su jedinice Treće armije pod komandom Koste Nađa i neke jedinice Crvene armije forsirale Dravu kod Barča prema Virovitici i kada su ovladale levom obalom Drave Šesti korpus je bio oslobodio dve trećine Slavonije. Njegove brigade su držale desnu obalu Drave od sela Čadavice do Đurđevca i tako se na dužini od oko 100 kilometara spojile sa Trećom armijom. Oslobođena teritorija koju je držao Šesti korpus obuhvatala je i ova veća mesta: Pakrac, Daruvar, Lipik, Slavonsku Požegu, Pleternicu, Podravsku Slatinu, Viroviticu, Grubišno Polje. Ta slobodna teritorija celom širinom bila je povezana i sa oslobođenom teritorijom na kojoj je dejstvovao Deseti (zagrebački) korpus.

Tolika slobodna teritorija i snage Narodnooslobodilačke vojske koje su bile na tom području predstavljale su opasnu obuhvatnu osnovicu za nemačke snage na Sremskom frontu i za njihove snage koje su se izvlačile iz Grčke i Bugarske. I sam mostobran na Dravi bio je polazna osnovica za buduće operacije južno od Drave. Sve nemačke komunikacije koje su vodile prema Sremskom frontu bile su ugrožene.

To je bio uzrok tome što je nemačka komanda rešila da po svaku cenu likvidira taj mostobran i da očisti Slavoniju od snaga Narodnooslobodilačke vojske. Kada bi u tome uspeli Nemci bi bili u mogućnosti da uspostave front na Dravi prema Crvenoj armiji,

koja je neodoljivo nadirala preko Mađarske na zapad i da se tako reše velike opasnosti u zaleđu tog predviđenog fronta.

Desetak kilometara severno od Virovitice teče Drava, pogranična reka između Jugoslavije i Mađarske. U jesen i zimu ona je podmukla, njena vođa je mutna, obale teško pristupačne i obiluje virovima. Nedaleko od srušenog mosta prema Barču jedna crvenoarmejska, jedinica je bila podigla pontonski most. To je bio jedini prelaz s jedne obale na drugu. Most je ujedno bio i dragocena veza između dva fronta: jugoslovenskog i onog koji je držala Crvena armija u Mađarskoj.

Gotovo mesec dana je Osamnaesta brigada zajedno sa ostalim jedinicama Šestog korpusa ogorčeno branila virovitički mostobran. To je bilo u vreme kada su nemačke, ustaške i druge kvislinške trupe počele da preduzimaju koncentrisan napad sa tri kolone u tom pravcu. Glavna kolona se kretala od Koprivnice s namerom da se od Đurđevca probije prema Virovitici. Druga kolona je pokušavala da prodre od Našica preko Podravske Slatine do Virovitice, a treća je nadirala od Banove Jaruge preko Grubišnog Polja, opet ka mostobranu.

Neprijateljeve snage su bile vrlo jake. U napadu učestvuju nemačka 297. pešadijska divizija, 7. SS divizija »Princ Eugen«, jedna kozačka konjička divizija i borbena trupa »Fišer« (ojačana 11. pukom 11. nemačke vazduhoplovno-poljske divizije) i delovi ustaškomobranske 5. pešadijske divizije.

Za to vreme se preko pontonskog mosta na Dravi intenzivno razvijao vojni i civilni saobraćaj. Usled nadiranja neprijateljevih snaga sa oslobođene teritorije Slavonije su se povlačile partizanske jedinice Šestog korpusa, a isto tako i mnogobrojno civilno stanovništvo nesposobno za vojsku: žene, deca i starci. Sve je to išlo pravcem: Virovitica — most — Mađarska.

Osamnaesta nije bila u najpovoljnijoj situaciji. Bataljoni su bili na položajima i dan i noć. Oštar severac i velika hladnoća neprijatelji su borcima koliko i granate i kuršumi. U brigadi ima mnogo bosih, slabo odevenih. I snabdevanje je otežano. Iz dana u dan se sve više oseća pritisak kolona koje nadiru.

Jedne večeri je drug Branko iz Druge čete Prvog bataljona bio na straži kod štaba sovjetske divizije kojoj je Osamnaesta tih dana sadejstvovala. U danoćnim marševima je ostao bez cipela. Januar je, nesnošljiva hladnoća a on na stražarskom mestu cupka. Noge je uvio u nekakve krpe. I one su se bile raspale. Jedan sovjetski oficir ga je video i upitao ga:

— Zašto si bos, tovariš?

Partizan je slegao ramenima i odgovorio:

— Pa, eto, nemam cipele. Pocepale su se.

Dirnut i zadivljen postojanošću jugoslovenskog partizana sovjetski oficir je samo progundao:

— Eto ploho, očenj ploho, moj tovariš.

Posle nekoliko minuta sovjetski oficir se vratio s novim cipelama za partizana Branka.

Tih dana u masi naroda koja se povlačila ka Mađarskoj bilo je i mnogo sumnjivih lica: špijuna, provokatora, preobučenih ustaša i domobrana. Jednog jutra je patrola Trećeg bataljona Osamnaeste krstarila ispred položaja brigade i u kukuruzovini našla sredovečnog seljaka. Bio je preplašen i zbunjeno je odgovarao na pitanja. Videlo se da nešto s njim nije u redu. Poveden je u štab. I u štabu je davao protivrečne izjave o tome odakle je, kuda je pošao i šta namerava. Da bi se izvukao iz neprijatnog položaja najzad je energično zahtevao da stupi u partizane, jer kako je rekao, to mu do sada nije pošlo za rukom. Ali postavio je čudan zahtev:

— Molim vas — rekao je — ja bih hteo da me smestite u četu koja samo kolje. Strašno mrzim ustaše i hteo bih da im se krvavo osvetim.

Kada mu je predočeno da u partizanskim jedinicama takvih četa nema, on se još više zbunio. Međutim, to je bio znak da bude pažljivije saslušan. Baš zbog takvog njegovog zahteva dugo je ispitivan. Ustanovljeno je da to nije naivni seljak već ustaša iz zloglasne »Bobanove bojne«, koji je posle razbijanja njegove satnije lutao poljima, pokušavajući da izbegne susret sa partizanima i da pronade svoje ustaše. Utvrđeno je i to da na svojoj duši ima mnogo života.

Tako se neslavno završila odiseja još jednog narodnog neprijatelja.

Pošto se neprijatelj sve više približavao virovićkom mostobranu i pošto je postepeno savladivao otpor naših snaga na desnoj obali Drave, jedinice Šestog korpusa su morale da se povlače prema slavonskim planinama Papuku, Psunju i Ravnoj gori. Osamnaesta brigada je prebačena na sektor Grubišnog Polja, gde je trebalo da drži položaj prema koloni koja je nadir ala od Banove Jaruge.

Ti dani kod Grubišnog Polja mogu se ubrojati u najdramatičnije u istoriji Osamnaeste. U borbama za Grubišno Polje i oko njega pali su mnogi hrabri stari ratnici. Najčešće su to bile starešine. Kao komandiri, komesari ili vodnici, pa i komandanti i komesari bataljona, ljudi koji su preživeli okršaje i u njima bili ranjavani, sada su u masi mobilisanih mladih, neiskusnih pa i nedovoljno politički svesnih boraca morali da budu primer, da budu najhrabriji, i u najkritičnijim trenucima da budu prvi. A najhrabriji najčešće prvi padaju. Na njihovo mesto dolazili su drugi, pa se tako broj starih boraca stalno smanjivao. Iz spiska živih Osamnaeste izbrisan je i komandir Zorica, čijim su se junaštvima divili mlađi borci. Junački su poginuli delegat Prve čete Prvog bataljona Petar Krestani, komandant Drugog bataljona poručnik Vaso Vukmanović i drugi. Većina njih je bila

predložena za odlikovanja, ali nisu dočekali da znamenja okače na grudi.

Za vreme teških borbi u Grubišnom Polju, dok je polovina tog mesta još bila u neprijateljevim rukama a polovina u rukama jedinica Osamnaeste brigade, komesar Trećeg bataljona Rade Roksandić je naišao na partizana koji je nepomično ležao u snegu. Kada ga je bolje pogledao video je, na svoje iznenađenje i žalost, da je to njegov stari ratni drug Stevo Radić. Savladavši uzbuđenje i bol — izazvane i time što ga je video mrtvog i time što je ležao tako ostavljen u snegu — brzo je otišao do prve komande čete i zahtevao da se Stevo sahrani kako to zaslužuje stari i hrabri partizan.

Posle dva dana, dok se još vodila borba u Grubišnom Polju, Roksandić je u jednoj od uličica, stao kao ukopan kada je video ko mu dolazi u susret. Bio je to niko drugi nego Stevo Radić. Išao je polako, teško. Rade mu pride, zagleda mu se u lice i posle nekoliko trenutaka i začuđeno i pomalo ljutito ga upita:

— Šta je, bogati, ili si ti živ, ili ja nisam pamtan i pri svesti?

Ovaj mu ništa ne odgovori, samo ga je netremice posmatrao. Onda mu se u očima ukazaše suze. Rade ponovo upita šta je, zašto sada plače. Na to Stevo Radić izvadi iz džepa kutiju sa cigaretom i olovku. Drhtavom rukom jedva ispisa na omotu: »Ogluveno sam i onemeo sam«.

Komesaru Roksandiću je taj trenutak bio veoma težak. Jedno vreme nije znao šta da radi. Zatim da bi olakšao i sebi i svom ratnom drugu, zagrlji ga i počeo da ga podseća na borbe u Našicama. Govorio je iako je znao da Rade ne može da ga čuje.

Pred kraj 1944. na oslobođenoj teritoriji Hrvatske održano je zasedanje Zavnoha. Delegat na tom zaseda-

nju bio je i Milan Tomić Slobodan, proslavljeni komesar Osamnaeste brigade.

Odlazak iz Slavonije na zasedanje Zavnoha bio je skopčan teškoćama i opasnostima. Valjalo se probijati preko mnogih komunikacija kojima su se neprekidno povlačile nemačke divizije na zapad.

Slobodan je ipak sretno stigao na Kordun, gde je zasedanje održano. Za njega lično, a i za Osamnaestu brigadu, bilo je veliko priznanje to što je na tom istorijskom zasedanju on predstavljao ne samo Slavoniju već i sve njegove drugove u brigadi.

I povratak sa zasedanja je bio isto tako naporan i opasan. Iako je sloboda tako reći bila na vidiku, zapadni krajevi zemlje su u to vreme još bili pritisnuti okupatorskom čizmom. Slobodan se žurio da što pre stigne u Slavoniju, da prenese narodu svoga kraja i borcima svoje brigade odluke najvišeg predstavničkog tela Hrvatske — Zemaljskog antifašističkog veća.

Mala partizanska kolona je u povratku često nailazila na zasede i na kolone koje je trebalo obići. Predstavnici su bili gladni i umorni. Posle nekoliko dana pešačenja prešli su Savu nedaleko od Siska ispod sela Ruče. Tu su se zaustavili u nekoj šumi. Trebalo je nabaviti hranu.

Slobodan je sa dva druga pošao da u selu nađu hrane, jer od gladi i iscrpenosti dalje više nisu mogli. Ostali su ih čekali. Ali izdajnička duša je pohitala da došapne Nemcima da su u selo stigli partizani. Slobodan i njegovi drugovi su se zadržali neko vreme u Ruči, a zatim su, ništa ne sluteći, pohitali s nabavljenom hranom prema mestu na kome su ih drugovi sa zebnjom očekivali.

Kada su se tri senke približile pruzi odjeknuo je mitraljeski rafal. Posle se sve utišalo.

Kada se sutradan počelo rađati sunce kroz selo Ruče je u jednim kolima s konjskom zapregom prove-

zeno telo u crnom šinjelu. Na krajevima rukava tog crnog šinjela bleštali su se žuti širiti, oznaka majora Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Poginuli je sve do odlaska na dužnost člana OK KPH za Novu Gradišku bio proslavljeni komesar Osamnaeste slavonske brigade Milan Tomić Slobodan. (Posle rata proglašen je za narodnog heroja Jugoslavije.)

Nema više ni Ive Marinkovića. Ostali su njegovi herojski podvizi i jedna pesma koja se u Slavoniji od prvih ustaničkih dana pevala i u kojoj su se pominjali Ivo Marinković i njegova dva brata:

»Nas tri brata hrabro ratujemo

Ne plač majko ako poginemo ...«

Posle odlaska iz Osamnaeste brigade Ivo je postavljen na nove, visoke vojne funkcije, da bi postao i informativni oficir Štaba Šestog slavonskog korpusa. Takve su dužnosti s razvojem borbe bivale sve značajnije, te su za nju bili potrebni zbilja sposobni ljudi. Prikupljanje podataka o neprijatelju značilo je obezbeđivanje sve većih borbenih uspeha uz što manje ljudskih žrtava.

Ivo kao da je bio stvoren za takvu dužnost. Bio je neustrašiv, uporan, pronicljiv, obdaren time da uoči šta je bitno a šta nevažno u podatku ili izveštaju.

Neprijatelj je dobro znao Ivu Marinkovića i po njegovoj hrabrosti i rukovodilačkoj sposobnosti. Uklo-niti takvog čoveka za njega bi bio dragocen uspeh.

U 1944. godini je u Štabu Šestog korpusa, koji je bio na Zvečevu, život postajao sve intenzivniji. Štab se razvijao, poslovi su bili sve složeniji i odgovorniji. Pored operativnog štaba tu su bili pozadina i prateći delovi, sanitet i obezbeđenje, sredstva saobraćaja i sredstva veze. Zvečevo je bilo najvažniji slavonski punkt iz koga su strujale veze, iz kog se usmeravala borba i druge akcije i u koji su se slivali svi izveštaji iz bližih i daljih krajeva.

I Ivo je bio veoma zaposlen. Svakodnevno je primao poštu. Svaki novi podatak željno je očekivao, jer je i najmanja pojedinost mogla biti od neocjenjive koristi.

Dvadeset četvrtog oktobra 1944. godine kurir mu je doneo paket. Počeo je da ga otvara. Odjeknula je strahovita eksplozija. Kada se dim razišao na podu se videlo nepomično telo legendarnog Ive Marinkovića, koji je posle svršetka rata proglašen za Narodnog heroja Jugoslavije.

Ono što neprijatelju nije uspelo u otvorenoj borbi uspelo mu je na podmukao način.

... Putem prema Podravskoj Slatini kreće se mala kolona. To je tužna povorka. Partizani zastaju i pitaju se ko je to poginuo. Odgovor je glasio:

— Petar Biškup — Veno ...

— Da li je moguće? Zar komandant Trideset druge divizije?

Da, to je bila potresna istina.

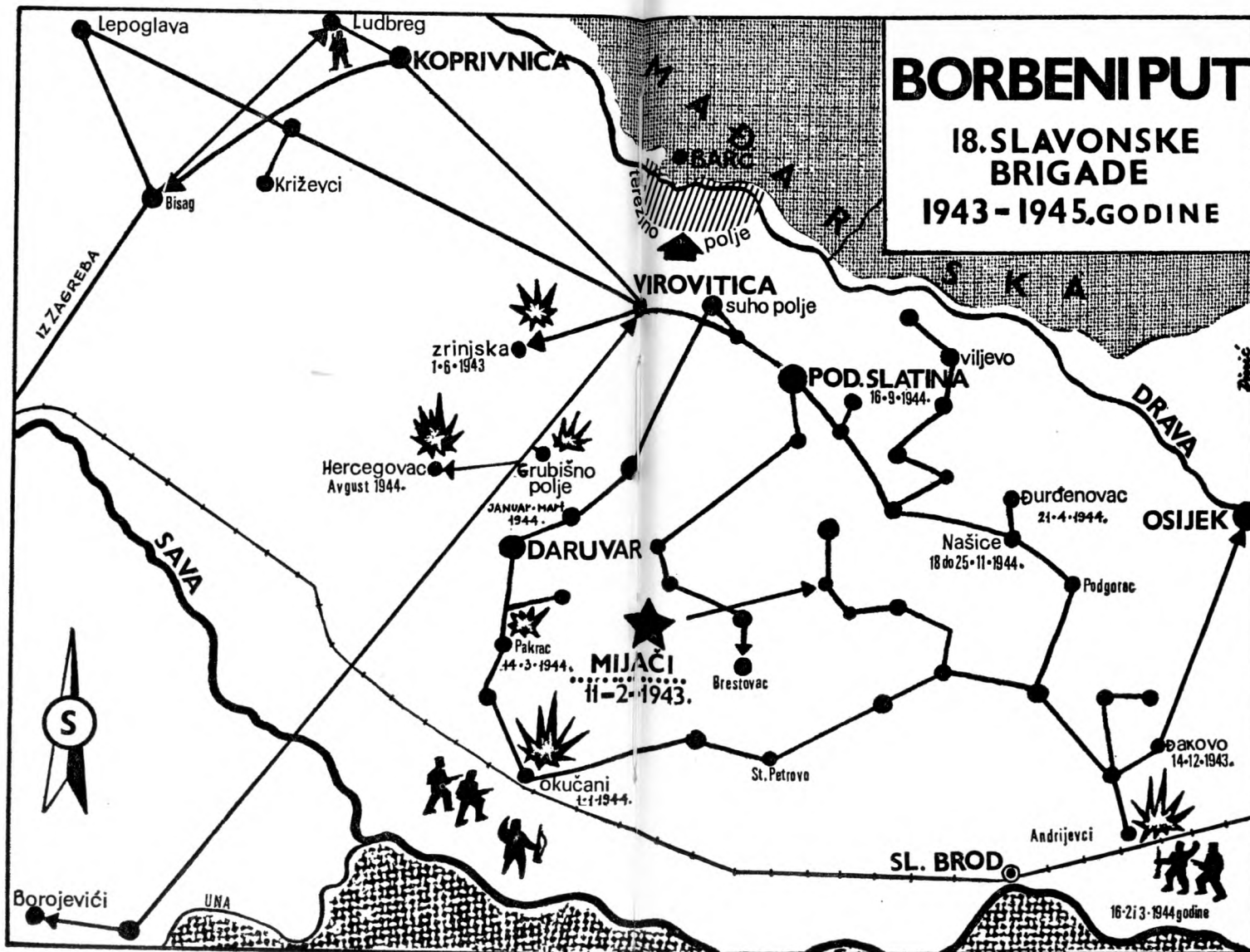
April je, sunce postaje toplije, dani su duži, Papuk odiše zelenilom, polja mirisom. Voćnjaci su u cvatu, tek uzorana ledina se crni i puši na jutarnjem suncu. Svuda se oseća buđenje i bujanje života. Iz papučkih i psunjskih sela dopire partizanska pesma o toliko očekivanoj slobodi.

Svuda se govori o skorom završetku rata, dočarava se život u miru, nade sve više postaju stvarnost. Možda još mesec, možda i manje ...

A Biškup Veno je mrtav.

Stari borci Osamnaeste brigade, oni koji su u njoj bili pre godinu dana, bolno će primiti vest o Veninoj pogibiji. Jer u to vreme je on bio komesar, a jedno vreme i komandant brigade. On je u Osamnaestoj ostavio neizbrisivu uspomenu kao čovek, borac i rukovodilac.

Takva je bila ratna sudbina prema ovom junaku. U samo svitanje slobode, život dug samo 27 godina

je prekinut. Sa dvadeset sedam godina komandant divizije Narodnooslobodilačke vojske. Veno je 23. aprila 1945. godine bio na osmatračnici. Osmatrao je borbe koje su njegove jedinice vodile nedaleko od sela Pčelića s ustaško-nemačkim snagama. Kao i uvek, nije mnogo obraćao pažnju na svoju bezbednost. To je iskoristio nemački snajper i pogodio ga u grudi. Živeo je samo tri dana, koliko da se pozdravi s najbližim drugovima i da ih zamoli da poslednji pozdrav prenesu njegovoj majci koju je neizmerno voleo i koju je jedino imao.

U Podravsku Slatinu, gde je sahranjen, dovezli su ga na topovskom lafetu. Nije bilo mnogo ljudi na sahrani. S mrtvim narodnim herojem oprostio se Košta Nad, komandant Treće armije.

Proleće 1945. je u Slavoniji bilo vrlo teško. Pod pritiskom savezničkih snaga na svim frontovima, Nemci su se povlačili i koncentrisali u Slavoniji i gornjoj Hrvatskoj. Teritorija Šestog korpusa sada je bila neposredna pozadina nemačkih snaga koje su držale Sremski front. Pošto je likvidirao virovitički mostobran i zauzeo celu desnu obalu Drave, neprijatelj je počeo koncentrično da nastupa ka slobodnoj teritoriji. Nameravao je da obezbedi svoju pozadinu. Uspeo je da posle nekoliko dana ogorčene borbe ovlada celom slobodnom teritorijom i da se glavnina njegovih snaga domogne Krndije, Papuka, Psunja i Ravne Gore. Stešnjene između Save i Drave od mnogostruko brojnijeg neprijatelja, jedinice Šestog korpusa su se ogorčeno borile u slavonskim planinama. Samo za jednu noć vrh Papuka je tri puta prelazio iz ruke u ruku. Pošto je neprijatelj bio nadmoćniji jedinice NOV su bile primorane da potpuno pređu na partizanski način ratovanja. U takvim slučajevima su najveći problem bili ranjenici. Samo u podzemnim bunkerima na Papuku bilo ih je više od hiljadu. Dešavalo se da Nemci podignu logore na površini zem-

ljišta ispod kojeg su ležali nepokretni borci. Međutim, ni jednog nisu otkrili.

Ali i tome je došao kraj. Pod pritiskom snaga na sektoru Trećeg ukrajinskog fronta, na Sremskom frontu i u Italiji — Nemci su bili primorani na to da pregrupišu svoje snage, pa i da se povlače iz Slavonije. Jedinice Šestog korpusa su to odmah iskoristile i prešle u snažnu protivofanzivu. Za nekoliko dana je ponovo očišćena teritorija na području slavonskih planina, a jedinice NOV su ušle u Pakrac, Lipik, Daruvar, Grubišno Polje, Voćin i Orljavac. Bilans neprijateljeve ofanzive bio je: 4.000 mrtvih, ranjenih i zarobljenih njegovih vojnika.

Tek što su jedinice Šestog korpusa uzele inicijativu u svoje ruke, 3. aprila stiže naredenje iz Generalštaba da se probiju sa prostorije Pakraca i Daruvara ka Našicama radi spajanja s jedinicama Treće armije koje su imale zadatak da 11. aprila forsiraju Dravu kod Valpova.

Neprijatelj je na sve moguće načine pokušavao da osujeti taj prodor, ali bilo je kasno. Svi frontovi su pucali, kraj je bio neizbežan, sloboda je bila na vidiku.

Dvanaestog aprila 1945. počele su borbe radi proboja Sremskog fronta. Zadatak slavonskih brigada, pa i Osamnaeste, bio je da krenu na neprijateljeve položaje na Sremskom frontu i da ga napadnu s leđa.

To je bio poslednji marš u istočne krajeve Slavonije. Osamnaesta je opet u poznatim selima oko Đakova, Našica, Pleternice, na Dilju. Danonoćno se vode žestoke borbe sa belogardejcima.

... Počinje poslednji marš prema slobodi. April je. Sunce je već toplije, polja se zelene. Osamnaesta nastupa ka Bjelovaru. Tako reći bez prekida. Stiže u Križevce, prelazi Bednju, ulazi u Trakošćan. Na kraju — Pragersko. Opet susret s neprijateljem ali ovog puta, on je položio oružje. Nema više borbe.

Desetine hiljada zarobljenih Nemaca, ustaša i ostalih pripadnika fašističkih snaga pognute glave čekaju da ih preuzme Osamnaesta i povede u zarobljeništvo. To je kraj rata. Kraj napora i kraj žrtava.

Sloboda. Osamnaesta kreće u svoje prvo garnizonsko odredište. U Ludbreg.

Počinje život u miru.

SADRŽAJ

	Strana
Stroj u Mi jačima — — — — — — — —	5
Borbena krštenje — — — — — — — —	16
U Požeškoj kotlini — — — — — — — —	33
Posle martovske ofanzive — — — — — — — —	46
Teški dani u Moslavini — — — — — — — —	58
»Mirnodopski« život — — — — — — — —	75
Borba za gradove — — — — — — — —	87
Udari na komunikacije — — — — — — — —	107
U ofanzivi — — — — — — — —	119
Četrdeseta divizija — — — — — — — —	136
Na kraju piata — — — — — — — —	155

Recenzenti

RADE ROKSANDIĆ
IVAN ANTONOVSKI

★

Jezička redakcija
MILINKO LUKOVIĆ

★

Naslovna strana
ĐORĐE GORBUNOV

★

Tehnička oprema
MILUTIN ŠI JAKOVIĆ
ĐORĐE RAKIĆ

□

Korektura
DESANKA TARABIĆ

□

Stampa
BEOGRADSKI GRAFIČKI ZAVOD
BEOGRAD